

CIP - Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

321.7(497.4)[063][082]

POGOVORI o prihodnosti Slovenije. Pogovor 6, Razvoj demokracije v Sloveniji :
Ljubljana, 19. maj 2004. - Ljubljana : Urad Predsednika Republike Slovenije, 2004

ISBN 961-91500-0-7

217005056

VI. pogovor

RAZVOJ DEMOKRACIJE V SLOVENIJI

Ljubljana, 19. maj 2004

*P*red vami je šesti zbornik z naslovom *Razvoj demokracije v Sloveniji*, ki je nastal na podlagi pogovorov o prihodnosti Slovenije pri predsedniku republike dr. Janezu Drnovšku. Pogovori, ki so bili posvečeni vprašanjem, povezanimi z doseženo stopnjo razvoja demokracije, so potekali maja 2004 v Ljubljani.

Namen pogovora je bil izmenjati poglede, predstaviti razmišljanja in ugotovitve o doseženi stopnji demokratičnega razvoja v Sloveniji, kakor tudi razmišljati o razvoju demokracije v prihodnosti. Udeleženci pogovora, predstavniki vlade, državnega zbora in državnega sveta, predstavniki strank, nevladnih organizacij, univerze in akademiki so se v razpravi dotaknili posameznih sklopov vprašanj in poskušali odgovoriti na vprašanja, koliko se nam je od osamosvojitve naprej uspelo približati idealno zamišljenemu modelu demokratične ureditve, kot je opredeljen v naši ustavi. Pri tem so predstavili svoja videnja o doseženi stopnji razvoja, analizirali odlike in vrline ter izpostavili posamezne šibke točke dosežene stopnje demokracije, kakor tudi svoje predloge, na kakšen način bi bilo mogoče obstoječo institucionalno strukturo nadgraditi, da bi še okrepili demokratični razvoj v prihodnje.

Misli in prispevki udeležencev, njihova spoznanja, ugotovitve in koristni predlogi so zbrani v pričujočem zborniku. V prvem delu zbornika objavljamo zapis razprave. Poleg zapisa razprave so v zbornik vključeni tudi pisni prispevki, ki so jih pripravili sodelujoči v razpravi.

Pred vami je torej zbir različnih pogledov, razmišljanj in ugotovitev, za katere upamo, da bodo pomemben prispevek k nadaljnjim razmišljanjem o prihodnjem razvoju demokracije v Sloveniji.

Urad predsednika
Republike Slovenije

Kazalo

I. VABILO PREDSEDNIKA REPUBLIKE NA ŠESTI POGOVOR O PRIHODNOSTI SLOVENIJE	9
II. POGOVOR	11
III. PISNI PRISPEVKI UDELEŽENCEV	81
Dr. Tine Hribar	81
Dr. Jože Krašovec	87
Dr. Marko Milosavljević	90
Dr. Alja Brglez	100
Dr. Matej Makarovič	106
Dr. Matevž Tomšič	109
Dr. Cirila Toplak	112
Priloga: SODELUJOČI NA POGOVORU O PRIHODNOSTI SLOVENIJE	115

I. VABILO PREDSEDNIKA REPUBLIKE NA ŠESTI POGOVOR O PRIHODNOSTI SLOVENIJE

Ljubljana, 3. maj 2004

Spoštovani,

vljudno Vas vabim na pogovor o prihodnosti Slovenije, ki bo v sredo, 19. maja 2004, ob 10. uri v Veliki sejni dvorani Vlade Republike Slovenije na Gregorčičevi 27 v Ljubljani.

Namen pogovora je spodbuditi razmislek o razvoju demokracije v Sloveniji. V razpravi bomo poskusili odgovoriti na tri sklope vprašanj, in sicer:

- v kolikšni meri smo se od osamosvojitve naprej uspeli približati idealno zamišljenemu modelu demokratične ureditve, kot je opredeljen v naši ustavni ureditvi? V katerih segmentih smo se idealno zamišljenemu modelu uspeli približati in v katerih segmentih ne? Kakšne so odlike in vrline demokratičnega razvoja v Sloveniji, kje se morda kažejo šibke točke, ki bi jih morali posebej izpostaviti? Ali in na kakšen način se morda tudi v Sloveniji, podobno kot v mnogih drugih modernih demokracijah, kaže demokratični primanjkljaj? Ali in kako bi ga bilo možno zmanjšati oz. odpraviti?
- glede na to, da so v primerjalnih pregledih razvidni različni demokratični modeli, kakšen model bi najbolj ustrezal karakterju slovenske družbe v prihodnje? Glede na to, da v Sloveniji gojimo ideal odprte demokratične družbe, ali bi morali razmišljati vpeljavi novih demokratičnih institutov v našo družbo, ki bi omogočili princip inkluzivne in participatorne demokracije? Bi veljalo razmišljati o spremembi kakšne od obstoječih rešitev, da bi zagotovili oz. okrepili transparentno in odgovorno delovanje javnih institucij? Kakšni so vplivi in učinki delovanja formalnih institucij in neformalnih povezav posameznih interesnih skupin v relativno majhni, post-tranzicijski in post-socialistični družbi in državi? Je potrebno za okrepitev demokracije v Sloveniji zagotoviti pluralnost in konkurenčnost znotraj vladajočega političnega in gospodarskega razreda? Ali je glede na zaprtost in visoko stopnjo reprodukcije politične

elite to sploh možno? Kakšna je vloga medijev pri razvoju pluralnosti in odprtosti družbe?

- kakšna je vloga in pomen civilne družbe in nevladnih organizacij na delovanje in razvoj demokratične ureditve v Sloveniji? Ali in na kak način civilna družba prispeva k odpravi demokratičnega primanjkljaja? Ali se tudi v Sloveniji kažejo obrisi »dualne družbe« oz. dveh paralelnih svetov, pri čemer v privilegiranem svetu poteka izmenjava materialnih dobrin, informacij, znanj in drugih nematerialnih dobrin, medtem ko postaja večinski del vse bolj izločen iz participiranja pri izmenjavi omenjenih dobrin? Ali obstajajo mehanizmi za odpravo ali vsaj zmanjševanje pojava, ki ga sodobna demokratične teorija pojmuje kot pojav »dualne družbe«?

Vaši pogledi na navedena vprašanja oziroma na vprašanja, za katere menite, da so v povezavi s tematiko razvoja demokracije v Sloveniji, bodo dobrodošel prispevek k razvoju odprte demokratične družbe v Sloveniji.

V upanju, da se boste odzvali mojemu vabilu, se Vam vnaprej zahvaljujem.

S spoštovanjem,

Dr. Janez Drnovšek
predsednik Republike Slovenije

II. POGOVOR

Predsednik dr. Janez Drnovšek: Današnji pogovor o prihodnosti je že šesti po vrsti. Tema je nekoliko drugačna od prejšnjih. Razmišljal sem, ali naj pogovor o demokraciji v Sloveniji uvrstimo na dnevni red zdaj, glede na to, da so pred nami evropske in čez dobre štiri mesece državnozborske volitve. Morda pa je ravno zdaj tisti pravi čas za razmislek in pogovor o tem, kako trinajst let po ustanovitvi slovenske države deluje naša demokracija. V tem času smo si nabrali nekaj izkušenj. V primerjavi s starimi parlamentarnimi demokracijami jih ni prav veliko, vendar poznamo tudi njihove izkušnje in smo jih včasih upoštevali in jih lahko upoštevamo tudi pri naših primerjavah in razpravah. Današnja tema je precej široka, vendar bi skušali odgovoriti na temeljna vprašanja: ali naš sistem deluje tako, kot smo si zamislili, kot so si zamislili tudi pisci naše ustave, ali deluje na način, za katerega želimo, da bi deloval, ali izpolnjuje pričakovanja ljudi, ali imamo resnično občutek, da sodelujejo pri odločanju, da lahko vplivajo na temeljne odločitve v državi, ali morda pri delovanju naše demokracije glede na primerjalne tuje sisteme opazamo kakšne pomanjkljivosti. Tudi sam izhajam iz Churchillove misli, da je demokracija slab sistem z veliko pomanjkljivosti, da pa je najboljši, kar jih poznamo in so vsi drugi še veliko slabši. K njenemu delovanju bo najbrž vedno veliko pripomb, popolnosti nam še ni uspelo doseči. Ni čudno, da pri našem medsebojnem delovanju, odločanju in upravljanju skupnega življenja nismo vedno vsi zadovoljni. Težimo k temu, da bi bili naši odnosi čim preglednejši in čim bolj korektni, da bi imel vsakdo možnost sodelovati in odločati. Težimo k temu, da nihče ne bi bil zapostavljen in da bi ljudje imeli občutek, da živijo v zdravem družbenem okolju, v katerem se da delovati svobodno, z odprto besedo in v katerem lahko tudi v prihodnje pričakujemo konstruktivne odnose ali še boljše. Na delovanje demokratičnih institucij in dožemanje ljudi zelo vplivajo tudi mediji. Mediji lahko veliko pripomorejo h kakovosti delovanja celotnega demokratičnega sistema. Zelo je pomembno, kako ljudje dobivajo informacije o dejanskih dogodkih, o tem, kaj se dejansko dogaja v demokratičnih institucijah države, v državi in zunaj nje. Vse to lahko zelo vpliva na kakovost odločitev in navsezadnje na odločitve ljudi, komu bodo zaupali upravljanje svoje države. Zato smo to temo vključili v današnjo razpravo. Dogovorili smo se, da nam bodo najprej trije uvodničarji predstavili nekatere osnovne teze, potem pa bi kot običajno prešli na razpravo. Prvi je dr. France Bučar, predsednik Slovenskega panevropskega gibanja, eden od ustvarjalcev naše ustave in tudi

prvi predsednik slovenskega parlamenta oziroma državnega zbora. Mislim, da je primerno, gospod Bučar, da vi začnete to temo.

Dr. France Bučar: Spoštovani gospod predsednik, hvala lepa za ta uvod. Govoriti o demokraciji je seveda zelo nevhvaležna naloga. To je zelo obsežna tema, zato je nujen izbor, kar bom tudi poskušal. Strinjam se s tem, to je stara formula, da demokracija ni najboljši sistem, je pa najboljši, ker je edini, ki ga imamo. S tem ni rečeno, da ga ni mogoče izboljšati v kakšnih točkah, vsaj pri njegovem delovanju. Jasno je, da se mora vsaka razprava začeti z opredelitvijo problema. To je sicer zelo tvegano početje, toda če se omejim bolj na pravni vidik: demokracija je družbena ureditev, utemeljena na sistemu ustavnih in iz nje izhajajočih pravnih norm, ki določajo enakost vseh državljanov v okviru veljavnega pravnega reda. Vsi preostali pravni instituti in teoretični postulati so samo izvedba in logična izpeljava tega ideološkega aksioma – izvora oblasti iz ljudstva, način odločanja, ugotavljanje splošne volje, človekove pravice itd. To je ideološki konstrukt, utemeljen na domnevi, da je ob taki formalnopравни enakosti državljanom dana največja možnost, da lahko vsakdo brez formalnih ovir razvije svoje zmožnosti in da je na taki podlagi mogoče doseči tudi najvišjo splošno blaginjo. Demokracija kot pravni institut sama po sebi je samo pravna infrastruktura za sprostitve družbenih zmožnosti in ustvarja možnosti, sama po sebi pa ne posega v območje realnega. Slednje je odvisno od dejavnikov, na katere demokracija sama po sebi neposredno ne vpliva. Tako v svetu realnosti presojava ustreznost družbene ureditve po učinkih, ki jih prinaša, in jih primerjamo z našimi pričakovanji. Če v demokraciji ni dosežkov, ki bi bili v skladu z našimi pričakovanji, sta mogoča dva sklepa. Prvič, da so posledica neustrezne dejavnosti, ki smo jo sprožali na temelju svojih pričakovanj in predstav ob povezanosti sredstev in ciljev ter njihovega součinkovanja, drugič pa posledica vzrokov, ki izvirajo iz nezadovoljivega delovanja pravne infrastrukture.

Najprej bom poskušal posvetiti nekaj pozornosti tem vprašanjem, problemu infrastrukture. Za ustreznost njenega delovanja je temeljni pogoj popolna formalna skladnost celotnega pravnega reda z ustavo, učinkovita pravna zaščita pravic in obveznosti, ki izhajajo iz medsebojnih odnosov na temelju veljavnega pravnega reda, in predvsem od splošne pravne kulture in zavesti. Vse te sestavine se med seboj prepletajo. Pri nas je mogoče ugotoviti primanjkljaj na vseh teh točkah.

Prvič, primanjkljaj je pri sodni zaščiti pravic in obveznosti. Pravica do obveznosti ni samo neka abstraktna kategorija, ampak je vezana tudi na čas in prostor.

V večini primerov deluje samo, če jo je mogoče uveljaviti čim bolj neposredno po njenem nastanku. Prevelik razmik med njenim nastankom in uveljavitvijo vodi do njenega delnega ali popolnega izničenja. Tu pa zadevamo na samo bistvo pogojev za uveljavitev in delovanje demokracije. Če državljani niso deležni brezhibne in takojšnje oziroma časovno primerne zaščite pri uveljavljanju svojih pravic in obveznosti, ki izhajajo iz njihovih odnosov z državo ali medsebojno pogodbenih odnosov, niso izpolnjeni temeljni pogoji za delovanje demokracije. In moram reči, da pri nas niso.

Delovanje sodnih in upravnih organov je večinoma daleč od pričakovanega. Sodni zaostanki in pogosto čezmerne časovne razdalje med nastankom pravice in odločitvijo državnega organa so bistveno preveliki, da bi lahko govorili o ustrezni pravni zaščiti in temeljnem pogoju za delovanje demokracije. Praksa upravnih organov pa vse prevečkrat vsaj težje in kočljivejše zadeve rešuje enostavno tako, da nanje ne odgovarja. Nezadovoljivost sodnega in upravnega sistema na tem področju ni samo vprašanje dobrega ali slabega delovanja države. Gre sploh za družbeno ureditev, ali deluje ali ne. Pri tem osrednjem vprašanju ima naša demokracija celo vrsto pomanjkljivosti. Ne gre samo za sodne zaostanke, ki jih, poudarjam, s sedanjimi metodami reševanja ne bo mogoče odpraviti. To si upam trditi z vso odgovornostjo. Treba je ugotoviti in jasno povedati, da gre najprej za potrebe po celotni analizi delovanja našega sodnega in upravnega sistema, ki še ni bila narejena, zlasti glede vprašanja, koliko vpliva na stanje demokracije pri nas. Tu lahko na ta problem le opozorimo, vendar pa bi bilo po mojem mnenju treba opozoriti na problem, ki pomembno vpliva na delovanje sodstva, ki pa izvira iz razlogov, ki so zunaj sodstva samega.

Naša celotna zakonodaja izhaja še iz nekaterih izhodišč nekdanjega realsocijalističnega sistema, med drugim iz načelnega nezaupanja državljanov. Zato je treba njegovo sleherno ravnanje čim natančneje in čim podrobneje sankcionirati, da izključimo sleherno možnost samolastnega ravnanja. Demokracija pa izhaja iz obratnega pojmovanja. Naši predpisi so zato preobsežni, prepolni vsemogočih podrobnosti, kar pogosto povzroča nepreglednost, s tem povečuje potrebo po povečanju upravnega aparata in zamegljuje odgovornost, zmanjšuje pa podjetnost in ustvarjalnost. V sodstvu se kaže zlasti v tem, da iz sodnika ustvarjamo pravnega tehnologa, ki mora paziti na vsako pravno in tehnično podrobnost, da mu ne bi očitali kršitev zakona. Zato se razumljivo odziva racionalno in ščiti predvsem sebe, ne pa pravilne odločitve o zadevi. Hkrati s tem odpiramo, če se pošalim, pravni vinograd za spretne odvetnike, ki z lahkoto najdejo kakršno koli malenkostno kršitev, da spodnesejo odločitev,

frustrirane sodnike pa silijo v ponavljanje postopkov, zavlačevanje rešitev in včasih odločitve, ki so prava sodna farsa. V takih razmerah utesnjeni sodnik ne more biti sodnik kot osebnost, ki s svojimi odločitvami deli pravico, prevzema odgovornost in ustvarja novo pravno prakso. Iz sodnika delamo uradnika, potrebujemo pa sodnike.

O tem sem nekoč govoril z zdravnikom, ki je omenil zanimivo primerjavo. V Ameriki se nekaj podobnega dogaja v zdravstvu, kjer toliko in toliko predpisov pomeni točno določeno odgovornost. Povedal je, da zdravnik raje naredi vse, kar je po predpisih potrebno, samo da zaščiti sebe, ne spušča pa se v problem bolnika samega. Nič boljše ali celo slabše je na upravnem področju. Tudi ko gre za reševanje izjemno pomembnih družbenih zadev, pri nekaterih je prišlo tudi do razprave v javnih medijih, nekaj takih primerov smo videli na televiziji, se izkaže, da za zadevo in njeno končno rešitev ni nihče pristojen in tudi ni odgovoren. Imeli smo priložnost videti in slišati, kako je vsak uradnik, vključen v upravni postopek, vse opravil, kakor je treba, od najnižjega do najvišjega, le rešitev zadeve se ni premaknila nikamor. Sam sem že za šalo rekel, tako kot v šoli učenec, ki na izpitu ne zna in pravi: "Ja, saj sem se učil." Ne zanima me, ali si se učil ali ne, zanima me tvoje znanje. Posledica tega je, da pri nas ni nikogar, ki bi bil odgovoren za rešitev projekta, vsi samo uradujejo. Že dalj časa se govori o upravni reformi, rezultatov pa ni videti in jih tudi ne more biti, saj je tudi na tem področju pogoj, da opustimo nekatere poglede na upravo, ki izvirajo še iz časov socializma. Za slednjega je značilno, da ni ločitve med upravo in politiko. Uprava nima potrebne samostojnosti. Njena naloga je izključno v tem, da uresničuje odločitve politike, zato je nismo slučajno imenovali tudi kar enostavno administracija. Ne moremo pa do te odločitve npr. po vzorcu samoupravnega socializma, tako da bi med upravo in politiko vzpostavili enostavno naročniško pogodbeno razmerje, pogodbo o delu. To je podobno, kot je včasih tudi Kardelj predlagal, da uprava dobi od politike naloge, za izpolnitev katerih je odgovorna, zato se lahko tudi samoupravlja, ustvarja pogodbeni odnos itn. Mi tega vzorca ne moremo vzpostaviti, vendar pa je treba vendarle zagotoviti razliko, samoupravnost, samostojnost uprave nasproti politiki. Uprava mora biti bistveno samostojnejša, odgovornejša in bolj menedžerska, skrbeti mora za uresničitev projektov in političnih ciljev, ki jih nalaga vlada. S tem se tudi vlada vrača v svojo pravo vlogo političnega organa in ne tako kot pri nas, ko govorimo, da mora biti minister strokovnjak. Ne, minister je politik, ne strokovnjak za neko področje. Vlada se ukvarja predvsem s projekti in političnimi cilji. Ob sedanji ureditvi se uprava ne more deliti na potrebno raven strokovnosti, predvsem pa je težko politično nevtralna, kar je eden temeljnih pogojev za delovanje demokratične države. Po drugi strani pa

vlada ne more ustrezno opravljati svoje nadzorstvene naloge, če je z upravo na vseh ravneh neposredno politično prepletena do zadnjega najnižjega mesta. Hkrati pa je lahko obtožena in diskreditirana tudi za tisto, na kar ni imela in tudi ni mogla imeti nobenega vpliva, lahko pa je za tisto, česar sploh ni storila. Torej, opozoril sem samo na nekaj po moji presoji zelo pomembnih vprašanj delovanja te pravne infrastrukture, kar je v bistvu formalna demokracija.

Če preidemo na raven zunaj same infrastrukture, dejansko delovanje demokracije, rezultate, ki jih prinaša formalna enakost, tudi če je temeljni pogoj za delovanje demokracije, je sama po sebi nepomembna, če ne pripelje do pričakovanih rezultatov ali se jim vsaj približa, do približne dejanske izenačenosti možnosti za delitev rezultatov, ki vsaj približno ustreza pojmovanjem primernosti, približnega notranjega ravnotežja v družbi. To pa ni vse posledica formalne enakosti, ampak je odvisno in posledica cele vrste najrazličnejših dejavnikov. No, med temi sem jih izbral nekaj. Od dejavnikov, ki vplivajo na zadovoljivost in nezadovoljivost demokracije pri nas, bi navedel na prvem mestu neuravnovešenost med družbenopolitičnimi sistemi, podsistemi. Notranja skladnost in stopnja družbenega povezovanja sta najprej odvisni od ravnotežja med različnimi družbenimi podsistemi, od katerih v družbi vsak opravlja svojo vlogo. Tega sorazmernega ravnotežja pri nas še ni. Ena temeljnih pomanjkljivosti naše ureditve, ki pomembno ovira sprostitve ustvarjalnih sil, je predimenzioniranost vloge političnega podsistema, kar je eden glavnih nasledkov nekdanje socialistične ureditve, pa tudi ena glavnih zavor razvoja. Zaradi že omenjene prepletenosti politike in uprave je politični podsistem kot transformator, ki vse impulze s katerega koli področja najprej preoblikuje v politične in če ne dobijo politične uradne potrditve, ostajajo nepomembni. Vsi vzvodi družbene moči se morajo najprej preoblikovati v politične, če naj izvajajo potreben vpliv na stanje in dinamiko družbe.

Drug problem, ki ga želim v zvezi s tem predložiti, je uravnovežena delitev družbenega proizvoda. Relativna uravnoveženost je potrebna tudi pri delitvi rezultatov, zlasti pri delitvi dohodka. Skrajnosti v eni ali drugi smeri delujejo negativno na stanje in razvoj celotnega družbenega sistema. Pri nas se je ravnotežje premaknilo v smer prevelikih razlik, saj mora na primer delavec delati tudi do petindvajset ali celo do trideset mesecev, da doseže plačo nekoga, ki toliko zasluži v enem mesecu. To ni samo v popolnem nasprotju s predstavami o pravičnosti, ki je zelo relativen pojem, ampak ruši celotni predstavniki svet o človekovem dostojanstvu, pravicah človeka in državljana, vrednotah, na katerih naj bi bila zgrajena demokracija. Deluje predvsem v smeri družbene dezintegracije. Iz domnevnega, navideznega spodbujevalca tekmoval-

nosti se spreminja v svoje nasprotje in prihaja do ugotovitve, da si z delom ni mogoče zagotoviti statusa v družbi. To pa vodi do cele vrste dodatnih družbenih anomalij. Socialnega tržnega gospodarstva nismo ustvarili, razen v nekaterih ožjih delih, kar pa seveda ni samo problem naše vlade in našega sistema, ampak ima tudi širše, evropske in celo svetovne razsežnosti.

Omenil bi še en problem, namreč vprašanje družbenih elit in nadpovprečnosti. Demokracija ni dejavnik, ki bi sam po sebi deloval v smeri družbenega razvoja, prej nasprotno, pospešuje povprečnost in status quo, istočasno pa ne omogoča premikov. Skoraj vsi veliki premiki v zgodovini so bili doseženi v nasprotju ali pa vsaj mimo večine. Da ne bi preveč teoretizirali, pogledjmo samo sedanje stanje v Evropi in Nemčiji. Nemcem je postalo popolnoma jasno, da je treba reformirati celotno raven sistema. V Franciji jim je jasno, da morajo speljati reforme. Takoj ko so začeli, je bila ogrožena francoska vlada, ogrožen je nemški sistem. Skratka, tu je treba premik iskati tudi na drug način. Kot sem že povedal, premike so izvajale in uveljavljale velike osebnosti, družbene elite. Pomembnost demokracije je, da ne onemogoča nadpovprečnosti, ki družbo spreminja. Zato sta za Slovenijo, ki želi v Evropsko unijo, torej doseči najrazvitejše, tako pomembni demokracija in vzpostavitev razmer, v katerih bodo lahko rasle nove elite. Na tem področju smo napravili idejni premik od socialističnega egalitarizma, toda dejanske elite lahko nastajajo samo v razmerah, v katerih je družbeni status odvisen izključno od uspešnosti. Sleherni klientelizem tako ni samo moralna degradacija, ampak neposredno spodkopava rast nadpovprečnosti, tako imenovane "kvazielite", ki so rezultat protekcionizma in delujejo v družbi podobno kot ponarejeni denar v financah. Poznamo staro reklo, slab denar izrine dobrega. To pa se posredno navezuje tudi na odnose med politiko in pravom. Upam, da nisem bil predolg. Hvala lepa.

Dr. Janez Drnovšek: Hvala lepa. Mislim, da ni bilo predolgo glede na vsebino. Prosim dr. Tineta Hribarja, rednega člana SAZU, da nadaljuje.

Dr. Tine Hribar: Hvala, gospod predsednik. Spoštovani predsednik, spoštovane kolegice in spoštovani kolegi. Ker je moje besedilo o evropski demokraciji razmnoženo in razdeljeno, naj ga predstavim samo na kratko. Če se ozrem le na njegovo vsebino, izpustim pa razčlenitev in sklicevanje na najvidnejše evropske teorije o odnosu med parlamentarno demokracijo in nacionalno državo, dobimo naslednji rezultat. Prvič, demokracija kot taka ni anacionalna, kaj šele antinacionalna. In drugič, nacionalizem sam po sebi ni antidemokratičen, še več, nacionalna država je nujen pogoj obstanka in razvoja demokracije. Kot ni evropskega državljanstva brez nacionalnih državljanstev,

tudi evropske demokracije ni brez nacionalnih demokracij. Če zaznavamo pomanjkljivosti v evropski demokraciji, potem to ni le posledica tega, da je to demokracija v nastajanju, ampak tudi posledica demokratičnih primanjkljajev v posameznih nacionalnih državah.

Kako pa je z demokracijo v Republiki Sloveniji, nacionalni državi slovenskega naroda? Glede na dostopne informacije in lastne izkušnje menim, da glavni demokratični primanjkljaj obstaja v odnosu države do civilne družbe. Izhajam iz primera, ki je poznan tudi večini udeležencev oziroma spremljevalcev naših okroglih miz. Tik pred koncem lanskega leta, 29. decembra leta 2003, smo člani predsednikovega stalnega gremija, sodelujočega pri pripravi posvetovanj o prihodnosti Slovenije, sklicali tiskovno konferenco, na kateri smo spregovorili o uspešnosti prvih treh okroglih miz in predstavili soglasno sprejeto skupno izjavo z naslovom: Trije poudarki, v katerih smo v drugi točki v zvezi z razpravo o vrednotah zapisali tudi naslednje, navajam: "Množične povojne umore kakor tudi vse druge oblike preganjanja je treba obsoditi kot etično, človeško in družbeno nevedna dejanja, njihove žrtve pa ohraniti v dostojnem spominu, tudi z napisi na spominskih obeležjih, ki naj ustrezajo resnici in pietetnemu odnosu do mrtvih. Sedanja zakonska rešitev, ko gre za žrtve komunistične revolucije, temu ne ustreza." Konec navedka. Današnja razprava seveda ni razprava o vrednotah, ampak o demokraciji, zato naj takoj poudarim, da ne nameravam govoriti o vsebini navedenih stavkov, temveč le o tem, kako se je na to vsebino odzvala naša demokracija, namreč demokracija po svoji formi, drugače rečeno, s postopkovnega vidika. Pravzaprav bi lahko govorili tudi o vsebini, saj so vrednote etična podlaga vsake demokracije in zato brez njih demokracije v polnem obsegu in pomenu ni. Vseeno se bom omejil na demokracijo v njenem ožjem pomenu, to je formalnem pomenu. Gre za vprašanje, kako se je država odzvala na javno izjavljanje zahteve, ki jih je nanjo naslovil vrh slovenske ciljne družbe, kajti gremij, o katerem je govor, predstavljajo sedanji in nekdanji predsednik Slovenske akademije znanosti in umetnosti, rektorja ljubljanske in mariborske univerze, predsednik prvega slovenskega parlamenta in predsednik Slovenskega panevropskega gibanja ter ugledni akademiki ter zastopniki slovenske literature, slovenske teologije in slovenske filozofije.

Kljub taki civilnodružbeni sestavi se država na njegove zahteve ni odzvala ne pozitivno ne negativno. To pomeni, da smo bili priča enemu večjih primanjkljajev demokracije na Slovenskem. Gre za veliko odtujenost države oziroma vlade od civilne družbe in njenih predstavnikov. Morda sem celo nekoliko prehitel samega sebe, ko sem rekel, da se država oziroma vlada ni odzvala na pobudo kvalificiranih predstavnikov civilne družbe. Na pobudo se je inter-

no, brez javnosti odzvala Komisija Vlade Republike Slovenije za reševanje vprašanj prikritih grobišč, jo podprla in naslovila na predsednika vlade pismo s predlogom, da sproži ustrezen postopek za spremembo zakona o vojnih grobiščih, ki je uzakonil neustrezen napis. Od vlade, katere organ je, komisija doslej ni dobila nobenega odgovora, ne od samega predsednika vlade, ne od ministrstva za delo, družino in socialne zadeve, v okviru katerega dela. Demokratični tokovi, po definiciji naj bi bili to povratni tokovi, pri nas torej niso zavrti le na relaciji vlada družba, ampak tudi na relaciji v vladi sami. V primerjavi z drugimi državnimi institucijami pa je zanimanje za izjavo pokazal Državni svet Republike Slovenije. Pod pokroviteljstvom njegovega predsednika se je oblikoval pripravljalni odbor, vodi ga državni svetnik dr. Jani Golob, za organizacijo posveta z naslovom Žrtve vojne in revolucije. Tega posveta, ki je povsem strokoven, čisto znanstven, se bodo v glavnem udeležili zgodovinarji, sodelovali bomo tudi filozofi in pravniki. Prvotno smo ga namepravali imeti v juniju. Ker pa sta zbolela glavna nosilca, zgodovinarja dr. Peter Vodopivec in dr. Janko Prunk, smo posvet najprej nameravali prestaviti na september, končno pa smo upoštevali jesensko predvolilno vročico in izbrali november. Tisto, kar bi ob tem rad poudaril, pa je, da so se že pojavili poskusni blokade tega posvetovanja. Upam, da ne bodo uspešni.

Obenem pa nas seveda zanima, kakšen, demokratičen ali ne, bo odziv vlade in državnega zbora, na sklepe tega posvetovanja ali na morebitne predloge, ki jih bo na podlagi tega posveta sprejel državni svet. Če se ozremo na prikazano, na vse tri odzive, konkretno zahtevo iz naše izjave Trije poudarki, lahko ugotovimo, da vse le ni tako črno, da pa je do nedemokratičnih spregledov in zastojev vsekakor prišlo. Upam, čeprav tega ne morem povsem odmisлити, da za temi zastoji ne tičijo namerne blokade in načrtna izigravanja. Resnico bo razkril čas. Bržkone se od obletnice naše izjave, konec tega leta to še ne bo zgodilo, gotovo pa čez leto dni. Hvala lepa.

Dr. Janez Drnovšek: Hvala. K besedi vabim dr. Marka Milosavljevića. Predstavil nam bo medijski vidik na tem posvetu.

Dr. Marko Milosavljević: Hvala lepa za besedo. Spoštovani predsednik, spoštovani udeleženci te razprave. Govoril bom o množičnih medijih in njihovi vlogi za demokratizacijo družbe. Moj referat ste dobili razmnožen, predstavil bom le nekaj glavnih točk.

Množični mediji so ena ključnih institucij vsake družbe. Družbo obveščajo o dogajanju v njej in zunaj nje, temu dogajanju pa dodajajo tudi pomen. Držav-

ljanom ne prinašajo zgolj informacij, kaj se okrog njih dogaja, temveč tudi razlage, kaj naj si o tem mislijo. S svojo odprtostjo, strokovnostjo, strpnostjo, kakovostjo ali pa pritlehnostjo, površnostjo, manipulativnostjo in zlaganostjo lahko pomembno vplivajo na zavest in razmišljanje posameznikov in hkrati celotne družbe. Na razvoj demokracije lahko vplivajo pozitivno ali skrajno negativno. To so dokazali taki in drugačni mediji v naši neposredni bližini, ko so nekateri, večinoma državni mediji, razvoj demokracije zavirali, medtem ko so nekateri drugi, bolj neodvisni mediji, poskušali to demokracijo vzpostaviti.

Ko razmišljamo o razvoju in stanju množičnih občil v zadnjih trinajstih letih, se lahko primerjamo z drugimi posocialističnimi državami. V večini primerov lahko ugotovimo, da je položaj medijev v Sloveniji v marsikaterem pogledu bistveno boljši. Prihranjeni so nam bili najhujši ekscesi divjega kapitalizma v vzhodni Evropi in političnih diktatur na Balkanu. Toda to še ne pomeni, da moramo biti s stanjem medijev v Sloveniji zadovoljni. Položaj množičnih občil je lahko v marsikaterem pogledu boljši od tistih na vzhodu in jugovzhodu, vendar je daleč od optimalnega. Za marsikatero pomanjkljivost so krivi vlada in pristojna ministrstva, ki so imeli v preteklih trinajstih letih do medijev ignorantski odnos. Do medijev ni bila oblikovana niti ustrezna politika niti ustrezna pravna ureditev. Od tega so imeli korist posamezniki, predvsem v ekonomskem pogledu v zasebnih medijih, ki so se okoristili s predpisi, polni lukenj in brez pravih sankcij. Korist so imeli tudi posamezniki in skupine, gospodarske in politične, ki so izkoriščale ignorantski odnos oblasti do javne radiotelevizije. Prav tako ni bil storjen korenit poseg v njeno delovanje, ki bi zagotovil odpravo izgub in potencialnega okoriščanja posameznikov blizu organov vodenja in upravljanja. Posledice tovrstnega dolgotrajnega odnosa, politike do množičnih občil je čutiti še danes. Ena temeljnih pomanjkljivosti medijev v Sloveniji je prav pomanjkanje preglednosti njihovega delovanja. Preglednosti manjka na vseh področjih, pri lastništvu zasebnih medijev, vodenju in upravljanju javne radiotelevizije, financah, nakladi tiskanih občil in uredniškem, novinarskem, menedžerskem in oglaševalskem delu.

Začnimo z lastništvom. Dolga leta je bilo lastništvo slovenskih medijev skoraj popolnoma nepregledno z množico ljudi, ki so za majhne vsote posojali svoja imena resničnim lastnikom in se skrivali pred očmi javnosti. Sprejetje zakona o medijih je popravilo ta položaj. V razpis medijev se morajo vpisati vsi, ki imajo več kot 5 odstotkov lastništva v posameznem mediju. Toda predstavniki ministrstva za kulturo še vedno pravijo, navajam lanski članek v Večeru: "Od dobre volje lastnikov je odvisno, ali bodo povedali, kakšen je njihov lastniški delež. Zakon namreč tega ne zahteva. Tisti, ki so pametnejši ali imajo boljše

odvetnike, javijo le, da imajo več kot 5 odstotkov.” Taka nepreglednost pri lastništvu je posebej nevarna, saj lahko vodi v nenadzirano koncentracijo lastništva, npr. Silvio Berlusconi v Italiji ali drugi v Veliki Britaniji in Združenih državah Amerike. Kako nevarna je tovrstna koncentracija, lahko vidimo tudi, ko gre za velike države. Na tako majhnem območju, kot je Slovenija, je nevarnost velike koncentracije medijskega nadzora v rokah peščice posameznikov, pri čemer se sploh ne bi vedelo, koliko medijev imajo v resnici v lasti, toliko večja. Kot da že ne bi bila dovolj slaba in površna zakonodaja, vlada za nadziranje celotnega delovanja nekaj sto medijev v Sloveniji določi enega samega inšpektorja.

Preglednost delovanja javne radiotelevizije, ki ne pozna lastnikov, ni nič boljša. Stroški minute njihovih programov še vedno niso znani, čeprav to najavljajo že vsaj pet let. Plače vodstvenih delavcev so postale javne šele po dolgotrajnem pritisku javnosti, novinarjev in po posegu inšpektorjev za dostop do javnih informacij. Ko so se pred slabim desetletjem v slovenskem medijskem prostoru pojavile tuje televizije, ni bilo o njihovem poslovanju moč dobiti tako rekoč nobenih podatkov. Slovensko javnost so zalagali s starimi ali zavajajočimi podatki o svojem delovanju, prihodkih in stroških, medtem ko so npr. v ZDA tamkajšnjim regulacijskim organom morali poročati o svojem poslovanju do zadnjega centa, vključno s podatki o svojih slovenskih televizijah. Tako smo podatke o televizijah, ki delujejo v Sloveniji, lahko nemudoma dobili v Združenih državah, nikakor pa ne v Sloveniji. Ko te kolegi iz tujine zaprosijo za podatke o nakladah slovenskih časopisov, jim nikakor ne moreš dopovedati, da teh podatkov preprosto ni. V tujini morajo časopisi vsako četrletje objaviti do zadnjega izvoda točne podatke o natisnjeni, prodani in razdeljeni nakladi, pri nas pa tovrstne podatke objavlja le peščica časopisov, vse preostale stotnice časopisov pa jih skrivajo. Namen tega skrivanja je seveda skrivanje njihove resnične naklade, saj pred oglaševalci in bralci najpogosteje prikazujejo nekajkrat večje številke. Tako prikrievanje in laganje je v tujini nepredstavljivo in seveda tudi zakonsko nedopustno. Pri nas trinajst let pozneje še vedno traja!

Navsezadnje pa manjka preglednosti, tudi ko gre za uredniško, novinarsko, menedžersko in oglaševalsko delovanje. Najprej se zastavi vprašanje, kako naj politično neodvisno delujejo množični mediji, ki so še vedno v večinski ali odločilni lasti podjetij ali skladov v večinski državni lasti. Kako naj tovrstni mediji nadzirajo oblast, ko pa jim ta oblast še vedno določa upravo in tudi urednike! Izrazit negativen primer, kako predstavniki teh podjetij v večinski državni lasti nimajo pojma o osnovnih nalogah novinarstva in medijev, predvsem njihovi nadzorni nalogi, je Večer in Nova KBM. Težave se pojavljajo v

odnosih med lastniki in uredniškim delom medija, v nenehni komercializaciji vsebin, iskanju najhitrejšega dobička in čim manjšega stroška, kar povzroča slabše delovne razmere. Posledice tega so vedno slabše možnosti za dobro, temeljito novinarsko delo, tako pomembno za vsako demokracijo in družbo. Posledice pritiskov upravnega in oglaševalskega dela medijev na urednike in novinarje so tudi zahteve po odstranitvi kritičnejših vsebin, vsebin, ki bi lahko užalile velike oglaševalce ali velike lastnike, tudi državo. Posledice so tudi ogromne količine prikritega oglaševanja, ko mediji zaradi iskanja hitrega zaslužka objavljajo oglaševalska sporočila, oblikovana in postavljena tako, da bi čim bolj spominjala na novinarska besedila. Posledica je zavajanje bralca in dodatna izguba novinarske verodostojnosti in verodostojnosti samega občila.

V povabilu na današnji pogovor je bilo zastavljeno tudi vprašanje, ali bi bilo treba razmišljati o spremembi katere od sedanjih rešitev, da bi zagotovili oziroma okrepili pregledno in odgovorno delovanje javnih institucij, ter kakšne so odlike in kje so šibke točke našega demokratičnega razvoja. V svojem razmisleku sem navedel samo nekaj šibkih točk naših množičnih medijev. O spremembah nekaterih sedanjih rešitev bi bilo treba ne samo razmisliti, ampak jih tudi izvesti. Pri marsikateri navedeni težavi so nas druge vzhodnoevropske države že prehitale in poskrbele za bistveno večjo preglednost svojih množičnih občil. Navsezadnje, kako naj množična občila opravljajo svojo temeljno nalogo obveščanja državljanov in nadzorovanja oblasti, kako naj od nosilcev ekonomske in politične moči zahtevajo javno in pregledno delovanje, če sama ne delujejo javno in pregledno. Hvala lepa.

Dr. Janez Drnovšek: Hvala. Upam, da so vas uvodničarji ustrezno ogreli za razpravo. Mislim, da je bilo omenjenih kar nekaj zanimivih tez, tudi nekaj kritičnih pogledov na dosednji razvoj demokracije v Sloveniji, vključno z mediji, predpisi zanje in njihovim delovanjem. Ob tem bi, preden začnemo razpravo, želel poudariti, da je bil eden od namenov teh pogovorov, da spodbudimo razpravo na različnih področjih, da spodbudimo razmisleke in potem dejavnost, da popravljamo zadeve tam, kjer ugotavljamo, da jih morda do zdaj nismo najbolje rešili. Razumljivo je, da jih nismo povsod rešili najbolje, ker je to nemogoče. Na posameznih področjih so zadeve boljše, na drugih slabše. Recimo, mediji so eno od takih področij – če govorim s svojega vidika, dolgo sem vodil slovensko vlado –, na katerem smo na začetku našega demokratičnega razvoja izhajali iz domneve, da so mediji naprednejši del naše družbe, odprtejši in svobodnejši in da so pravzaprav druge institucije, ki smo jih na novo vzpostavljali, bolj potrebne vse te naše energije, truda. Resnično, to moram priznati, to ni bila ena prednostnih nalog pri delovanju različnih vlad, ki sem

jih tudi sam vodil. Res pa je, da se z leti postavljajo in pojavljajo nekatere ugotovitve, ki jih je omenil dr. Milosavljević in jih je treba resno pogledati in najbrž tudi resno preučiti: kaj lahko različne institucije, vključno z vlado in parlamentom, naredijo za to, da se stanje v prihodnosti čim bolj uredi glede na demokratične standarde, ki jih želimo izpolnjevati.

Mislim, da je prof. Bučar navedel zelo pomembne ugotovitve o delovanju našega sistema demokratičnih institucij. Zelo bi se strinjal s poudarkom, da imamo preveč regulirano državno upravo. Pa ne samo državno upravo, celoten naš prostor. Tudi gospodarstvo se večkrat znajde v preveč reguliranem okolju, s preveč administriranja. Ena od pomanjkljivosti našega sistema je, da javna uprava ni dovolj samostojna, ni dovolj vsebinska, je preveč regulirana. Tega smo se zavedali že pred nekaj leti, ob začetku zadnjega mandata državnega zbora, in to postavili tudi kot eno prednostnih nalog. Torej dereguliranje, kadar je to mogoče in koristno, da bi razvili več pobude, več ustvarjalnosti, navsezadnje tudi več odgovornosti v državni upravi in tudi zunaj nje, pri celotnem javnem delovanju, seveda vključno z gospodarstvom. Morda je bila ta tema v nadaljevanju spet nekoliko pozabljena, vendar se bližajo nove volitve, nov mandat, tako da je prav, da spomnimo na to. Tudi za sodni sistem, kot je omenil prof. Bučar, to velja: da spomnimo na to in skušamo v nadaljevanju, v naslednjem mandatu, storiti še kaj v tej smeri.

Prof. dr. Hribar je omenil temo, o kateri smo že govorili – o povojnih pobjah – in razpravljali po naši razpravi o vrednotah še na gremiju, pri čemer je prišlo do nekaterih stališč v javnosti. Veseli me, da ima tudi ta tema nadaljevanje in da se pripravlja taka razprava, ki lahko pomembno pripomore k temu, da se razčistijo pogledi in tudi dejstva v zvezi s tem. Če se stvari odvijajo na tak način, če imajo svoje nadaljevanje, potem mislim, da imajo tudi naši pogovori svoj smisel, da imajo učinek. Upam, da ima še kdo tako mnenje.

Predlagam, da nadaljujemo razpravo. Res je, da so nekateri kritizirali, da vedno začnejo razpravo najvišji politični predstavniki v državi in potem kmalu odidejo. To je navadno res utemeljeno. Tudi danes zaseda državni zbor, tu so nekateri tuji obiski, tako da so za to objektivni razlogi. Pozitivno pa je že to, da so poslušali vsaj razprave, ki so bile do zdaj, in bodo morda še kakšno. Želi predsednik državnega zbora besedo?

Borut Pahor: Hvala. Skušal se bom odkupiti s tem, da bom, kot sem bil vselej, kratek. Včeraj je bila v Strasbourgu v palači Evrope konferenca predsednikov 45 držav članic Sveta Evrope in Sloveniji je pripadla čast, da je imela uvodni

govor. Zdelo se je, da je organizator skušal na ta način morda na tiho povedati, da je bila Slovenija v teh desetih, dvanajstih letih prehoda med uspešnejšimi državami pri konstituiranju demokratičnih institucij, rekonstituciji civilne družbe in razvoju demokracije nasploh. Toda moj včerajšnji govor, tudi danes bo ena sama misel bolj kritična. Ljudje so na prehodu v devetdeseta leta želeli spremembe. Želeli so jih zato, ker so čutili, da so politično in ekonomsko nesvobodni. Pričakovali so spremembe na bolje. V demokraciji so videli tako formalnopravno in tudi stvarno okolje, ki jim bo zagotovilo, da bodo po demokratičnih spremembah imeli bolj enake možnosti za svoj uspeh, kot so jih imeli do takrat. Ko danes ocenjujemo naše uspehe, moramo ugotoviti, da je bil glede tega storjen tudi v Sloveniji korak naprej, dva koraka naprej; da smo lahko z marsičim zadovoljni, z marsičim pa tudi ne! Če pogledamo statistiko, vidimo, da je nekaj več kot polovica ljudi zadovoljnih z demokracijo. Seveda se moramo vprašati tudi, kaj je s tisto manjšino, ki ni tako majhna, ki ni zadovoljna, in poiskati razloge ali poskušati opredeliti, uganiti razlog, zakaj niso z njo zadovoljni.

Pri tem ne gre samo za njihov formalnopravni pogled na demokracijo, ampak bolj na stvarna dejstva, na okolje, v katerem živijo. Kako jo dojemajo in kaj je po mojem mnenju tudi dejanski odgovor na to nezadovoljstvo? Menim, da je to še vedno občutek, da kljub uvedbi mnogih novih demokratičnih pravil še nismo ustvarili družbe, v kateri bi bile enake možnosti za vse. Na to najbolj vpliva socialna stratifikacija, ki daje ljudem občutek, da so kljub poskusom, ki jih odobravajo, da se s parlamentom in vlado uvajajo pravila, ki naj bi izravnala te možnosti, še vedno okoliščine, v katerih njihov uspeh ni odvisen od dela, znanja, ustvarjalnosti. Se mi zdi, da je to razlog za demokratični primanjkljaj, s katerim se mora spopasti tudi Slovenija in ugotoviti, da smo v dvanajstih, trinajstih letih storili nekaj pomembnih korakov naprej, zaradi tega tudi izpolnili pogoje, zaradi katerih zdaj vstopamo v družino 25 držav članic Evropske unije, v okolje, ki nam daje možnost, da demokracijo razvijamo skupaj z njimi – tudi njihova ni popolna –, da pa za Slovenijo ostaja še veliko, veliko nalog, pred katerimi bosta nov parlament in nova vlada po volitvah. Hvala.

Mag. Anton Rop: Pozdravljam današnjo razpravo, tudi kritiko, ki je bila izrečena. Mislim, da je to dobra razprava, ki je seveda primerno splošna in načelna. Govorimo o demokraciji in v povezavi z njo lahko seveda razpravljamo o mnogih stvareh. To se je pokazalo tudi v uvodu. Vsak je lahko povedal tisto, kar se mu zdi slabo pri delovanju demokracije, naše družbe. Nobenega dvoma ni, da je naša demokracija mlada, da smo jo gradili dvanajst let in

da ima slabosti. Dobro je, da si povemo, katere so te slabosti. Dobro je, da želimo imeti demokracijo, ki deluje, daje rezultate in na koncu izraža to, o čemer vsi govorimo. Morala bi izražati to, da bi vsi državljani ali čim več državljanov imelo enake možnosti za uveljavitev, kadar bi bila ta uveljavitev pogojena z znanjem, sposobnostjo in tistim, kar posameznik lahko prispeva k uspehu vse družbe in države.

Rad bi spregovoril o danih očitkih, ker se mi zdijo dobri. Zdi se mi prav, da ugotovimo, da nam je v teh dvanajstih letih uspelo na ravni oblike veliko storiti, prilagoditi, morda celo preveč podrobno. Tako se nam dostikrat zgodi, da oblika ovira vsebino! Zaradi pravnih ovir in zapletenega sistema se nam v sodstvu, upravi dostikrat zgodi, da so ljudje s temi funkcijami zelo pragmatični, tudi zelo sebični, in da delujejo samo v tistem prostoru, ki jim ga daje posamezen predpis. Zato bi rad povedal, da sam čutim ta problem pravne države, pravosodja, sodstva kot enega zelo resnih problemov. V vseh teh letih, ko smo gradili pravno državo, pravosodje, smo se zelo veliko ukvarjali s tem. Vse vlade, ki se jih spomnim in pri katerih sem sodeloval, so na tem področju skušale narediti premike. In ko vprašamo pravosodne ministre, kaj še moramo narediti, običajno rečejo, da imamo vso zakonodajo, ki je potrebna, da je imamo celo preveč, vendar sodstvo še vedno ne deluje! Tožilci še vedno ne delujejo optimalno in na koncu se državni zbor spremeni v tožilstvo, policijo in sodstvo in posamezni politiki bi radi v tej državi postali sodniki! To je seveda izjemno slabo, ker očitno sodstvo ne deluje tako, kot bi moralo. Očitno tudi ni prave odgovornosti pri tistih, ki bi odgovornost morali imeti, zato se prerazporeja po celotni družbi, vseh institucijah pravne države. In to je izjemno slabo, ker na koncu ne vemo, kdo je tisti, ki je res odgovoren za to, da se posamezna stvar ni naredila, da se ni učinkovito izvedla.

Strinjam se, da potrebujemo posebno razpravo o pravni državi in sodstvu. Morda bi bila ravno v tem času, ki je tako pomemben in ker je to eno najpomembnejših področij naših programskih usmeritev za naprej, zanimiva razprava o sodstvu, pravosodju. Na taki okrogli mizi, na katero bi prišli ljudje s sodstva, tožilstva, ki poznajo stvari iz vsakdanjega življenja, bi lahko povedali, zakaj nekatere stvari ne gredo naprej, kljub temu da se že toliko let govori o tem, da naše sodstvo in seveda tudi drugi mehanizmi delovanja pravosodja niso dovolj učinkoviti.

Ko govorimo o delovanju uprave, je tudi zelo zanimiv učinek. Že na začetku mandata leta 2000 je bila pripravljena celotna zakonodaja in pripravlja se reforma javne uprave. Imamo posebno komisijo, v kateri so zelo različni ljudje,

ki se ukvarjajo s tem. In še vedno ugotavljamo, da razdelitev med ministrstvi, ministri, politiko in tistimi, ki morajo opravljati upravne funkcije, ni zadostna in da očitno še vedno ni ustrežna. Tudi za to je treba zahtevati odgovornost, tam, kjer je treba, politično odgovornost, in tudi odgovornost posameznih uradnikov in uradništva. Spomnim se teh razprav iz preteklosti, velikokrat smo jih imeli, na primer o poročilih računskega sodišča. Ko računsko sodišče da poročilo, se pogosto upravičeno politično kritizira minister, kar je prav! Pogosto pa se pozablja na tisti del uradništva, na primer generalne sekretarje v posameznih ministrstvih, ki so odgovorni za delovanje, podpisovanje in da se na koncu v posameznih konkretnih primerih tudi izvedejo posamezne odločitve. Obstajata dva problema. Na eni strani, ali so ti funkcionarji, uradniki dovolj samostojni, da lahko neodvisno delujejo, in na drugi strani, ali imajo tudi zadostne posledice in odgovornost, ki jim potem sledi. Vsekakor je to eno od področij, o katerih predlagamo, da še razpravljamo, vendar bistveno konkretnije, da bomo lahko prej prišli do rezultatov. Drugo zelo zanimivo področje je vloga civilne družbe in nevladnih organizacij. To bi razumel z vsem spoštovanjem do vas, ki ste poslali to pismo. Rad pa bi povedal, da smo v Sloveniji v preteklosti že marsikaj storili za nevladne organizacije, njihovo podpiranje, razprave z njimi. Lani smo pripravili tudi strategijo sodelovanja z nevladnimi organizacijami, tako da sodelujemo neposredno. Deluje tudi odbor za pripravo dogovora o sodelovanju med enimi in drugimi. Računam, da bomo še v tem mesecu podpisali poseben dogovor, ki naj bi omogočil tisto, na kar vi, dr. Hribar, opozarjate, to je na potrebno komunikacijo in pretok vsebin iz civilnih nevladnih organizacij v ministrstva in potem tudi na vlado.

Nismo še govorili o nečem, kar je bilo tudi omenjeno v vaših besedilih, to je o reprodukciji politične elite v Sloveniji. Meni se to zdi problem in bi rad javno povedal, da zelo obžalujem, da nista bila spremenjena volilni zakon in volilna zakonodaja, saj bi lahko s tem omogočili večjo reprodukcijo strank. Kot veste, je bil v tej spremembi volilne zakonodaje predlagan absolutni preferenčni glas. To pomeni, da bi z volitvami vendarle lažje prišli do izbora posameznih kandidatov in političnih elit v posameznih političnih strankah. Žal se to ni zgodilo. Vse stranke v parlamentu so sodelovale pri tem neuspehu slovenske demokracije. Mislim, da je to zelo slabo in očitno se je del politokracije ob spremljanju tega zakona uprl in se tudi točno ve, kako se je zgodila ta prerazporeditev med strankami.

Kar se tiče koncentracije lastništva v medijih, dr. Milosavljević, bi pa bilo morda zanimivo slišati vašo kritiko najnovejših sprememb, ki smo jih pripravili z Agencijo za trg vrednostnih papirjev, da bi slovenski mediji postali

preglednejši, da bi preprečili koncentracijo in tovrstni povratni vpliv medijev na politiko in gospodarstvo, da bi preprečili začarani krog, ki se je zgodil v nekaterih državah. Te spremembe so predlagane in so poslani tudi v državni zbor. Zelo smo se trudili in tudi zelo dolgo, da bi na tem področju naredili korak naprej. Če tega predloga nimate, vam ga bom z veseljem poslal.

Omenil bom še nekaj in potem bom končal. Opravičujem se, ker sem bil predolg, ampak se mi je zdelo pomembno govoriti o temah, ki ste jih omenjali. Gre za evropsko vsebino, kar je omenil tudi dr. Tine Hribar. To je vsebina, ki jo gradimo na dveh točkah; na eni strani je to točka naših razmerij v smislu evropske demokracije, med vlado, državnim zborom, pa če hočete civilno družbo v odnosu do institucij Evropske unije. Ta del demokracije zdaj nastaja. Formalno je vzpostavljen, vsebino pa mu bomo dali zdaj in to je izjemno pomembno področje. Drugi del vsebine, ki nastaja v Evropski uniji, je razprava o ustavni pogodbi, dilemi, ki jo postavlja Nemčija. Kaj želimo? Želimo učinkovito Evropsko unijo, enakopravnost vseh držav in vseh narodov. Kako bi to dvojje uravnotežili? To je seveda razprava o dvojni kvalificirani večini, o tem, o katerih področjih se bo s to večino odločalo, o katerih področjih se bo odločalo s soglasjem. Ta razprava se bo začela, ko bo sprejet predlog ustavne pogodbe. Pričakujemo lahko veliko bitko, ki bo potekala z referendummi v številnih evropskih državah. Je zelo negotova in bo tudi, ko bo Evropski svet sprejel predlog ustavne pogodbe.

Tu je še ena zelo pomembna stvar, tudi ker smo pred evropskimi volitvami, to je način delovanja naših poslancev v Evropskem parlamentu. Ko smo zadnjič delali anketo in smo vprašali ljudi, kaj menijo, kaj bi morali naši poslanci delati v Evropskem parlamentu, je bil odgovor zelo jasen in sam po sebi razumljiv: braniti morajo slovenske nacionalne interese. Tako je odgovorilo 75 odstotkov vseh vprašanih. To kaže, kaj domača javnost meni, da je naloga evropskih poslancev. Toda evropski poslanci imajo tudi drugo razsežnost in o tem bo razprava potekala tudi v Evropski uniji, zlasti pa v novih članicah Evropske unije. Poudaril bi rad, da smo v Sloveniji vzpostavili demokracijo, da demokracija deluje. Ima slabosti in danes nam je uspelo prepoznati nekatere. Če želimo premike v slovenski demokraciji, potem se moramo o teh problemih konkretno pogovarjati, konkretno z vidika končnih rezultatov. Te dileme in problemi resnično niso enostavni, očitno nam jih zelo dolgo ni uspelo premakniti, zato moramo iti na konkretna področja, se ukvarjati z njimi in iskati odgovore, kako najti rešitve, če želimo narediti korak naprej.

Dr. Janez Drnovšek: Prepričan sem, da bomo v nadaljevanju odkrili še kakšno slabost.

Janez Sušnik: Spoštovani predsednik države, spoštovana predsednika in spoštovani preostali udeleženci. Številni državljani bi najraje živeli samo svoje življenje, se čim manj ukvarjali s politiko, kot radi rečemo, vsakdo pa bi hkrati rad tudi, da bi bilo življenje tako urejeno, da bi ga sam lahko sooblikoval, da ne bi ostal na robu ali pa zunaj možnosti vplivanja na to, kako to življenje poteka. Hkrati doživljamo in zahtevamo udeleženos oblasti, po drugi strani pa hočemo, da nas oblast pusti pri miru. Tako razmišljanje je razumljivo in ga je treba tudi spoštovati. Državljanji niso v prvi vrsti dolžni urejati države, ampak predvsem svoje življenje v njej, država pa je v prvi vrsti dolžna skrbeti za blaginjo in varnost državljanov. Razlike med normativno ureditvijo in dejanskim uresničevanjem demokratičnih načel so prevelike. Menim, da pravna država deluje, in če deluje, se morata spoštovati zakonodaja in njen nadzor. Pri nas opažamo, da je pri nadzoru nekoliko šibkosti in da je pri uveljavljanju in spoštovanju zakonodaje še preveliko špekulacij in pri posameznih ekscesih veliko drugih postopkov.

Posebni problemi pa so pri nas še vedno sodni zaostanki, kot je bilo danes že rečeno, denacionalizacija, nenadzirano bogatenje. To so znaki, kako sistem še v celoti ne deluje. Še vedno je velik del lastnine v državni lasti, zato ima vlada preveliko dejansko moč in težko je trditi, da gre za demokratično upravljanje državne lastnine. Opažamo tudi, da zavezanost demokracije med nosilci političnih funkcij upada in se uveljavlja načelo: če je naš, ni naredil nič narobe. Tokrat smo tudi priča, da se spreminja zakonodaja, ki jo po volitvah nameravamo sprejemati, ne glede na posledice prihodnje politične garniture. Skrajšani postopki pri obravnavanju zakonov, preprečevanje razprave, nespoštovanje političnega bontona so, menim, nedemokratični načini in zaradi volitev nimajo demokratičnih načel. Menim, da bomo v evropski parlamentarni demokraciji marsikdaj izpostavljeni poskusom nedemokratičnih načel, ki se jim je treba na primeren način upreti. Ker tudi o rečeh, ki so sicer neštevne, rad razmišljam racionalno, jih postavljam takole. Tranzicijsko obdobje kot obdobje prehoda so opredelili prenosi lastništva in nove institucionalizacije družbe. Obdobje prehoda bo končano, ko bodo do konca izpeljani tudi tisti procesi denacionalizacije in privatizacije, ki nas še čakajo. Res je tudi, da je vstop Slovenije v Evropsko unijo simbolon konec tranzicije, ki ga je že mogoče razumeti kot dokončen umik. Nekaj procesov se bo v svoje konce izteklo tudi še potem. Če vstop v EU hkrati pomeni tudi začetek popolnega delovanja vseh štirih evropskih prostih pretokov: kapitala, dela, ljudi in idej, velja tudi, da se bo vsaj eden drugim pridružil nekoliko pozneje. Nedokončanost obeh me utrjuje v prepričanju, da je treba začrtati meje med enim in drugim obdobjem in včasih nekoliko pohiteti, da je čas za Slovenijo napočil prav zdaj, z njim pa tudi čas za presojo stanja in stopnje demokratičnosti v družbi. Pri tej presoji pa ne smemo biti

tako popustljivi kot pri določanju meje med obdobji. Znani paradoks pravi, da je demokracije lahko preveč, da je pa hkrati tudi ni dovolj.

Najboljše pojasnilo tega paradoksa najdemo v novejši slovenski referendumski praksi, ko se institut referendumoma kar naprej uporablja. To pa vodi prej proč od demokracije kot pa k njej. Prav zato je treba institucije pravne države utrjevati in potrjevati vsak dan, pri tem pa jih tudi kar se da demokratizirati. O opredeljevalni podobi demokracije je zato težko in tudi nespametno govoriti: v svojo samostojno državo smo vstopili po poti vhojenih demokratičnih ureditev, o katerih je mogoče reči, da niso idealne, so pa najboljši realni približki teh idealov, zato je treba preprosto pogledati, v čem se naša realnost od njih odmika. Najopaznejše razlike so v dolgotrajnosti postopkov, denimo, od sodnih in drugih, kar sem že omenjal, in v nemoči uveljavljanja civilnih, včasih pa tudi opozicijskih pobud po predvidenih poteh političnega odločanja. Temu bi lahko dodali še zadovoljstvo vključenosti posameznih delov državljske javnosti v to politično odločanje. Če lahko na eni strani ocenim možnost dveh narodnih manjšin za uveljavljanje njunih interesov, kot zadoštuje, na drugi strani težko najdemo ustrezne možnosti drugih družbenih skupin, ki ostajajo brez kakršnega koli političnega vpliva. Mediji v splošno vzdušje ne prispevajo prepričljivega občutka lastne odprtosti in uravnoteženosti pri poročanju o celotnem družbenem dogajanju.

Prej sem omenil referendum kot posebej šibko točko. Ljudje so jih razumeli kot alibi, ker se z njimi vzbuja videz demokratičnosti. Zgodi pa se, da kot razvrednoten demokratični instrument navsezadnje spodkopava moč državnega zbora in prenaša odgovornost na tiste volivce, za katere sem v začetku dejal, da se raje ukvarjajo s čim drugim kot s politiko in da je tako prav. Zato je najprimernejša ugotovitev, da ni realno truditi se z idealno zamišljenim modelom demokratične ureditve, ampak je treba uresničiti prvine ustavne demokracije, ki jo poznamo kot parlamentarno demokracijo s strankami v državnem zboru in državnem svetu, vsekakor pa z večjim vključevanjem civilne pobude, organiziranih in neorganiziranih nevladnih skupin in posameznikov, ki morajo ponuditi bolj odprte in manj ovirane poti soodločanja in soustvarjanja politik, ki to želijo in morejo.

Nevladne organizacije so pomemben del civilne družbe, česar se kot predsednik državnega sveta, ki je prav tako veja zakonodajne oblasti, dobro zavedam. Pravica do združevanja in zbiranja je opredeljena v ustavah večine držav. Slovenska ustava jo uvršča v poglavje človekovih pravic in temeljnih svobodščin. Na tem področju bomo morali doseči kar precej napredka, če želimo v

korak z evropsko ureditvijo. Znano je tudi, da se je v preteklih dveh desetletjih partnerstvo med Evropsko komisijo in nevladnimi organizacijami okrepilo na vseh ravneh. Krepitev odnosov se kaže v vrsti zadev, od dialoga o političnih in njihovega izvajanja do upravljanja projektov in programov, in sicer v Evropski uniji in partnerskih državah. Po nekaterih ocenah komisija neposredno namenja več kot eno milijardo evrov letno za projekte nevladnih organizacij, večinoma na področju človekovih pravic, programe za razvijanje demokracije in še zlasti za humanitarno pomoč, socialo, izobraževanje in varstvo okolja. Dobro sodelovanje s civilno družbo je tradicija med državnim svetom in različnimi društvi in forumi, ki jih vključujemo v demokratično odločanje. Na tak način je državni svet resnično prostor za uveljavljanje interesov civilne družbe in vseh njenih sestavnih delov. Želim poudariti, da smo na eni od sej državnega sveta sprejeli dopolnitev poslovnika z novim poglavjem, ki navaja, da lahko državni svet ali njegova komisija opravi posvete, predavanja in javne predstavitve mnenj, na katere smo povabili strokovnjake in druge osebe, ki bi lahko prispevali koristna mnenja. Tako smo doslej v neformalni obliki dodali tudi pravno podlago, ki bo civilni družbi zagotavljala ustrezno mesto.

Spoštovani, še za konec: vedno jasnejše je, da so nevladne organizacije pomemben sestavni del civilne družbe in zagotavljajo dragoceno podporo v demokratičnem sistemu vladanja. Vlade in mednarodne organizacije jih zdaj bolj upoštevajo in jih vključujejo v oblikovanje politik odločanja. Državni svet je s svojimi odločitvami na sejah delovnih teles in državnega sveta sprejel marsikatero pomembno odločitev, ki bi lahko pripomogla k splošnemu izboljšanju ali razrešitvi nekaterih družbenih problemov ali dilem. Žal moramo vedeti, da njegove odločitve pogosto ne dobijo ustreznega mesta, niti jim politične ravni ne prisluhnejo. Morda bo zdaj, ko bomo vstopili v prostor Evropske unije, več posluha za naše predloge in pobude. Prepričan sem, da bo to v splošno korist državljanov Republike Slovenije.

Dr. Janez Drnovšek: Gospod Janez Janša, prosim.

Janez Janša: Hvala za besedo, gospod predsednik, spoštovane gospe in gospodje. Očitno je ta razprava o prihodnosti Slovenije eden redkih delov javnega prostora, kjer se da kaj povedati in seveda bom to izkoristil.

Država po nekaj mandatih svobodnih volitev še ne more biti utrjena demokracija, ampak je kvečjemu demokracija v nastajanju ali nastajajoča demokracija. Ob tem velja dodati, da je naša država v tem času nesporno nekaj dosegla. Tudi ko je kazalo, da se stvari odvijajo bolje, kot je morda kdo pričakoval

na začetku, so nastajali zastoji in tudi retrogradni procesi. Enega od teh je omenil tretji uvodničar, ko je govoril o kapitalskem obvladovanju medijev, o tem, kako ni ustreznih predpisov zanje, in kako zelo težko je od tistih, ki bi morali skrbeti za kritiko javnega prostora, pričakovati konkretne ukrepe, da bodo kritični do tistih, od katerih so odvisni. Pri tem gre tudi za svobodo in vprašanje, ali je do tega stanja prišlo zaradi naključnih dogodkov, ali pa se je to gradilo načrtno. Mislim, da je šlo bolj za drugo možnost. Danes imamo društvo, ki se imenuje civilna družba, v njem pa sedijo predstavniki večinskega kapitala vseh glavnih medijev v Sloveniji ali pa upravljavci javnih medijev, kot npr. nacionalna RTV. Pravijo, da so povsem enakopravni del civilne družbe kot preostala društva, hkrati pa ne skrivajo svojih političnih simpatij in tudi podpore.

Ta ogromna koncentracija moči, ki je izključno na eni strani, seveda v temelju ne omogoča, da bi se demokratični procesi razvijali, kot bi bilo treba. Drugi znak teh retrogradnih procesov so poskusi, še posebej v tem mandatu, po ustavnih spremembah. Predlagana je bila vrsta ustavnih sprememb. Upajmo, da nobena ne bo sprejeta. S tem se je želelo spremeniti tiste dele slovenske ustave, ki omogočajo, da kadar zadeve ne gredo dobro, tudi ljudje neposredno popravljajo stanje. Mislim predvsem na poskuse, da se močno omeji možnost referendum ali da se ga preprosto onemogoči. K temu spada tudi pozivi na bojkot referendum. Zelo zanimivo je bilo spremljati odmeve iz tujine, potem ko je bil referendum razglašen za nesprejemljiv, češ da govori o človekovih pravicah. 25 odstotkov ljudi na tem referendumu je zavrnilo vladni zakon, ker je šlo za vladni zakon, ne pa za človekove pravice. Potem je bilo zelo težko za tiste, ki so pozivali k bojkotu, ker so morali razlagati tistim, ki so iz tujine spraševali, kako je mogoče, da vladajo državi, v katerih je 25 odstotkov ljudi proti človekovim pravicam. Seveda se tretjinske udeležbe na referendumu ni dalo prodati za slabo, ker to po evropskih standardih ni tako. Nепrestano se pojavljajo protislovja, ki ne vodijo naprej. Seveda bi težko rekli, da v slovenskem prostoru, tudi medijskem, ni hude javne kritike vlade. Če zjutraj odprete nacionalni radio, boste slišali izjemno grobo kritiko vlade ali celo več vlad, samo ne slovenske. Zelo se kritizira ameriško vlado, Berlusconi, odstavlja se vlade v tujini. Do domače oblasti pa glede na to, kdo sedi v upravah ali svetih, ki upravljajo medije, take kritike večinoma ni, razen kadar bi to bilo koristno zanjo. Prej je bilo govora o tem, da se parlament spreminja v tožilstvo, in da institucija, ki v bistvu izvaja zakonodajno oblast, prevzema naloge drugih. Deloma je to res. Toda to se dogaja zato, ker tisti, ki bi morali opravljati svoj posel, tega ne delajo. V zadnjih sedmih letih je bilo, če pogledate samo prve strani časopisov, na dan

spravljenih sedeminštirideset velikih lopovščin. Značilnost vseh teh lopovščin oziroma afer je, da če se ukrade milijon, je to kaznivo kriminalno dejanje, če pa se ukrade milijarda, je to afera. V teh sedeminštiridesetih primerih je šlo za to, da so večinoma zadevo odkrili posamični novinarji ali opozicija, kar nekajkrat pri revizijah računskega sodišča. Organi pregona so se vključili v zadevo šele po pritisku javnosti. Desettisoči, ki so bili oškodovani, še posebej v teh divjih stečajih hranilnic, so praviloma izgubili vse ali pa večino, nihče ni dobil nič nazaj. Tisti, ki so se okoristili, so praviloma vse to obdržali. Nikomur ni bilo nič odvzeto in nobeden od teh primerov nima pravnomočnega sodnega epiloga. Potem se predsednik vlade čudi, da se razprava o teh stvareh seli v parlament. Niti eden od teh primerov nima pravnomočnega sodnega epiloga. Gotovo v vseh primerih ni šlo za to, da bi bili vsi krivi, gotovo pa tudi v vseh primerih ni šlo za to, da bi bili kar vsi nedolžni. Ker je na drugi strani kakšnih 100 000 oškodovancev, ki niso dobili nič nazaj, razen Zbiljskega gaja, kjer so dobili bonitete tisti, ki so bili pač bližje oblasti, drugi pa ne. Ko postaviš to vprašanje, se oblast razburi, da ni bilo vnaprej najavljeno. Glede demokratičnih standardov v Sloveniji je treba ločiti normalen čas in predvolilni čas.

Običajno se, če upoštevamo, da traja mandat štiri leta, tri leta stvari približno tako odvijajo, da se da prebrati obe strani zgodbe, vsaj v omejenem obsegu. Ko se bližajo volitve, se ta prostor zapira. Naenkrat ni več možnosti postavljati vprašanj, naenkrat si grobo napaden in diskvalificiran zaradi zadeve, ki je bila eno leto prej razumljena bistveno normalneje. Tako daleč, kot smo prišli v zadnjih mesecih, pa mislim, da praktično nismo bili še nikoli. V državnem zboru je recimo za temo, ki jo je na dnevni red predlagala opozicija in zbrala podpise največja opozicijska stranka, ki tako in tako ne more nič izglasovati, dobila osemnajst minut časa za razpravo, vladna stranka, ki tako in tako lahko največ izglasuje, pa devetdeset minut. Začel se je omejevati celo čas, v katerem se da kaj povedati, spremeniti pa tako nič. Dobili smo organ na vrhu zakonodajne oblasti, ki se mu reče kolegij predsednika državnega zbora, ki določi, koliko časa bo kdo imel za razpravo. Doslej se je igra igrala pošteno, v zadnjem času pa, ko se bližajo volitve, je zadeva neznosna. Največji, najvplivnejši časopis, ki je spremenil obliko in izhaja v številnih barvah, enostavno ne objavlja odgovorov, ki jih mora po ustavi objaviti. Najhujše je to, da ni mogoče dobiti pisnega odgovora, zakaj se zadeve ne objavijo. En dan je ta časopis posvetil celo vsebino s Sobotno prilogo vred diskvalifikaciji predlagateljev izredne seje. Poslana sta bila dva odgovora, a še vedno nista bila objavljena. Kot rečeno, to ni najhujše. Najhujše je, da ne moreš dobiti pisnega odgovora uredništva, da tega ne bodo objavili in ne moreš zahtevati niti

sodnega varstva, ker nimaš nič v rokah in ne moreš zahtevati niti pravice, ki je druge. To, spoštovani gospe in gospodje, so konkretno vprašanja demokracije. Govoriti o tem, kako je nekaj lepo napisano, kako se nekaj izvaja, nekaj ne izvaja, kako delamo tudi na neki splošni ravni napake, je vedno mogoče. Stvari so vedno konkretne in nekaj od tega sem zdaj naštel. Če pa zadevo posplošimo, stvari niso tako dobre, ker so za krepitev demokratičnih procesov v družbi potrebne tudi strukturne spremembe.

Znana je teza, da je nosilec demokracije srednji razred. Ta v Sloveniji v zadnjih letih narašča zelo počasi. Zelo hitro pa narašča nek drug razred. Pred dvema letoma se je v Sloveniji izplačevalo 40 000 socialnih pomoči tistim, ki nimajo drugih dohodkov. V dveh letih je ta številka narasla na 60 000. Konec lanskega leta je bilo izplačanih 59 000 in še nekaj prejemnikov socialnih pomoči, v dveh letih se je povečalo za 20 000 in vsako leto za 10 000. Na drugi strani seveda ta tako imenovani srednji razred ni niti približno tako hitro rasel. Raziskave kažejo, da tisti, ki padejo pod ta socialni minimum, praviloma ne gredo na volitve in so apatični. To seveda zelo pomaga vzdrževati sedanje stanje.

Omenil bi še, da je bila opozicija po tej zadnji izredni seji silno kritizirana, češ da napada gospodarstvo in obtožuje brez dokazov. Želeli smo te dokaze predstaviti v javnem prostoru, v parlamentu, vendar nam je bil čas omejen. Isti dan smo sklicali tiskovno konferenco, na kateri smo javnosti predstavili številne dokaze. Zapisan ni bil niti en sam stavek, predstavljen ni bil en sam dokaz. To ni naključje. V takem prostoru je težko govoriti o demokraciji. Tako da se mi zdi, da je neka normalna evolucija slovenskega demokratičnega preporoda zastala, se izgubila. Ne gibljemo se v pravi smeri, voz je zavozil iz kolesnic. Da je nekaj narobe v zvezi s tem, o čemer danes govorimo, kažejo tudi nekateri postranski znaki ali dogajanja ob našem slavnostnem vstopu v Evropsko unijo. Mislim na reakcije, ki so se pojavile v tujini, ko so se začela obujati neofašistična in druga strašila preteklosti. Namesto da bi na to odgovorili s sodobno govorico in z demokratičnim zavračanjem, so po naših hribih ob italijanski meji zrasla strašila iz naše preteklosti. To so kazale tudi evropske televizije. Za Slovenijo to v tem novem okolju gotovo ni bila kakšna velika propaganda. V zadnjem času se ponovno pojavlja še nekaj, kar je izginilo iz nekega našega javnega prostora in ponovno povzroča strah pri ljudeh, ki so že petdeset let živeli v strahu. Na proslavah in različnih prireditvah se spet pojavljajo besede ideološkega nasilja, ki delijo ljudi na podlagi preteklosti.

Dr. Janez Drnovšek: Hvala lepa, na vrsti je dr. Janez Podobnik.

Dr. Janez Podobnik: Hvala za besedo, gospod predsednik. Zahvaljujem se vam za povabilo. Kot izhodišče ste mi postavili nekaj zelo vsebinskih vprašanj. V svojem nastopu bom poskušal odgovoriti na dvoje: najprej na vprašanje, kje vidim prvine demokratičnega primanjkljaja, in na drugo vprašanje, ali je treba za okrepitev demokracije v Sloveniji zagotoviti pluralnost in konkurenčnost v vladajočem, političnem in gospodarskem razredu in ali je glede na zaprtost in visoko stopnjo reprodukcije politične elite to sploh mogoče.

Dovolite, da najprej odgovorim na drugo vprašanje. Problem slovenske demokratične ureditve ni toliko v njeni formalni nerazvitosti, čeprav npr. ne vemo čisto natančno, kaj bi z državnim svetom, drugim domom parlamenta. V državah z daljšo tradicijo je drugi dom senat, je demokratični institut z mnogo pomembnejšo funkcijo, kot je pri nas. Problem ni v njeni formalni razvitosti, ampak v vsebinski, v politično-kulturni šibkosti. Slovenski demokraciji manjka vrednostno sidrišče v temeljnem poslanstvu političnega v dostojanstvu in odgovornosti. Tega stanja ni mogoče izboljšati čez noč ali z neko magično formulo. Demokratizacija, ki kot proces v zadnjem času stagnira, tako je moje osebno mnenje, potrebuje trajno spodbujanje, krepitev notranje energije. To pa je mogoče zagotavljati z dinamično, vrednostno pozitivno domovinsko vzgojo, spoštljivim odnosom do znanja, spoštovanjem civilnodružbenih institucij, tudi cerkva in duhovnih gibanj, dostojanstvom in odgovornostjo do vsega, kar prispeva in utrjuje sodobno, humanistično usmerjeno politično kulturo. Vzpostaviti je treba zaupanje do političnega odločanja in tega zaupanja gotovo ne krepi empirično potrjeno dejstvo o skoraj 83-odstotni stopnji retencijske elite. Prevelika zlepljenost, lahko bi rekli nediferenciranost ali pa neosvobojenost družbenih podsistemov, se konkretno kaže tudi v osebni kontinuiteti prejšnjega sistema na sicer formalno demokratiziranih mestih družbenega odločanja. Prejšnji sistem pa seveda vedno deluje po ustaljenih vzorcih in navznoter razjeda vitalne sile demokratizacije. Postavljam tezo, da slovenska demokracija nujno potrebuje osvežitev, konceptualno in kadrovske.

In še moj pogled na demokratični primanjkljaj. Štiri prvine vidim v slovenskem modelu demokracije: prvi je strah, drugi je nezadostna pluralnost medijev, tretji je vprašanje zaupanja o poštenosti volitev, četrti pa je institut referendumov.

Zavesten ali podzavesten strah pred mogočimi posledicami, če se javno opredeljujem do posameznih vprašanj, s stališči, ki so nasprotna stališčem nosilcev politične in gospodarske moči, moram omeniti na prvem mestu. Prvi pogoj za svobodno odločanje je, da se ne bojiš, da boš zaradi izražanja svojega mnenja kaznovan, da boš ogrožen v službi, da boš medijsko poniževan

ali da boš politično onemogočen. Žal lahko ugotovim, da to v Sloveniji še obstaja, čeprav je res, da ljudje nočejo ali neradi priznajo, da na neko njihovo stališče vpliva strah pred posledicami, če bi se odločili drugače. Eden najneposrednejših dokazov, da si lahko kaznovan, če deluješ v nasprotju z interesi nosilcev gospodarske in politične moči, so tako imenovani politično medijski umori.

Drugo področje je področje nezadostne pluralnosti medijev. Tudi to področje, o katerem je bil danes že govor, je zelo občutljivo. Če sem zelo konkreten, nezadostna pluralnost medijev in njihova večinska, neposredna ali posebna odvisnost tudi od skupine nosilcev gospodarske in politične oblasti, se kažeta tudi ob takih temah, kakršna sta korupcija in klientelizem, ko se npr. zgodi, da se nacionalna RTV izogne neprijetnemu prenosu. Številni mediji, ne vsi, pa tiste, ki govorijo o realnem in velikem problemu z dolgoročnimi posledicami, banalizirajo ali pa minimalizirajo. To ni predvsem krivda novinarjev, saj niso bili niti vprašani, kaj si mislijo o obravnavanem problemu.

Tretja prвина je vprašanje zaupanja v poštenost volitev. V teh dneh smo nekateri poslanci dobili dopis s sumom, da bodo lahko volitve poneverjene, kar naj bi se pripravljalo. Sam sem skeptičen do takih vsebin, ki prihajajo v javnost, toda to pismo omenjam zato, ker menim, da je eden največjih dosežkov razvoja slovenske demokracije zaupanje ljudi v poštenost izvedbe volitev. Za ohranitev tega je nujno, da se odpravi vsak dvom, da bi kdor koli želel z nepoštenimi volitvami prilagoditi volilni rezultat sebi v prid. Prepričan sem, da ima Slovenija dovolj tehničnih in vseh drugih vzvodov, da tudi v prihodnje prepreči kakršen koli dvom. V zadnjih dneh se je v zvezi s tem name obrnilo več ljudi.

In zadnje, institut referendumov. Čeprav obstaja vtis, da občasno pride do poskusa, da se sedanja pravila, povezana z referendumom, skušajo uporabiti za doseganje delnih interesov, posameznih ozkih skupin, je po mojem trdnem prepričanju prav referendum vzvod, ki nadomesti demokratični primanjkljaj na nekaterih drugih področjih. Številni uspešni referendumi dokazujejo, da je večinska volja ljudi pogosto zelo drugačna od večinskega stališča večine v parlamentu. Zato bi kakršno koli bistveno omejevanje možnosti za referendum naredilo veliko večjo škodo kot pa občasen občutek, da referendum ne bi bil potreben. Ob veliki koncentraciji kapitala, politične moči in medijev v relativno ozkem političnem krogu je po mojem mnenju institut referendumov eden redkih vzvodov, ki ohranja realno demokratično ozračje, in komur je res do demokracije, tega ne bo omejeval vsaj dokler, in če kdaj, jaz sem

prepričan, ne bo prišlo do enakomernejše razporeditve kapitala in tudi večje polarnosti medijev. Hvala lepa.

Dr. Janez Drnovšek: Hvala. Dr. Frane Adam, potem pa dr. Alenka Šelih.

Dr. Frane Adam*: Hvala za besedo, spoštovani predsednik, spoštovani zbor. V tem prispevku bom poskušal zgolj okvirno v obliki kratkih tez razpravljati o enem od vprašanj iz vabila za to posvetovanje. Glasi se takole: “*Kako formalne institucije in neformalne povezave interesnih skupin medsebojno učinkujejo v Sloveniji kot relativno majhni posttranzicijski in posocialistični družbi in državi?*”

Prva teza. Politični posegi, pri čemer gre včasih za grobe, včasih za diskretne in prikrite posege v domeno gospodarstva, civilno družbo, univerzo in medije, so prej pravilo kot izjema. Večkrat so ti posegi dokumentirani, vendar tudi hitro relativizirani. To je pojav prepletanja politike in drugih podsistemov, kar je posledica premajhne funkcionalne diferenciacije. Živimo v izredno *politizirani družbi* in to velja tudi za mikro raven (delovno mesto, delovanje v organizacijah). Problem je v tem, ker se ta pojav stopnjuje, namesto da bi se zmanjševal. Vzrok je prav gotovo dolgoletna vladavina ene stranke oziroma enega političnega bloka, pomanjkljiva politična kultura ter šibkost horizontalnega nadzora oblasti od sodne veje do računskega sodišča ter medijev.

Druga teza. Centralnost političnega podsistema se lahko ohranja in nepolitična področja se lahko politizirajo le na podlagi *neformalnih omrežij*, ki se spletajo med politiki in predstavniki drugih področij oziroma institucij. Mnoge odločitve so neformalnega značaja. V teh neformalnih interakcijah se oblikujejo – preko spontanah in lansiranih govoric, etiket in obrekovanj – tudi “interpretacije” in opredelitve dogodkov in akterjev. Zdi se, da se tu skriva potencialno represivna, morda celo totalitarna “mikrofizika oblasti”, značilna za majhne in zaprte skupnosti.

Tretja teza. Ta neformalna omrežja se zlahka in skorajda nujno preoblikujejo v *klientelistične odnose* in transakcije, včasih tudi v čisto koruptivne odnose. Gre torej za ekskluzivne, asimetrične odnose družbene menjave, ki vodijo k privatizaciji javnih virov in k pojavu, ki se imenuje “rent seeking”, ter zavzetju države s strani posebnih interesnih skupin in lobijev. Klientelizem je škodljiv zaradi tega, ker odpravlja meritokratsko načelo. O tem smo tudi že nekaj slišali, napre-

---

*Op.: Besedilo je bilo dopolnjeno ob avtorizaciji.

dovanje ali kadrovske selekcije in tudi selekcije elit omogočajo, da posamezniki ali skupine zlasti v poslovnem svetu pridejo do dobrin po netržni ceni oz. dobivajo družbene nagrade in priznanja, čeprav si jih ne zaslužijo. Slovenska družba je premalo konkurenčna, hkrati egalitarna in ekskluzivistična (lobiji in omrežja so zaprti za nepoklicane), reference, zlasti mednarodne, so deklarativno visoko cenjene, toda v praksi je napredovanje možno brez teh referenc.

Četrta teza. Slovenija se je v nekaj zadnjih letih preoblikovala v družbo z močnimi neformalnimi in klientelističnimi povezavami in odnosi. Vsa glavna področja in strateški položaji so pod močnim vplivom politike. Tudi notranje *institucionalne avtonomije je vse manj*. Moč lokalnih in institucionalnih baronov in sivih eminenc je neizmerna v kombinaciji s političnimi veljaki iz vladajoče stranke (LDS) in visokih vladnih ali državnih uradnikov. S tem ne mislim, da so vodilni iz dosedaj vladajočih strank a priori nagnjeni h klientelizmu. Prav tako niso akterji iz opozicije, recimo, če bi prišli na oblast, a priori odporni do teh pojavov. Poudarek je na sistemskem gledanju na te procese in odnose. Prav gotovo je menjava oblasti eden od imunskih mehanizmov, ki lahko začasno ustavi najbolj problematične klientelistične povezave.

Peta teza. Teh pojavov in problemov nihče ne preučuje. Pojavljajo se posamezni zapisi v medijih, vendar brez epiloga. V družboslovju ni sledu o preučevanju teh pojavov niti teoretsko niti empirično. Zadnji razpis, imenovan ciljno raziskovalni program, je značilen, saj je eden od družboslovcev, ki je izjemno dobro pozicioniran v neformalnih (političnih) omrežjih dobil ogromno denarja – po zaslugi “levo-liberalne” vlade – za dejavnost (javnomnenjske raziskave), ki jih vladajoča politika potrebuje (čeprav je na zadnjih volitvah s svojimi prognozami udaril v prazno). Razpisana je bila tudi tema, ki se imenuje korupcija na lokalni ravni, na katero sem se prijavil jaz (s sodelavci) in dobil dvajsetkrat manj denarja.

Dogajajo se stvari, ki se ne bi celo v starem režimu, zlasti ne v osemdesetih letih, saj so takrat kritiko režima in disidentstvo nekako tolerirali in trpele, zdaj pa se dogaja, da skušajo utišati vsak disonantni glas. Sam sem že poročal o svojem primeru na Fakulteti za družbene vede. Znan je tudi primer z Inštituta Jožefa Štefana in seveda cela vrsta drugih primerov, najbolj razvpit je povezan s Fakulteto za organizacijo v Kranju. Posledice neformalnih omrežij se torej kažejo v nastajanju nezdravega in neustvarjalnega ozračja na akademskih institucijah.

Šesta teza. Nenadzorovana, neformalna politična institucionalna moč vodi k *eroziji demokratične politične kulture in pravne države*. Obstajajo sicer neki

okvirni in delni ukrepi za zaježitev klientelizma, kakšnih posebnih in hitrih pravil za rešitev teh problemov pa ni. Jasno pa je, da se Slovenija mora radikalneje *odpirati navzven*, tudi če plača za to določeno ceno, povečati je treba *konkurenčnost na podlagi meritokratskih načel* ter obenem tudi kooperativne odnose (recimo timsko delo). O teh nevarnih tendencah in demokratičnem primanjkljaju je treba govoriti, saj lahko le tako najdemo poti do rešitve. Hvala.

Dr. Janez Drnovšek: Ga. Alenka Šelih, za njo gospod Drago Zajc. Prosim.

Dr. Alenka Šelih: Prav lepa hvala, gospod predsednik, da ste mi dali besedo vnaprej, ker sem pozneje zasedena. Spoštovane udeleženke in udeleženci današnjega pogovora, ko sem se odločala o tem, s kakšno temo naj sodelujem na današnjem posvetu, sem se zavestno odrekla temam, ki spadajo v moje ožje poklicno področje, to je kazenskemu pravu in delovanju pravosodja, ker sem predvidevala, da bodo drugi udeleženci, zlasti sem domnevala to za dr. Bučarja, govorili o tem. Po drugi strani pa se mi zdi tema tako široka, da zahteva skoraj poseben pogovor. Druga tema, ki bi mi bila blizu in s katero sem se ukvarjala v zadnjem času, je enakost žensk v javnem življenju, a zdi se mi, da bo to vprašanje urejeno s spremembami ustave. V zvezi s tem pa naj vendarle rečem, da med uvodničarji danes ni bilo nobene ženske.

Dovolite mi, da spregovorim o problemu, s katerim se intenzivno srečujem zadnja leta kot predsednica nevladne organizacije, katere delo je posvečeno ljudem z motnjami v duševnem razvoju. Veseli me, da sem slišala toliko pozitivnih ocen, misli in mnenj o tem, kako pomembna je civilna družba in zdi se mi, da moram to posebej poudariti. Pri delu v tej organizaciji se mi je v širšem okviru kot dotlej odprlo vprašanje strpnosti kot demokratične vrednote. Če je strpnost v zgodovinskem pogledu nastala in se razvila kot verska strpnost, potem velja za današnji čas, da jo razumemo kot strpnost do drugačnih, do drugih, praviloma do nam tujih. Zato želim posebej omeniti problem strpnosti v Sloveniji do drugačnih. Ti drugačni so drugačni na različne načine. Skupno pa jim je to, da so to manjšine, socialne, politične, nacionalne, verske, rasne, take ki imajo telesne ali intelektualne primanjkljaje. Bilo pa bi mogoče našteati seveda še druge. Za odnos do vseh teh skupin pa je bistvenega pomena strpnost večine do njih. Strpnost pomeni sicer opredeljeno, a vseobsegajočo človekovo pravico, ki zagotavlja uživanje in zagotavljanje številnih drugih človekovih pravic. Strpnost razumem kot medsebojno razumevanje in sprejemanje različnosti, kot nasprotje izključevanju, kot odsotnost predsodkov do drugačnih, kot sposobnost in pripravljenost graditi zaupanje med idejami, ljudmi, njihovim ravnanjem in vedenjem ne glede na razlike, ki obstajajo med njimi. Razumem

jo kot nediskriminacijo v najbolj čistem pomenu te besede. Strpnost seveda ni neomejena. Filozof, ki smo se ga po Trstenjakovi zaslugi zaslužili ceniti, Karl Popper, je opozoril na paradoks znotraj strpnosti same. Strpnost namreč zajema tudi pravico zavrniti nestrpnost. Spodbujanje nestrpnosti pa je pod določenimi pogoji nedovoljeno. Adorno, drugi filozof, čigar stoletnico rojstva je lani zaznamovala Evropa, je menil, da so strpni ljudje srečnejši od nestrpnih. Treba je torej gojiti to vrednoto zaradi tistih, ki so drugačni, morda pa predvsem tudi zaradi nas samih.

Ta uvod bi bil odveč, če se ne bi poskusila opredeliti do tega vprašanja, ali je mogoče govoriti o zmanjševanju strpnosti ali morda celo o naraščanju nestrpnosti v naših domačih razmerah. Cela vrsta dogodkov in znakov govori za to, da strpnost ne le ne ostaja na isti ravni, temveč se nestrpnost povečuje. Vsaka drugačna skupina ljudi naleti na nasprotovanje, skoraj bi rekla na ostrakizem večine, če se le nekoliko glasneje in jasneje opredeli. To dokazujejo zavračanje vrtcev za otroke s posebnimi potrebami, kot jim po novem pravimo, odklanjanje komun za zdravljene narkomane, protestiranje proti postavitvi materinskega doma v neko naselje, odklanjanje istospolnih usmerjenosti. Vse to vodi od majhnih dogodkov k temu, da poskušamo z referendummi odločati o uresničitvi odločbe ustavnega sodišča o skupini izbrisanih, torej o človekovih pravicah neke manjšinske skupine. To je v nasprotju s temeljnimi pravili pravne države. Na enak način poskušamo odločati tudi o tem, ali bi prepovedali gradnjo muslimanskega verskega objekta. Zdi se, kot da bi šlo za stopnjevanje, ki vodi daleč proč od tega, da razvijemo demokratično skupnost, ki bo pripravljena sprejeti drugačne, daleč od tega, da bi zagotovili pravico biti drugačen, kot to ponekod imenujemo, hkrati pa tudi daleč od današnjih tokov demokracije. Strpnost do drugačnih ne nastane in ne pride sama po sebi. Oblikuje se lahko le ob vztrajnem izgrajevanju visoke politične kulture, ki goji strpnost kot vrednoto, le ob dolgotrajnem oblikovanju in utrjevanju pravne države kot sestavnega dela demokratične politične ureditve in le ob zavestni vzgoji mladih generacij za sprejemanje drugačnosti, posebnosti, sprejemanje manjšin, katerih položaj pogosto kaže le zrcalno sliko večine, ki pa ji ta podoba pogosto ni všeč. Hvala lepa.

Dr. Janez Drnovšek: Dr. Drago Zajc, potem pa dr. Manca Košir. Dolgo je trajalo, da ste ženske prišle do besede, ampak zdaj bo.

Dr. Drago Zajc*: Spoštovani gospod predsednik, hvala za vabilo in besedo. Razprava o uresničenosti v slovenski ustavi zamišljene demokratične uredi-

---

*Op.: Besedilo je bilo dopolnjeno ob avtorizaciji.

tve je v tem času izredno potrebna, ker je Slovenija z včlanitvijo v Evropsko unijo začela novo poglavje v svoji zgodovini. S tem se je prvotno zamišljeni model demokratičnega odločanja na nacionalni ravni razširil na nadnacionalno raven. Članstvo v EU omogoča Sloveniji udeležbo pri oblikovanju in uresničevanju skupnih evropskih odločitev in usmeritev.

Mislim, da smo ta prvotno zamišljeni formalni (ustavni) model demokratične ureditve, pri čemer mislim predvsem na parlamentarno ureditev in njene glavne institucije, v precejšnji meri uresničili. Slovenski parlamentarizem, insitucionaliziran najprej v demokratično izvoljeni politično pluralni skupščini in nato državnem zboru (čeprav imamo nepopolni dvodomni sistem, v katerem obstaja tudi državni svet z omejenimi pristojnostmi), je v trinajstih, štirinajstih letih opravil izredno pomembno vlogo. Res je, da so se v novem slovenskem predstavniškem telesu v tem času dokaj poudarjeno izražala zgodovinsko nepresežena nasprotja iz polpretekle zgodovine. Dogajanje in razprave v državnem zboru so pogosto dokaz, da se je ideološki spor iz raznih 'civilnih' in kulturnih okolij prenesel v parlament (kjer se kaže na eni strani kot zagnani antikomunizem in na drugi kot izogibanje priznanja revolucije in njene vloge pri medvojnih in povojnih pobojih), pri čemer se moč tega nasprotja še ne zmanjšuje. Skratka, pomanjkanje pripravljenosti na moralno soglasje o teh vprašanjih med samimi političnimi strankami je velika ovira za hitrejša iskanja najboljših rešitev.

Kot povsem nov parlament brez izkušenj je državni zbor vendarle opravil pomembno delo pri utrjevanju temeljev slovenske države in prenovi celotne zakonodaje, še posebej pri usklajevanju naše zakonodaje z evropsko, pa tudi pri vključevanju Slovenije v EU. Zaradi izredno velikih pritiskov po zakonodajnem urejanju mu to ni vedno uspevalo dovolj dobro, s prenovo je tudi pogosto zamujal, pa vendar smo bili pri tem najuspešnejša država, kot nam priznava tudi Evropska komisija. Upoštevati je treba, da je državni zbor zelo majhen parlament (nujno bi ga bilo treba povečati) in da je preobremenjenost z zakonodajnim delom včasih zmanjševala njegovo odzivnost na posamezne posebne družbene zahteve in pobude civilne družbe, povzročala odtujenost ljudi in s tem demokratični primanjkljaj. Usklajevanje, ki je potekalo primerljivo z drugimi državami pristopnicami, je bilo sicer veliko zahtevnejše od tistega, ki so ga morali opraviti parlamenti držav, ki so vstopile v Evropsko unijo leta 1995 (Finska, Švedska, Avstrija).

Državni zbor je pri vključevanju v EU opravil še posebno pomembno vlogo s potrjevanjem pogajalskih izhodišč in razpravami o vseh pomembnih doku-

mentih in programih. Na ta način mu je uspelo bolj kot parlamentom drugih držav pristopnic vplivati na oblikovanje nacionalnih interesov. Ta proces je bil pregleden, tako da je državnemu zboru uspelo širšo slovensko javnost relativno dobro seznanjati z vsebino pogajanj in nalogami članstva. Z opravljanjem te komunikacijske naloge je torej pomembno prispeval k mobilizaciji prebivalcev in volivcev za podporo vstopu v Evropsko unijo, kar se je pokazalo tudi na referendumu. Lahko bi rekli, da je bil državni zbor okno, skozi katero so lahko volivci spoznavali evropske institucije in njihovo delovanje, se seznanjali s standardi in pravili življenja v Evropski uniji. V tem procesu je državni zbor – čeprav zelo počasi – odpravljal tudi lastne pomanjkljivosti, krepil strokovno podporo poslancem in izboljšal postopek zakonodajnega odločanja. Tako je postal primerljivejši z drugimi parlamenti (novi poslovnik sicer še vedno ni najboljši in ga bo treba dopolniti).

Polnopravno članstvo v Evropski uniji nujno vpliva na spremembo nekaterih nalog državnega zbora. Državni zbor v novi vlogi prevzema nove pomembne naloge, povezane s sodelovanjem z vlado pri odločanju na evropski ravni. Te naloge so sicer dokaj dobro opredeljene v zakonu o sodelovanju z vlado iz marca 2004, zahtevajo pa nedvomno veliko stopnjo novega zavzetega delovanja poslancev. Nove možnosti sodelovanja in oblikovanja stališč ter tudi nadzorov vlade so celo pomembnejše, čeprav bodo neposredni vplivi na oblikovanje skupnih politik manjši in pogosto težko opazni. Vloga državnega zbora bo pri tem večja in pomembnejša kot bo vloga številnih drugih parlamentov novih držav članic, ki se odločajo v glavnem za srednje močan vpliv na vlado (npr. Madžarska, Poljska, Češka), in celo večja v primerjavi z nekaterimi parlamenti starejših držav članic. To je razumljivo z vidika prejšnjih izkušenj in tudi z vidika potreb manjše države, ki se mora hitreje odzivati na vse predloge in hitreje vključevati v oblikovanje skupnih politik. V obdobju, ki se je že začelo, bo moral državni zbor, to je poslanci in poslanske skupine ter delovna telesa, pokazati še večjo učinkovitost.

Predpostavljam, da državni zbor še ni dovolj usposobljen za sodelovanje prek vlade pri odločanju na ravni EU, npr. z oblikovanjem stališč, in tudi za prenašanje odločitev oziroma »evropolitik« v naše posebno okolje. Tu ne gre več toliko za »institucionalni primanjkljaj«, ampak bolj za »kulturni primanjkljaj«, to je pomanjkanje vzorčnih primerov, izkušenj in znanja, nerazvitost strokovnega dela itd. Med splošno naklonjenostjo Evropski uniji in dejanskim poznavanjem načinov oblikovanja evropske politike je precejšnje neskladje. Videti je, kot da v slovenskem okolju ni dovolj interesa za politiko in poslanski poklic. Zanj se ne odloča dovolj najsposobnejših ljudi, iz politike pa pogosto

odhajajo na druga mesta. Po nekaterih podatkih je na volitvah delež ponovno izvoljenih poslancev v primerjavi z drugimi državami v prehodu manjši. Od prejšnjih se manj poslancev odloča ponovno kandidirati. To pomeni, da se naša parlamentarno-vladna elita ne oblikuje v skladu s potrebami razvoja. To je naša šibka točka.

Poslanci državnega zbora bodo morali v prihodnje učinkoviteje (bolje) oblikovati nacionalne interese na vseh področjih, da bodo – in z njimi cel državni zbor – postali učinkovit dejavnik v EU. To je eden od pogojev, da bomo lahko kot nova in manjša članica EU uspešno sodelovali in preživel v bruseljski džungli. Poleg soglasja, ki smo ga oblikovali ob osamosvojitvi in novi slovenski ustavi, je potrebno tudi soglasje o nacionalnih interesih. V skoraj vseh državah članicah EU lahko opažamo, da so se meje med politično levico in desnico že ob pripravah na vstop začele zmanjševati in da so zmogle veliko stopnjo poenotenja, ko je šlo za strateške (nacionalne) interese teh držav. Zato bi se morala velika ideološka nasprotja med slovenskimi strankami zmanjšati v korist iskanja in uveljavljanja skupnih slovenskih interesov. Državni zbor čakajo nove izredno pomembne naloge razvijanja strateških alternativ, medtem ko se bo vlada morda ukvarjala bolj s kratkoročnimi nalogami, povezanimi z neposrednim sodelovanjem z evropskimi institucijami. Zahtevnost teh nalog ne more biti izgovor za odlašanje. Tudi vlada bo morala biti bolj pripravljena na tako vlogo državnega zbora. Pozitiven premik omogočajo dopolnitve poslovnika državnega zbora.

Državni zbor se šele začenja srečevati z izzivi in priložnostmi, ki mu jih daje položaj nacionalnega parlamenta države članice. V prihodnje bo najbrž treba uporabljati bolj soglasni način sodelovanja med državnim zborom in vlado kot pa večinsko vladni, kot je bilo pogosto doslej. Delovna telesa bodo prevzela večji del nalog in bremen pri usklajevanju stališč med vsakokratno večino in opozicijo. Seveda je še naprej potrebno njihovo tekmovanje, vendar pa bodo opravljali nadzorno vlogo volivci – predpostavljam, da bodo tudi tisti, ki najodločneje podpirajo EU, zelo občutljivi za to, katera stranka bolje zastopa slovenske nacionalne interese. Hvala lepa.

Dr. Janez Drnovšek: Hvala. Dr. Manca Košir, potem pa odmor.

Dr. Manca Košir: Hvala lepa za besedo, gospod predsednik, lepo pozdravljene, drage kolegice, spoštovani kolegi. Veliki modrec Trismigistus je že pred 4000 leti rekel, kakor zgoraj tako spodaj oziroma kakor v majhnem tako v velikem. In kako je v "majhnem" za tole našo okroglo mizo? Evropska unija

od nas zahteva kvoto 60 : 40, toda lahko ste opazili, da je bila do desetega glasu tukaj 100 : 0. Zelo sem vesela, da ste to opazili, gospod predsednik, in upam, da boste imeli prihodnjič več vpliva na to in da boste med uvodničarje povabili tudi več žensk. Zelo zanimiva razprava bi se lahko razvila, ampak problemov je veliko in težava je, ker gre tukaj bolj za monologe kot za dialog, kar je značilnost slovenske politike. Kot sem rekla – kakor zgoraj tako spodaj, kot je v parlamentu, je za tole okroglo mizo. Vsak pove svojo stisko in to, kar bi rad, da se sliši; a se bolj slabo poslušamo, nekateri so že odšli. Žal mi je, da je odšel predsednik Rop, ker sem ga hotela vprašati, ali je res rekel, naj ljudje berejo kar angleške knjige, ne potrebujemo prevodov v slovenščino. Tako so poročali nekateri mediji. Jaz jim ne verjamem, zato sem ga hotela osebno vprašati, ali je izjava točna.

Rekla sem, da medijem ne verjamem, ker je to moja profesionalna dolžnost, in to je moja prva pripomba o naši razpravi. Veliko presenečenje je, da sta oba predsednika, republike in državnega sveta, in celo moj asistent dr. Marko Milosavljevič, rekli, naj navedem: Mediji družbo obveščajo o dogajanju v njej in zunaj nje, kot je rekel kolega, in ji dodajajo pomen. Mediji ne obveščajo o dogajanju, ne v tujini ne pri nas. Konstruirajo medijsko resničnost, ki je odvisna ne od njihovih dodanih pogledov, ampak od pogledov, ki so tem dogodkom in dogajanjem že podeljeni. Zato je nujna razprava o tem, kaj je z mediji na Slovenskem, kdo so gospodarji medijskih/uredniških/novinarskih pogledov. Na to je bilo tu že večkrat odgovorjeno. Prvi odgovor je ponudil dr. Bučar, ki je rekel, premočen je politični podsistem, prej je dr. Adam rekel podobno. Skratka, medijskim pogledom gospodujejo, dajejo pomen dogodkom politične oziroma politična vladajoča elita, nekateri pravijo tej eliti že kar kasta. To se vidi tudi tu. Kar pet kamer je bilo, ko smo prišli, kot da gre za svetovni dogodek. Vse komplimente dajem tej službi, ki komunicira z mediji, ampak na mnogih izjemno pomembnih dogodkih se ne pojavi nobena kamera in tudi noben novinar ne. Na primer, državni svet je imel nekaj odličnih, vsebinsko izjemno bogatih in strokovno neverjetno dobro pripravljenih forumov. Sama sem z veseljem brala zapisnike o njih. Na primer, eden res izjemno pomembnih za našo družbo je bil forum o tem, kaj je javno dobro. Na njem pa ni bilo niti enega novinarja in nobene kamere in nikjer ni o tem pisalo prav nič. To dokazuje, da državni svet ni institucija, ki bi bila v očeh naše oblasti kaj vredna. Ne govorim o tem, da so novinarji leni, govorim o tem, da so mediji eden od podsistemov, vlada pa jim sistem, ki je na Slovenskem še vedno glaven, to je politični (prepleten z gospodarskim, oglaševalskim) podsistem. Torej toliko o tem, kdo konstruira medijsko realnost.

Druga reč, na katero bi rada opozorila. Kolega dr. Zajc je govoril o tekmovanju strank, nihče do zdaj pa še ni uporabil besede strankokracija. Na Slovenskem se namreč dogaja nekaj podobnega – seveda v manjši meri, saj smo manjši – kot v Italiji, kajti samo še stranke prihajajo do javne besede. Strank in njihovih povezav bo seveda vse več, kajti naš vladajoči razred je sistem tako postavil, da imajo samo stranke možnost za zmago oziroma da pridejo v evropski in slovenski parlament. To se je lepo pokazalo pri zbiranju glasov nestrankarskih list oz. posameznikov za volitve v Evropski parlament. Mediji delajo seveda v soglasju s tem sistemom. Tako smo lahko prebrali, da je metoda štetja glasov narejena po strankah in nastopale so samo stranke. Govorim iz izkušnje z nadstrankarsko listo – Junijsko listo, na kateri sem se pojavila tudi zato, ker sem verjela, da je čas za spremembe, čas za glas civilne družbe in javno (ne pa strankarsko) dobro. Lista ni dobila dovolj – to je tri tisoč glasov. Ne bom govorila, kaj vse je bilo narejeno, da jih ne bi dobila. Sistemske je pač tako urejeno, naj bi imele pravice do glasov (in denarja!) samo stranke. Množični mediji praviloma pišejo o tem tako. Večja kot je stranka, večjo ima fotografijo; največja stranka na prvi strani, Janševa stranka na drugi strani; nekaj novega, drugačnega, šibek glas, naj bo to ženski ali kakšne druge obrobne skupine, se pojavi s čisto majhnim napisom ali pa sploh ne. Vemo, da naj bi javni mediji podpirali najšibkejši člen in ne najmočnejšega. Naši mediji pa praviloma podpirajo najmočnejše člene, se pravi, vladajočo stranko in druge, ki bodo zavladatale ob spremembi – za vsak primer. Torej, primerno je vprašanje, kaj delajo javni mediji. Odgovor bi se lahko zelo shematično glasil, da jih sploh nimamo. Če namreč ne opravljajo te naloge, da dajo glas najšibkejšemu, da v javni prostor pripeljejo razprave, ki potrebujejo podporo, ker so pomembne za življenje državljanov in državljanek Slovenije, potem težko govorimo o javnih medijih. Radio in televizija Slovenije najbrž nista taka medija, ki bi si zaslužila, da ju imenujemo javni, saj je njun koncept vse bolj podoben komercialnim, informiranje, izobraževanje in vzgajanje za kritičnega, aktivnega državljana, kot da ni njuno prvenstveno delo.

Med tiskanimi mediji pa nimamo niti enega, ki bi mu lahko rekli javni, ker so vsi komercialni, vsi imajo svoje lastnike in nihče ne govori predvsem v prid javnega dobra, temveč v prid čim večjega dobička. Javno dobro je informacija, pomembna za državljanke in državljanje, zanje ni odločilnega pomena naše zasebno življenje in kdo s kom sedi. Npr. to, da zdajle sedim s teologom, profesorjem Krašovcem, kar je mogoče za Slovenske novice čisto zanimivo, ne pa za resen, kakovosten tisk. Javno dobro zahteva informacije, ki pomagajo državljanke in državljanom pri pomembnih odločitvah in pomagajo nadzirati oblast. To je demokracija, a se na Slovenskem ne dogaja. Gospod predsednik, poslala sem vam knjigo *Surovi čas medijev*, v kateri več

govorim o tej problematiki na Slovenskem. Upam, da vam jo bo uspelo pogledati, morda jo bo še kdo drug. Prijazno se vam zahvaljujem za pozornost in predajam besedo naslednjemu.

Dr. Janez Drnovšek: Hvala tudi vam. V nadaljevanju mi bo pri vodenju pomagal dr. Bernik. Vabim dr. Aljo Brglez.

Dr. Alja Brglez: Hvala lepa za besedo in lepo pozdravljeni. O demokraciji je mogoče slišati in povedati veliko splošnih besed, kar je po svoje razumljivo. Verjetno vsi poznamo krilatico, ki pravi, da je demokracija kot zrak, ki ga dihamo, in o zraku je lažje in lepše govoriti na splošno kot pa v kemijskih formulah. Sama pa bi želela k tej razpravi dodati prav nekaj formul, ki sestavljajo spojino demokracije. Pri tem bom izhajala iz raziskave Inštituta za civilizacijo in kulturo, ki se imenuje Postranzicijska država vs. civilna družba in je bila pred kratkim končana. Ukvarjala se je prav z vprašanji, o katerih teče današnja razprava.

Najprej bi se želela dotakniti nekaterih ugotovitev, ki se tičejo državnega zbora. V letu evropskih in domačih parlamentarnih volitev se mi zdijo poslanska vprašanja in pobude še posebej pomemben demokratični institut. So ena najvidnejših in najodmevnejših prvin udejstvovanja poslancev in poslank. Presenetljivo pa je, da nekateri to možnost uporabljajo zelo redko ali pa sploh ne, kar še zlasti velja za poslance strank vladajoče koalicije. Po naših ugotovitvah kar dvajseterica od poslancev največje vladne stranke v preučevanem obdobju ni zastavila niti enega poslanskega vprašanja ali dala pobude. Poslanci opozicije so precej pogosteje naslavljali vprašanja in pobude na predsednika vlade in vlado. To je mogoče delno razumljivo tudi zato, ker se z vprašanji predsedniku vlade začne vsakokratna seja državnega zbora in ima ta institut pri delovanju parlamenta prav poseben in tudi simbolni pomen. Poslanci pozicije pa skoraj nikoli ali pa zelo redko postavljajo vprašanja lastnim ministrom ali ministrstvom. To pomeni, da so za morebitne državljanске pobude, če so namenjene tem naslovnikom, ti poslanci slabše prepustni. Prav to nas je pri preučitvi tudi najbolj zanimalo: koliko zastavljenih vprašanj in danih pobud v parlamentu je takih, da je o njih mogoče reči, da so jih poslanci zastavili v imenu državljanek in državljanov. Da so jim jih torej sporočili ali jih nanje naslovili predstavniki nevladnih organizacij, civilnih družb ali posamezni državljanji in državljanke. V ugotovitvah pojasnjujemo, da je ugotavljanje izvora posameznega vprašanja ali pobude negotovo, saj v državnem zboru ne vodijo evidence glede na ta kriterij. Vendarle pa je v sklepu zapisana ugotovitev domnevno kar dovolj točna: parlamentarne stranke so

v splošnem slab prevodnik za mnenja, predloge, pripombe in vprašanja državljanek in državljanov, če jim jih, tudi to je treba povedati, ti sploh posredujejo. Vprašanje je namreč tudi, ali državljani in državljanke svoje poslance sploh razumejo kot tak vzvod. Po približno letu dni rabe novega poslovnika je že bilo mogoče oblikovati prve ugotovitve o tem, kaj spremembe pomenijo za možnosti državljanskega vključevanja v oblikovanje politik v državnem zboru. Splošna ocena, s katero so se strinjali tudi nekateri poslanci, je, da bi bilo teh možnosti lahko več in da bi bilo prav, ko bi bili državljani vključeni v proces že ob pripravi zakonodajnih predlogov in ne šele v fazah, ko se razpravlja o posameznih konkretnih rešitvah in ne več o celoviti zakonski ureditvi.

Posebno mesto smo namenili analizi referendumu kot najbolj neposrednega izraza volje volivcev. O tem je bilo danes že veliko povedano, zato se bom posvetila le eni prvini. Skrb vzbujajoče je namreč nezaupanje državljanov in državljanek v ta instrument. V različnih javnomnenjskih raziskavah, ki smo jih navedli v raziskavi, državljani pravijo, da ne verjamejo, da lahko s svojim glasom kaj spremenijo, da gre pri referendumih za nekoristno zapravljanje denarja, priznavajo pa, in to je še bolj skrb vzbujajoče, da velikokrat sploh ne vedo, o čem se odloča, ali pa da jih stvar ne zanima ali pa ne zadeva. Take odgovore seveda nekoliko relativizirajo razmeroma visoke udeležbe na vseh referendumih, na katerih so se sprejemale državotvorne odločitve o prihodnosti države (plebiscit, EU, NATO). Na drugi strani pa je res, da so bile udeležbe na vseh drugih referendumih precej nižje, tudi nižje od vseh udeležb na volitvah, vendar pa ne takšne, da bi zaradi bilo treba zaradi njih referendum kot instrument relativizirati. Nesporna ugotovitev dosedanjih referendumskih odločanj pri nas je, da pobude nimajo možnosti za uspeh, če za njimi ne stoji razmeroma številčna in dobro organizirana politična sila. Če namreč ni šlo za vladno politiko, kot npr. pri EU in NATO, je bila že za sam razpis, pozneje pa tudi za njegov izid, vedno potrebna vsaj močna sindikalna podpora, če ne bolj ali manj uradna politična in strankarska podpora. Če pogledate posamezne primere, boste videli, da je bilo prav pri vseh tako: odpiralni čas trgovin, lastninjenje Slovenskih železnic, OBMP, izbrisani.

Ker referendume razumemo kot polje dejavnejše udeležbe državljanov, smo v raziskavi analizirali tudi njihovo medijsko predstavitev. Pregledali smo poročanje medijev o vseh referendumih od leta 2000 naprej, razen obeh integracijskih, to je EU in NATO. Ugotavljali smo, koliko se v medijsko razpravo vključuje civilna družba in kakšni načini so ji za to sploh na voljo. Če primerjamo možnosti te neizrazite, neorganizirane civilne družbe in državljanske pobude z možnostmi, ki jih imajo na drugi strani v medijih država, vlada ali stran-

ke, moramo za izvedene referendumne ugotoviti naslednje: mnenja neorganizirane civilne družbe so predstavljena v priložnostnih anketah, izjavah posameznikov, vsebovana so v predstavitev javnega mnenja, sicer pa jih lahko najdemo v rubrikah pisma bralcev. Mnenja nekoliko bolj izoblikovane civilne pobude je mogoče najti v stališčih posameznih interesnih skupin, združenj, tudi v komentarjih posameznih mnenjskih voditeljev, ki jih objavljajo mediji in v zadnjem času tudi v oglasih, posameznih naročenih objavah in plačanih sporočilih.

Medije smo uporabili še za preučitev ene študije primera. Zanimalo nas je, kako se v medijih kot javni sferi za izmenjavo mnenj znajde razmeroma močno ideološko zaznamovano vprašanje, zato smo izbrali medijsko obravnavanje t. i. vatikanskega sporazuma. Ugotovili smo, da se v medijih razmeroma hitro zgodi dvoje: proste razprave se na eni strani zožijo na strokovno obravnavo, ko bralci tudi sami naposled ocenijo, da jih razprava ne zanima, da je ne razumejo, da jo spremljajo le občasno ali pa obrobno, in drugič, na medijski površini ostanejo le posamezna, običajno največ tri iztrgana vprašanja, ki razpravo na ta način zožijo le na tisto, kar je najbolj popularno ali populistično. Podobno kot so se mediji vključevali v predreferendumska dogajanja, tudi tu velja, da se državljan v medijskem prostoru znajde le, če se sam vključi vanj, in le na mestih, ki so za to na voljo in smo jih našli zgoraj.

O medijih naj bo dovolj, kajti vsi drugi razpravljavci ste se jih tako ali drugače dotaknili. Naj omenim le še eno področje, ki mu do zdaj nismo namenili pozornosti. V raziskavi smo namreč razmišljali tudi o razvoju svetovnega spleta kot enem mogočih odgovorov na prihodnji poti razvoja demokracije. Predvideli smo, da bi bilo mogoče posamezne rešitve izvajanja ti. neposredne e-demokracije preizkusiti modelno, kot so to storili v večjih državah, in s tem prispevati kakšno lastno izkušnjo v prihodnjo graditev demokracije in demokratičnih sistemov.

Ali je treba za konec reči, da je diskurz o civilni družbi med tranzicijo zamrl, je vprašanje, ki smo si ga postavili v sklepu raziskave. Ugotovili smo namreč, da se vprašanje civilne družbe, tokrat z nekoliko drugačnim besednjakom (govori se namreč o nevladnih organizacijah, nevladni sferi, nevladnem sektorju) ponovno pojavlja v našem družbenem jeziku. Ugotovili smo torej, da se to kot pogosto na drugih področjih zgodi zaradi pričakovanj, ki jih ima do nas Evropska unija, ali pa ker mi pričakujemo, da to od nas pričakuje Evropska unija. Tak razlog ni pravi in tudi pot ni najboljša, a če ni druge, mora biti razvoj demokracije zadovoljen tudi s to.

In naposled le še nekaj, kar tudi ni novo. Tudi danes je pred menoj nekaj razpravljavcev že omenilo najhujši dvom, ki se lahko pojavi: namreč dvom o demokratičnosti. To je najhujše, kar se lahko primeri demokratični ureditvi, in ko se pojavi, v bistvu pomeni toliko kot njen konec. Tega se je torej treba posebej varovati in zato mislim, da so taki pogovori lahko zelo koristni. Hvala lepa.

Dr. France Bernik: Hvala lepa dr. Alji Brglezovi. Na predlog predsednika države prevzemam vodenje današnje razprave, za kar se mu zahvaljujem in ugotavljam najprej, da je osip med nami v drugem delu, v drugem polčasu, razmera majhen. To je vrlina, ne samo demokratična, splošna človeška vrlina. Vsem se ponovno zahvaljujem za navzočnost. K razpravi bom klical razpravljavce po vrstnem redu, ki ga imam pred seboj. Na vrsti je dr. Slavko Gaber, minister za šolstvo, znanost in šport naše države. Imate besedo gospod minister, izvolite.

Dr. Slavko Gaber: Najlepša hvala. Gospod predsednik, hvala za povabilo tudi na to razpravo. Dovolite mi, da poskušam prispevati nekaj razmislekov k razpravi o tako pomembni temi, kot je demokracija. Naj začnem z mislijo, ki je danes že bila izrečena, rad pa bi jo posebej poudaril. Pravijo namreč, da je demokracija zgolj najboljša med slabimi oblikami vladavine. Bilo pa je v teoriji že opozorjeno, da je to treba vzeti tudi zares. Namreč, da gre za slabo obliko vladavine in da od nje ne kaže pričakovati idealnih rezultatov. Če jih pričakujemo, puščamo to polje precej megleno, in to je eden od znakov naše mladosti pri izkušnjah z demokracijo. Naša demokracija pa je za povrh še zares zelo mlada. Če bi rekli, da je pred preizkusom zrelosti, bi ji laskali, ker je verjetno mlajša. Niso tako daleč osemdeseta leta, ko so se v Sloveniji odvijale zelo resne razprave, ali naj zares prestopimo v polje predstavniške demokracije ali pa naj iščemo kakšno od podvariant na to temo. Vsi smo pri teh razpravah sodelovali. Morda je dobro, da se spomnimo, da še ni prav dolgo od takrat. Če naj demokracija dozori kot sistem, ki ni zgolj sistem vladanja, ki ni zgolj sistem formalne demokracije, ampak je tudi stanje družbe, za to potrebuje toliko več časa.

Kolegica Šelihova je govorila o vprašanju stanja duha v tem prostoru, ko gre za vprašanje človekovih pravic, za ljudi, ki se tako ali drugače znajdejo na robu. To je pravzaprav razprava o stanju v družbi. To je ena od razprav, ki bi jo bilo treba opraviti precej bolj obsežno. Takrat bi se verjetno pokazalo, da imamo, kar zadeva strpnost do drugačnosti, sposobnosti poslušati argumente, priznati si, kje smo šibki, pa hkrati tudi, kje so močne točke tega slovenskega prostora, tudi dosedanjskega urejanja stvari, veliko jih še imamo pred seboj. Hitro

se lahko zgodi, da na tem področju zamahnemo z roko in drugim ne priznavamo pravic, ki bi jih zase še kako želeli in jih zase absolutno zahtevamo. Po Sloveniji gradimo demokracijo. Zdi se mi, da je zelo pomembno, da smo med različnimi vrstami demokracije na poti oblikovanja konsenzualne demokracije. V Sloveniji je bilo veliko pritiskov v preteklosti, da bi šli v smer večinske demokracije. Namenoma naj spomnim na to, da je bilo veliko idej o tem, kako bi bil večinski volilni sistem edini pravi sistem za to državo. Nekateri so hitro pozabili na te svoje ideje. Zdi se mi, da je zelo dobro, če so res za dolgo pozabili nanje, ker je odprtost tega prostora verjetno nujnost za leta, ki so pred nami, ker je prostor sam preveč nagnjen k temu, da bi se delili na dva bloka. Preveč zgodovine nosimo s seboj v nahrbtnikih. Če bomo še sistemsko nadgradili te notranje potencialne z delitvami, potem bi verjetno to bilo slabo za Slovenijo. To je eno od sporočil, ki bi ga za prihodnost kazalo privzeti. Hkrati ko gradimo konsenzualno demokracijo, se pokaže, da to vzame veliko časa. Navajeni smo postati nestrpni takoj, ko stvari niso urejene tako, kot bi si želeli. Ko pride do nasprotja interesov ali pa vsaj do različnosti interesov med političnimi strankami, je to eno, po navadi pa se jim pridruži nasprotje objektivno različnih interesov različnih skupin. Vse to uskladiti, pa pri tem vsaj rahlo paziti tudi na vprašanje pravičnosti v družbi, ni enostavno, ni lahko, jemlje precej časa.

Tak značilen primer nesposobnosti uskladitve glede interesov je vprašanje regionalizma. V tem vidim enega glavnih motorjev demokratičnega primanjkljaja, ki danes tukaj v Sloveniji prav v tej točki močno narašča. O tem se nismo dogovorili. To nas čaka, to je tisto, kar je v prihodnje treba razrešiti. Tako kot se popolnoma strinjam z dr. Bučarjem, da je naslednje veliko vprašanje vprašanje centralizacije – po moje je ta država bistveno preveč centralizirana. Drugo vprašanje pa je vprašanje deregulacije. Ta država je tudi pretirano regulirana. Veliko podsistemov je prereguliranih. K temu pa deloma prispevamo tudi s tem, ko preveč pričakujemo od tistih, ki so na čelu nekih točk odločanja. Kadar odgovarjaš za posamezno rešitev, je ena prvih bližnjic, ki si jih človek izbere ta, da pogleda, ali je tisto tudi zadosti pravno urejeno, da ne bi bil odgovoren za nekaj, na kar nima vpliva. To je torej druga točka, ki se mi zdi, da bi ji kazalo posvetiti posebno pozornost. Pri tem pa bi nasploh lahko verjetno razpravi in strpnosti v njej namenili nekaj iskrene pozornosti prav vsi. Ko govorimo, da je civilna družba umaknjena in nekoga razglasimo za to, da se je razglasil za civilno družbo, pozabljamo, da smo sami ustanovili društvo, v katerem so bili ugledni politiki. Govorim o zgodbi, povezani z Natom, in to smo razglasili za civilno družbo. Preprosto mešamo različne stvari in jih dajemo v različne koše, ker nam je prehitro preblizu, da bi imeli prav, drugi pa bi ne imeli prav. Priznati si je torej treba, naj s tem končam,

da se motimo, in tudi, da imajo drugi prav. To je nekaj, kar v Sloveniji zelo malokrat zmoremo v zadostni meri.

Dr. Bernik: Hvala lepa. Na vrsti je dr. Pavle Gantar, minister za informacijsko družbo naše države. Dr. Gantar, imate besedo.

Dr. Pavle Gantar: Hvala lepa, predsedujoči. Predsednik, spoštovani udeleženci, udeleženke razprave. Začel bi mogoče malo nenavadno, mogoče malo humorno. Ob poslušanju nekaterih razprav ali pa večine razprav se počutim kot figura iz Alana Forda, nekateri poznajo ta strip – navedek bo v jeziku, v katerem smo ga brali –, kot človek “koji se dočepao vlasti povodom legalnih i slobodnih izbora”. Hočem povedati, da na oblast danes leti veliko kritike že samo zato, ker je oblast. In verjetno je to ena temeljnih lastnosti vsake demokratične razprave. Oblast mora biti nadzorovana, tudi če je prav, kar naredi, predvsem pa v tem, česar ne naredi prav. Do neke mere mislim biti tudi nekoliko polemičen, ker menim, da *razpravljanje o prihodnosti demokracije pomeni tudi uresničevanje demokracije in demokratične razprave*. Zato se mi zdi prav, da omenim nekatere danes izpostavljene teme, ki so problematične ali pa se mi zdijo primerne za pogled z drugega vidika. Bom tvegala, da bom razglašen za “arogantnega oblastnika”. Želim pa biti samo dobronameren in predvsem do neke mere samoironičen.

Med vprašanji, ki so me zanimala, je prav vprašanje, ki ga je navedel tudi Frane Adam, kolega s fakultete. Gre za vprašanje neformalnih povezav v politiki. Navsezadnje me to vprašanje zanima tudi zaradi nedavnih aktualnih političnih dogodkov v parlamentu, izrednih sej in podobno. To vprašanje je zame zelo pomembno. Tisto, kar bi rad sam nakazal kot izhodišče za pogled, mogoče analizo, kot odprto vprašanje, je, da znamo prepoznati ene vrste problemov, in to je, da samoumevno naprej predpostavljeno prepoznavamo, da so take formalne in neformalne povezave “mogoče” med oblastjo, gospodarstvom, mediji itd., ko govorimo o formalnih institucijah in neformalnih povezavah. To je vnaprej prepoznavna oblika povezav, ki jih lahko, če že ne moremo analizirati, kot pravi Frane Adam, vsaj nekako prepoznamo.

Imamo te vrste povezave: formalno-neformalne, lahko bi rekli, zunaj zgodbe o zakonih, zakonskih zadevah, ki jih ne prepoznamo, ne priznavamo. In sam sem na to naletel. Navedel bom zelo grob primer: razprave, ki so bile na zadnji izredni seji o klientelizmu in korupciji, potrjujejo, da lahko institucije delujejo ne samo kot pozitivna moč, ki se z vajo oblikuje, temveč tudi kot negativna moč, ki ima svoj vpliv in svojo dejavnost. Izid te razprave je bil po moje

zame enako frustrirajoč kot za mojega nasprotnika v tej razpravi, gospoda Janeza Janšo, vendar iz drugih razlogov. Zgodba, ki sem jo prebral naslednji dan v časopisu, se je glasila takole: neko telekomunikacijsko podjetje je določeno zaposlitev utemeljevalo z razlogom, da se mora zaščititi tudi z druge strani. Moja naivna politika je bila ves čas, naj bo nadzorni svet, vodstvo odmaknjeno od te zgodovinske povezave med politiko in telekomunikacijami. Ko umakneš vpliv "vladajoče politike", se prav v tem izpraznjenem prostoru zgodi neka druga politika. In to se je zgodilo v tem mojem mandatu dvakrat. In to je ta zgodba, ki ni napisana, ki ni prepoznana vnaprej in ni analizirana prav zato, ker je ne prepoznavamo. Druga metodološka zadeva, ki je vezana na to, je vprašanje, ki ga je Manca Košir omenila, osebne izkušnje z demokracijo, ki so za marsikoga do nas tudi prisvajajoče, tudi zame, priznam.

Verjamem, kar je v zvezi s pridobivanjem raziskovalnih projektov povedal Frane Adam. Toda takoj sklepati, da nekdo ni dobil projekta zato, ker je na oblasti ta in ta stranka in je sistem nagnjen h korupciji in klientelizmu, je za mene prehitro. Pri tem pa menim, da sta klientelizem, korupcija problem vsake družbe in posebej seveda majhnih. To je dejstvo.

Podobna je zgodba s temi napisi. Po vladi, če se prav spomnim, vi ste bili še predsednik vlade RS, dr. Drnovšek, je to drugačen napis. Parlament ga je preoblikoval, ne po naši volji, če se prav spomnim. In spet bi omenil ta subekzistencialni vidik. Po mojem mnenju lahko kaže neko vsebino, težnjo, ne more pa po mojem kazati metodološko sistemske ravni v razpravi o tem, da je v Sloveniji demokracija politična. Iz tega razloga bi rekel, da je pomanjkljiva, lahko je iz marsikaterega razloga in tudi tega, vendar ne samo iz tega.

Rad bi rekel samo še nekaj besed. Ne bom govoril o vladnih organizacijah, čeprav sem o tem želel govoriti. Jutri se začnejo pogajanja o sporazumu. Ne bom govoril o tem, kaj se je zgodilo s civilno družbo, ki je šla najprej v politiko, se razkropila in potem je šla v nevladne organizacije in kaj te nevladne organizacije danes pomenijo. Govoril bom predvsem o tem, da smo vendarle naredili nekatere stvari. Omenil bi predvsem zakon o dostopu do informacij javnega značaja. Se že uveljavlja, imel je nekaj odmevnih zadev, dr. Milosavljević je vsaj eno omenil. Ta zakon je po mojem mnenju revolucionarni potencial za preglednost družbe. Pomeni, da imajo ljudje dostop do informacij javnega značaja, ne da bi izkazovali kakšen pravni interes. Ustava določa, da ima vsak pravico do dostopa do informacij javnega značaja, če izkaže pravni interes. Ta zakon gre naprej od tega in preprosto pove, da ima vsakdo, že zato, ker je državljan in državljanica, naravno pravico do dostopa in ta pravica je varovana s postopkom,

če mu je informacija zavrnjena. Mislim, da se danes že opaža v javni upravi, da ljudje vedo, da delajo dokument, ki bo nujno dostopen, če ga bo nekdo zahteval, ali pa celo mora biti dostopen že kar tako, ker mora biti objavljen na internetu.

Mislim, da je ključ te zgodbe v tem, naslednji korak pa je seveda, da moramo razmišljati o tem, kako na zakonodajni ravni urediti druge oblike posvetovanj in udeležbe pri odločanju in s tem odpreti to zadevo. Preglednost tega dela se mi zdi izjemno pomembna. Zato menim, da je vendarle prav, da tudi na tej oblastni ravni, tisti, ki smo se dokopali do oblasti, poskušamo tudi z zakonodajnimi postopki, ki nas omejujejo, so samoomejevalni, omogočiti, da demokracija v Sloveniji, taka kot je z vsemi svojimi problemi in zgodbami, deluje.

Samo še v pojasnilo, v DZ je bilo število minut izračunano, to ve kolega, 5 minut krat število poslancev. Vlada je imela 10 minut in je morala v 10 minutah odgovoriti na več kot na eno uro in pol obtoževanj.

Dr. France Bernik: Hvala lepa. Slišali smo razpravo dr. Pavleta Gantarja na temo o demokraciji v Sloveniji. Preden nadaljujemo razpravo, dajem v skladu s splošno prakso in soglasjem predsednika države besedo gospodu Janezu Janši za kratko repliko. Velja?

Janez Janša: Hvala za besedo, gospod predsedujoči. Rad bi se odzval na nekaj trditev gospoda Gantarja. Najprej kar se tiče matematike: 5 minut krat 13 poslancev je 65 minut in ne 18, ampak pustimo to. Tisto, kar mislim, da ne drži, je trditev, da je politika umaknila politiko iz telekomunikacij. Politika zelo težko od nekod umakne samo sebe. Zaradi tega smo tudi predlagali, da lahko, dokler v Sloveniji obstajajo veliki, delni ali popolni monopoli z državno lastnino, ki ni lastnina vlade ali vladajoče politike, v nadzorne svete tudi opozicija predlaga do tretjine svojih strokovnjakov. Strinjam se s tem, kar je rekel gospod Adam, nobena opcija ni imuna pred korupcijo in klientelizmom. Edina rešitev je medsebojni nadzor. Ravno ta zahteva od šestih je bila najbolj napadena in se ni nič premaknilo. To kaže, da je bil v ozadju zelo razpoznaven interes. Če bo prišlo do sprememb v naslednjih mandatih in bom imel kakšno moč ali če bom vsaj zraven, obljubljam, da se bom, ne glede na to, kako bo ravnala vladajoča politika, zavzemal za to, da v tistih podjetjih, v katerih ima država lastništvo, opozicija lahko imenuje do tretjine ljudi v nadzorne svete, da je vsaj takojšen, trenuten nadzor v realnem času prisoten.

Še en stavek gospodu Gabru, ki je omenil odbor za NATO in Forum 21. Odbor za NATO, gospod Gaber, kot del civilne družbe ni bil ustanovljen z

istim namenom, in ni imel in nima enakega članstva. V Odboru za NATO ni gospoda Glogovška, ki obvladuje mariborski Večer, ni gospoda Turnška, ki obvladuje Delo, ni gospoda Kocijančiča, ki je na čelu upravnega organa nacionalne RTV, ni nobenega iz klana Šetinc, ki obvladuje Dnevnik. Velika razlika je med tema dvema deloma civilne družbe. Odbor za NATO je bil ustanovljen, ker je opozicija želela pomagati pri uresničevanju tega nacionalnega cilja, potem ko ste vi kot podpredsednik vlade nekaj mesecev pred referendumom na vprašanje, ali ste za NATO ali ne, dejali, da če ni treba, na to vprašanje ne bi odgovorili. Zato je bil ustanovljen Odbor za NATO.

Dr. France Bernik: Hvala za repliko. Za repliko je prosil dr. Gaber.

Dr. Slavko Gaber: Kolega Janša je tako kot po navadi nenatančen. Nisem niti podpredsednik vlade, niti nisem bil takrat, ko smo o tem govorili v vladi, ampak njega to ne moti, ker natančnost ni nekaj, kar bi bila njegova vrlina. Želel sem kolego Janšo opozoriti na to – pogledjte, kadar koli se mi kot politiki prikazujemo kot civilna družba, takrat nekaj s tem ni v redu. To je bil moj edini poudarek. Kadar vidim v civilni družbi ministre, poslance, ki trdijo, da je to civilnodružbena entiteta, takrat se mi zdi, da slabo kaže civilnodružbenosti. Sicer pa nimam nič proti temu, da se organizirajo take in drugačne pobude v podporo čemur koli, ampak naj se ne razglašajo za civilno družbo.

Dr. France Bernik: Hvala lepa. Gospod dr. Peter Jambreč. Prosim vas za razumevanje. Preden ste prišli na vrsto, smo slišali dve repliki. Zdaj je to mimo, imate besedo, vam pa bo sledil akademik Jože Krašovec.

Dr. Peter Jambreč: Hvala, gospod predsednik. V tako kratki intervenciji, kakršna je mogoča na tem zboru, je nujno omejiti se na eno samo misel. Poskušal bom povedati svoje videnje temeljnega socialno-gospodarskega in političnega konflikta v slovenski državi, ki je gotovo temeljnega pomena za delovanje neke dejavne pristne demokracije. Demokracija je urejeno usklajevanje temeljnih interesov v neki nacionalni skupnosti in jasno je, da je vrhovna vrednota, ki omogoča tako usklajevanje interesov, strpnost. Popolnoma je jasno, da imata gospod Gaber in gospa Šelihova, vsi, ki se zavzemamo za strpnost, vendarle v osnovi prednost pri teh naših zahtevah. Če govorimo o demokraciji, temeljna je strpnost tistih, ki so na robu, ki so v manjšini, vse do opozicije. Ampak strpnost je potrebna na obeh straneh in osnovni kazalnik strpnosti je, da se vendarle govori o problemu. O njem je mogoče govoriti na podlagi dejstev, podatkov, logičnega sklepanja, nikakor pa ne *ad personam*. Takoj ko se govori *ad personam*, sta že vzbujena sum in nezaupanje v dobronamernost tistega, ki

razpravlja o nekem problemu. V tej razpravi ali tem poskusu opredelitve temeljnega nacionalnega konflikta v celoti soglašam z vsem, kar sta povedala prof. Hribar s svojega znanega historično vrednostnega razmišljanja in prof. Bučar s svojega znanega strukturno sistemskega načina razmišljanja, in s tistim, kar je povedal Janez Janša, ki je vsaj v tem krogu vedno bil prvi med strateškimi analitiki. Z njegovo analizo se v celoti strinjam in tudi s tisto, ki jo je danes povedal. Zdaj izhajam iz nekega lastnega videnja empirične realnosti, v kateri živimo, v kateri je gospodarska podlaga dejavne demokracije pretežno vendarle v rokah teh velikih deloma monopolnih, deloma z državo tesno povezanih in iz sistema družbene lastnine izvirajočih korporacij.

Te korporacije seveda predstavljajo njihovi menedžerji in podjetniki. In nič posebnega ni na nekih aktualnih in institucionalnih povezavah med temi korporacijami, ki predstavljajo neko pomembno, nekateri pravijo polovično, nekateri dvetretjinsko, kritično maso slovenskih kapitalskih povezav. Nič novega, samo logično izvedeno iz te podobe gospodarske strukture slovenskega podjetništva je, da ima tisti, ki ima denar, možnost tudi vplivati, ne bom rekel obvladovati, ampak vendarle vplivati na medije, biti ali lastnik medijev ali pa z oglaševalskim denarjem usmerjati njihovo uredniško politiko. Kdor ima denar in kdor ima medije, vsi, ki smo se s temi stvarmi kakor koli ukvarjali ali po zdravi pameti ali iz knjig vemo, ima prevladujoč vpliv na politične stranke, politiko in oblikovanje vlade. Tu je začaran krog gospodarske strukture, ki vpliva na medijsko strukturo, politične stranke, oblikovanje vlade. In zdaj, če je prava gospodarska, finančna moč v rokah teh slovenskih korporacij, desetih, petnajstih, ne vem koliko, potem se je zanimivo vprašati, kaj je pravzaprav interesna usmeritev teh korporacij, tega korporacijskega slovenskega sistema. V današnjih razmerah je, domnevam, njihov interes trojen: prvič, ohraniti svoj privilegirani položaj, odnos, razmerje do državnega proračuna in do zakonodajne in vladne veje oblasti; drugič, ohraniti svoj v celoti ali deloma monopolni položaj na slovenskem trgu, in tretjič, zavarovati ta dva interesa zaradi mobilnosti evropskega kapitala.

In zdaj, Janez Janša je na tej pojavnosti politično empirični ravni analiziral, kako ta sistem danes nekaj mesecev pred volitvami deluje. Mislim, da je velika verjetnost, da bo po inerciji ta proces šel dalje, da bo ta korporativna mreža prek svojih medijev in politikov oblikovala tudi za naslednja štiri leta monopol svoje oblasti. Zdaj to seveda ni neko videnje, ki bi človeka navdajalo s pesimizmom. To ni nujno. Ne verjamem, da obstaja realen scenarij. Lahko bo kratkoročno uresničen. Ker ne živimo leta 1945, niti leta 1990, ampak maja 2004, je nesporno in prevladujoče odpiranje slovenske družbe,

slovenske kulture, slovenskega gospodarstva, slovenskega bančništva evropskim tokovom. Ti so močni in bodo vedno močnejši. Jasno je, da vzporedno raste gospodarsko-finančna moč slovenskega malega in srednjega podjetništva. Ta dva trenda sta izrazita in postavljata slovensko korporacijsko monopolno strukturo v defenzivni položaj. To je tudi jasno. Ta položaj je zmeraj šibkejši, zato mora tudi ta korporacijska mreža oblikovati neko svojo, recimo, obrambno ideologijo in strategijo. Ta je verjetno, kažejo se znamenja, slovenski novi nacionalizem neke posebne vrste. Vem, da je Tine Hribar govoril o nekem drugem nacionalizmu, ampak nacionalizmov je več vrst. Ena mogoča vrsta slovenskega nacionalizma za prihodnja leta je obramba kapitalskih interesov slovenskih monopolnih korporacij pred malim drobnim slovenskim gospodarstvom in evropskim kapitalom. To bo delala ta korporacijska mreža s to morebitno ideologijo svojega nacionalizma neuspešno, to je jasno. Poskušala bo krčevito ohranjati svoje položaje, statute, gospodarsko in finančno moč in verjetno zaostrovala tudi nacionalno bazo s svojega videnja prihodnjega razvoja, kar je žalostno in slabo s stališča pristnega slovenskega nacionalnega interesa in slovenskega nacionalizma, kakršen se nam kaže kot primeren v sedanjem času, ko se pravzaprav institucionalno vključujemo v EU in ko se zastavlja na novo in v poudarjeni obliki vprašanje nacionalne samobitnosti in razvoja slovenskega naroda v neki širši nadnacionalni skupnosti EU.

Nočem in ne bi hotel dajati navodil, ampak z nekega optimalnega stališča redefinicije slovenskega nacionalnega interesa in ustreznega nacionalizma kot njegove politične filozofije je seveda krepiti konkurenčnost, tekmovalnost med samimi slovenskimi korporacijami, temi pomembnimi korporacijami, jih odlepljati, distancirati od državnih, zakonodajnih in proračunskih jasli, pa hkrati varovati, uveljavljati njihove interese v tej realno ogroženi situaciji, konfrontaciji z evropskim kapitalom. Hočem reči, da je v teh prihodnjih mesecih in letih treba ogromno modrosti, politične, gospodarske, da ne bomo padli v skušnjava te variante korporativnega slovenskega nacionalizma, ki bo porajal neizbežno sebi nasprotnega protagonista, torej ne slovenski kapital, ki bo že tu, in populističen slovenski nacionalizem. Ta konflikt bo porajal systemske strese, skoraj zanesljivo bo vodil v nerealne politične konflikte, ki jih nihče več ne bo doumel in bo zmanjševal stabilnost vsega sistema. Resno se zamislimo, kam sedanji trend vodi, vodi v nek kontraproduktiven konflikt, ki slabi nacionalno moč slovenskega nacionalnega sistema v novih razmerah in škodi vsem.

Dr. France Bernik: Zahvaljujem se prodekanu Petru Jambreku za razpravo na današnjem posvetu o prihodnosti Slovenije. Preden gremo naprej, sprašujem

še polemične strani, gospoda Janša in dr. Gabra, ali sta zadovoljena, da ne bi imel morda slabega občutka. V imenu neke etične občutljivosti sem to storil. Hvala za dober občutek, ki sta mi ga dala oba. Tukaj sta skupaj, tukaj sta nedvomno skupaj. Besedo ima akademik Jože Krašovec, ki mu bo sledil redni prof. na Fakulteti za družbene vede dr. Igor Lukšič.

Akademik dr. Jože Krašovec: Spoštovani gospod predsednik, spoštovane gospe in gospodje. Moj prispevek ima naslov *Osebnostne osnove demokratične zavezi* in se navezuje predvsem na tretji del vabila, ki vsebuje vprašanje, kakšna je vloga civilne družbe in nevladnih organizacij na delovanje in razvoj demokratične ureditve v Sloveniji. Civilno družbo sestavljajo religiozne in nereligiozne skupine. Za večino skupin je značilno, da za svoje posege v družbeno dogajanje iščejo globljo, pogosto duhovno utemeljitev stališč, ki jo narekuje sama osebnostna struktura našega bitja in to bi želel posebej poudariti, sama osebnostna struktura našega bitja. Razmislek o razvoju demokracije nujno vključuje razmislek o temeljnih etičnih dilemah našega bitja in spodbuja iskanje rešitev v okviru najbolj univerzalnih duhovnih postavk in izkušenj človeškega rodu. Vprašanje demokracije po sami definiciji spada na področje izvajanja oblasti oziroma moči. To spoznanje spodbuja razmislek o notranjem razmerju med oblastjo oziroma močjo, avtoriteto, pravičnostjo, sočutjem in drugimi lastnostmi človeške narave, ki bi jih lahko imenovali "tihe kreposti". Razmislek o vlogi moči in oblasti ne more mimo sociološkega vidika moči, toda težišče je vendarle na izkušnji našega bivanjskega teženja po dinamičnem samopotrjevanju življenja pri soočanju z notranjimi in zunanji ovirami. Moč in oblast se uresničujeta le v odnosu do drugih nosilcev moči in oblasti v svetu, ki se spreminja. Razmerje moči je glavna tema pri vsaki razlagi zgodovine.

Najpomembnejši vidik razmisleka demokracije je presoja enotnosti med močjo in oblastjo ter sprejemanjem osebnostnih vrednot. V prizadevanju za uresničevanje notranje zveze med oblastjo in vrednotami igra posebno pomembno vlogo pravičnost, ki je nedvomno sociološka, a še bolj ontološka kategorija. Osnova pravičnosti je notranja zahteva po pravičnosti v vsakem človeškem bitju. Platon v pravičnosti vidi združevalno vlogo v človeku, posamezniku in družbenih skupinah. Nadomeščanje ontološke osnove pravičnosti s pozitivistično razlago zakona v vseh časih neizbežno vodi v tiranijo na osebnostni in družbeni ravni. Pravičnost je kategorična nujnost na ontološki in sociološki ravni, kajti pravičnost ima svoje osnove v racionalni strukturi sveta in globinskem človekovem čutju za absolutna moralna merila. Čut za pravičnost se notranje povezuje s čutom za svobodo. Svoboda je bistveno načelo pravičnosti, kajti svoboda političnega in kulturnega samoodločanja je

bistvena prvina človekove eksistence. Sociološki pojem svobode pomeni notranjo superiornost osebe nad združevalnimi pogoji zunanjega sveta. Moralni pojem svobode pomeni veliko več. Pomeni notranjo skladnost in gotovost, ki ostane neomajna, tudi ko je človek vklenjen v verige, in je edina, ki postavlja temelje demokracije. Polarnost med notranjo nujnostjo pravičnosti in svobode in zunanjimi okoliščinami nikoli ne dopušča zanesljive statistične gotovosti glede mogoče stopnje demokracije v globalizacijski konstelaciji sveta. Toda samo notranja nujnost omogoča dinamično in nepopustljivo iskanje najboljšega mogočega družbenega reda v malem in velikem. Notranja in zunanja prisila je opravičljiva le, ko njen cilj ni uničenje objekta prisile, temveč njegova izpopolnitev. Za uveljavljanje demokracije v najčistejšem pomenu besede ne zadošča pravilo praktične modrosti, da z drugimi ravnamo tako, kot bi želeli, da oni ravnajo z nami, kajti po tem pravilu je še vedno mogoče braniti pravico do nečesa, kar je v nasprotju s pravičnostjo. Demokracija nastaja in raste le z notranjo skladnostjo med individualno človekovo zavestjo o lastnem osebnostnem dostojanstvu in izkušnjo človeka, utelešeno v zakonih in izročilu v univerzalnih razmerjih, kajti v teh zakonih in izročilih, ki jih povzemamo iz vseh časov, se dokaj zanesljivo kaže tudi stanje ontološke strukture človeške narave. Hvala lepa.

Dr. France Bernik: Hvala, akademik Krašovec, za vaš prispevek k današnji razpravi. Kot voditelj razprave žal ne morem ali ne smem vrednostno komentirati prispevkov, pa bi jih rad, verjemite mi, ampak vam bom z njimi prizanesel, v pozitivnem in negativnem, kajti smo v veliki časovni stiski, zato prehajamo k naslednji razpravi. Besedo ima redni profesor na Fakulteti za družbene vede, dr. Igor Lukšič, ki mu bo sledil docent na Fakulteti za družbene vede Matej Makarovič. Izvolite, imate besedo.

Dr. Igor Lukšič*: Najlepša hvala za besedo, gospod predsedujoči. Najprej bi se rad zahvalil predsedniku republike za povabilo na razpravo o demokraciji. Tovrstne razprave, ki potekajo pri predsedniku države, so po mojem mnenju koristne in dobrodošle, zato jih podpiram. Hkrati pa menim, da mesto zdajšnjega dialoga kaže tudi diagnozo slovenske politike in slovenske demokracije. Mislim na to, da razprave potekajo pri predsedniku države. Zdi se mi, da bi bilo za proces demokratizacije bolje, če bi se počasi usmerile na druge institucije. Ne bi bilo slabo oblikovati inštitut, kakršen je tako imenovani Bajtov ekonomski inštitut, ki skrbi za ekonomske analize. Takšen inštitut bi se ukvarjal s politično strateško analizo, ki jo Slovenija krvavo potrebuje. Po moji oceni bi

---

*Op.: Besedilo je bilo dopolnjeno ob avtorizaciji.

takšen inštitut (ustanovljen lahko tudi pri predsedniku države) pokazal dozorevanje slovenske nacije in tudi slovenske demokracije. Sedaj pa bi rad povedal nekaj misli bolj neposredno vezanih na temo razprave. Mislim, da bi bilo treba v začetku ugotoviti, da je demokracija proces. Od tu se postavlja kot ključno vprašanje, kdo vodi ta proces. Vsaj zame kot politologa je pomembno, kdo ga vodi. Ni toliko pomembno vprašanje, kdo lahko vpliva v tem procesu, čeprav je to za demokracijo zelo pomembno vprašanje. Voditi ta proces je ključno tudi zaradi tega, ker imamo v Sloveniji pri tem težave. Namreč kar vsakdo bi želel voditi ta proces, ni pa pripravljen biti v njem samo udeležen, kaj šele, da bi pristal na nekatere nujne pogoje, ki jih mora izpolniti, da bi lahko pridobil in vzdrževal vodilno mesto. V demokraciji so volitve inštrument za izmero tudi vodilnostne usposobljenosti, ki nosi s sabo tudi odgovornost. In odgovornost ni samo pravna kategorija, ampak tudi sposobnost za sprejemanje bremena ob odločanju. Politični subjekt mora biti v demokraciji sposoben sprejemati odločitve, pred sprejemom in po sprejemu upravljati soglasje, predvsem pa ne glede na težo, ki jo ima v političnem procesu skrbeti za zaupanje v nosilne stebre demokratičnega procesa. Mnogi so prepričani, da sta civilna družba in demokracija identična pojma. Na Slovenskem smo v diskusiji o civilni družbi takoj pri tem da naj bi civilna družba reševala demokracijo. Nato se že prisega samo na pravo civilno družbo in izključuje ono napačno, iz drugega tabora. Dobro sprejeta je samo tista civilna družba in tisti deli v civilni družbi, ki so nam bližje, tisti drugi pa ne. Slovenski beg pred politiko v civilno družbo ni uspešen, ker s sabo nese ekskluzivizem, ki ni političen, temveč je predmodern in predpolitičen.

Zakaj? Ker k pojmu civilne družbe, da bi bil poln in za demokracijo ustrezen, spadata politična in državljanska zavest. To ne pomeni, da je prva civilna družba samo v tistem delu, kjer svoje organizacije ali društva postavljajo (bivši – bodoči) politiki. Daleč od tega. Ampak gre za politično zavest, se pravi, tisto, kar meri na dobro državo in tisto, kar s svojim dejanjem meri na splošno, splošno vsaj do te mere, da priznava kontekst, v katerem želi usklajevati svoj predlog ali pa svoje pobude z drugimi. Pri nas na Slovenskem se pogosto dogaja, da posameznik ali trajna skupina ne pride z lastno pobudo skozi sistem politične selektivnosti, nato pa prepričan(a) v svoj prav organizira podporno somišljeniško organizacijo. Tako se nadaljuje boj za nek tip razlage in nek pogled na svet. Demokratični proces je narejen tako, da izloča takšen tip bojev: glede pogleda na svet in razprave o tem, kdo je bolj poklican, da ima prav.

Rad bi nekaj rekel še o eni značilnosti naše demokracije. Lahko smo videli, da v Sloveniji dobre pol leta pred vsakimi volitvami razpade vlada. Po prvih

volitvah je razpadla že po dobrem letu. To dejstvo kaže, da demokracija še ni postala vezana tudi na odgovornost, ki jo zahteva mandat. Mandat je namreč nekaj, kar je vsaj zame sveta stvar v demokraciji. Če dobiš odgovornost za štiri leta, potem moraš to odgovornost tudi izpeljati. To ne velja samo na ravni vlade, ampak tudi na nižjih ravneh. Na Slovenskem smo namreč precej nagnjeni k temu, da iščemo rešitve za nastale zagate v odstopanju, zamenjevanju ljudi, nastavljanju. V nekaterih segmentih demokratični politični proces preveč banaliziramo in od tu vlečemo taktične poteze, ki demokraciji škodujejo. Demokratičen proces je odprt proces in omogoča tudi destabilizacijo, zato pa je znotraj nje mandat (čas, personalizacija in odgovornost) tisti okvir, ki zagotavlja stabilnost procesa in potrebno preglednost, da se demokracija ne sprevrže v boj vseh proti vsem.

Na koncu bi rad povedal še tole. Pred nami, ki smo komaj v nekaterih delih političnega telesa prišli do politične zavesti, ki nam seže do nacionalne ravni, je problem, kako vzpostaviti in kako peljati politično socializacijo in politične procese v smer, da nam bo raven Evrope izhodišče za to, da bomo delovali v svetu. To se mi zdi ključno vprašanje, vprašanje politične zavesti in potem tudi načina organiziranja, ki bi temu pogledu sledil. Hvala za vašo pozornost.

Dr. France Bernik: Hvala, dr. Lukšič, za vaš prispevek. Nadaljujem formalno vodenje razprave in dajem besedo docentu dr. Mateju Makaroviču. Njemu bo sledil dr. Janez Markeš, filozof in publicist.

Dr. Matej Makarovič: Hvala. Najprej bi se povrnil k vprašanju soglasja v povezavi z demokracijo. V precejšnji meri se strinjam s tem, kar je prej omenil dr. Gaber, da bi bil ideal demokracije bolj v smeri soglasja kot pa konflikta. Dejansko se strinjam v tem smislu, naj bi bila demokracija usmerjena k temu, da z dialogom, soočenjem različnih stališč vodi v avtentično soglasje. Drugo vprašanje pa seveda je, ali je mogoče v takih razmerah, ki spominjajo na habermasovsko komunikativno-racionalno, dejansko govoriti v slovenski družbi, slovenski demokraciji, kakršno realno imamo danes. Moj občutek je in mislim, da so jasni znaki za to, da so za slovensko politično kulturo, ki ima tudi vpliv na današnje razmere, današnjo raven demokracije, značilni korporativistična dediščina, neki iskalniki lažnega soglasja, pri čemer se kot na prejšnjo nujnost vsiljuje enotnost, ki je pogosto samo kamuflaža za prevlado enega od političnih blokov. Ta dediščina, ki sega od katoliške tradicije pred drugo svetovno vojno pa do poznejše samoupravne komunistične tradicije, je dejansko razglašala vsak konflikt za patološki in vsako drugačno mnenje za neke vrste izdajo.

Skratka, moja ocena je, da je tudi logika, na kateri je temeljilo vladanje v recimo večjem delu tega obdobja, ki ga označujemo kot demokratičnega, zaznamoval konsociativni tip velikih koalicij, to je bolj ali manj jasno, katerega učinki pa so bili ravno z vidika demokracije po moji oceni nekoliko vprašljivi. Lahko so celo vodili v demokratični primanjkljaj, recimo v tem smislu, da se je namesto medsebojnega nadzorovanja bolj poudarjala neka delitev na interesne domene. Sama logika velikih koalicij je težila k temu, da se problemi rešujejo v koaliciji, med partnerji, kar je seveda nekako zamegljevalo preglednost in odgovornost navzven. Te koalicije so bile izrazito asimetrične, kot vemo. Tak sistem je že po tradiciji slabil opozicijo, ker je izhajal iz ciljne predpostavke, da je vlada že tako široka in tako splošna, da je mogoče s svojimi tehnokratskimi vrtilinami nadstrankarska, da je opozicija samo še neke vrste disfunkcionalni ostanek, privesek in tako naprej. Dejansko se ta praksa v tem času izteka, v letu 2000 Slovenija nima več neke klasične koalicije. Tudi uspešna vključitev v evroatlantske povezave je v bistvu zmanjšala potrebo po iskanju nekih stalnih zelo širokih soglasij. No, zdaj bomo videli, ali gre za predvolilni cikel ali pa dejansko za premik k bolj tekmovalnemu konfliktnemu modelu politike, ki se ne konstituira z zahtevami po enotnosti, ampak predvsem s posebnim neskladjem med oblastjo in opozicijo. Tukaj po moji oceni ni bistven volilni sistem, ampak je bolj vprašanje, kakšni so realni odnosi v političnem prostoru. Zdrava tekmovalnost zahteva vsaj še dvoje. Prvo je soglasje o pravilih igre, o tem je bil že prej govor.

Drugo pa je enakost možnosti. Pomagamo si lahko z metaforično primerjavo s področja družbene mobilnosti. Če se dogaja, da so otroci bogatih vedno bogati in otroci revnih vedno revni, potem sta dve možnosti. Ali so eni po naravi izredno sposobni in drugi izredno nesposobni, ali pa je nekaj narobe z enakostjo možnosti. In seveda isto, če je 86 odstotkov časa, odkar imamo v Sloveniji demokracijo, vodenje vlade pripadalo vedno isti stranki, imamo spet dve možnosti. Ali so eni sami po sebi tako superiorni ali pa imamo problem z enakostjo možnosti. In seveda tudi, če so krive izjemne vrline vladajoče stranke in brezupna nesposobnost njenih nasprotnikov, take razmere zahtevajo popravke, ki preprečujejo stvari, ki so se že pojavile ali pa se lahko še pojavijo, recimo od arogance, korupcije, klientelizma, celo mogoče nekih avtokratskih prvin. Če se to ne pojavlja v veliki meri, je pa težnja nekega sistema, gre za prevlado ene stranke, da lahko do tega pripelje. Zato seveda potrebujemo popravke, pobudo zanje. O tem je bilo že veliko povedano, deloma prej, deloma tudi tu. Poudaril bi mogoče dvoje. Eno je sam parlament kot temelj predstavniške demokracije, drugo je referendum kot sestavina neposredne demokracije. Pri državnem zboru je zanimivo predvsem to, da mu po eni strani, kot je že bilo rečeno, ustavna ureditev pripisuje izrazito osrednjo vlogo, vpra-

šanje pa je, koliko je ta vloga dojeta v praksi. Dejansko se pojavlja neko doje-manje, da je dober parlament predvsem tak parlament, ki deluje predvsem kot servis, ki čim hitreje, čim bolj na kratko, čim bolj brez zapletov sprejme čim več zakonov, ki jih ponudijo usposobljeni državni birokrati, in so že po defini-ciji kakovostni. Tako pojmovanje, naj bo implicitno, naj bo eksplicitno, je bilo mogoče do neke mere legitimizirati z nujnostjo usklajevanja z evropskim prav-nim redom, ampak od vstopa v Evropsko unijo postajajo taki poskusi opravi-čevanja vedno bolj problematični. Namreč, merilo učinkovitosti, kakovosti par-lamenta ne more biti preprosto število sprejetih zakonov. Ključno poslanstvo parlamenta je dejansko zagotavljanje institucionaliziranega dialoga in soočanja nasprotnih opcij, ki seveda lahko ali pa tudi ne pripelje do soglasja, in seveda nadzor nad oblastjo. Vemo, da je to še posebej problematično, saj se da danes slišati, razmišljati o tem, da nekatere teme, predvsem tiste, ki zadevajo interese nosilcev moči, naj ne bi bile primerne za parlamentarno razpravo.

Parlament lahko razpravlja o čemer koli. To je temelj demokracije. Nihče nima pravice, da bi ožil tisto, o čemer lahko parlament razpravlja. Seveda lahko delitev oblasti omejuje, o čem lahko parlament odloča, toda omejevati razpravo v parlamentu, to je globoko skregano z načeli demokracije in sploh se ne sme razmišljati v tej smeri. Razmišljati o neke vrste pretirani demokra-tičnosti, demokratičnem primanjkljaju in tako naprej, to so zelo zgrešena in mogoče celo nevarna razmišljanja z vidika perspektiv naše demokracije. Pa še nekaj besed o referendumu kot instituciji. Slišati je bilo mnenje, s katerim bi se težko strinjal, da gre za tekmovalnost med enim in drugim. Tisti, ki zagovarjajo referendum, nekako zmanjšujejo vlogo parlamenta. To je abso-lutno netočno. Oba instituta sta seveda združljiva in je po svoje zgovorno in zanimivo, vzbuja skrb, da pogosto isti akterji, ki skušajo relativizirati, diskre-ditirati, omejevati referendum, hkrati skušajo omejevati parlamentarno razpra-vo, katere teme spadajo v parlament in katere ne spadajo. Zdi se, da imamo opravka z nekim vzporednim poskusom razvrednotenja referendumskega instituta in tudi samega parlamenta. Moja ocena je, da dejaven parlament in referendum spadata med bistvene demokratične korektive in da se to ne sme omejevati, če si hočemo zastaviti kot cilj premik od neke inkluzivne hegemo-nije k poliarhični demokraciji. Toliko z moje strani. Hvala.

Dr. France Bernik: Slišali smo dr. Makaroviča. Hvala lepa. Na vrsti je dr. Janez Markeš, njemu bo sledil docent dr. Bernard Nežmah. Imate besedo.

Dr. Janez Markeš: Hvala lepa. Hvala predsedniku za vabilo, predsedujočemu za besedo. Deloma se bom prekrival s smerjo, ki jo je na začetku nastavil dr.

Hribar in deloma izpeljal dr. Jambrek. Na začetku bi navedel svoje kritične ugotovitve. Prva oziroma začetna. Razlika med uradnim ustavnim sistemom in tistim dejanskim v Sloveniji obstaja. Če je samostojna država vzniknila iz stoletnih narodnih teženj, tega na podlagi dvanajstletnih izkušenj in dejstev, kakor jih vidim, ni mogoče trditi za samo demokracijo. Sodobni, parlamentarni in na ločenosti vej oblasti zasnovani ustavni sistem se je po mojem mnenju prekrizal s predmodernimi družbenimi in ideološkimi praksami ter sistemi: v Sloveniji smo priče zamrznjeni vrednosti križanca med formalno sodobno liberalno demokracijo, kakršna je po Evropi in svetu dobro poznana, ter predmoderno narodno enoto, ki je v svojo družbeno prakso zavezujoče vgradila neformalne monopole, piramidalno koncesijsko logiko ter v družbeni realnosti neprebojne elite, o čemer je že bil govor. Ključna kritična ugotovitev je, da so te elite zgrajene mnogo bolj na moči kapitalskih ter medijskih omrežij kakor na etični odličnosti ali privrženosti samoreguliranim postulatom izvirne, to je temeljne demokracije oziroma njene zasnove. Ob tem bi bilo glede vzrokov treba pogledati v zgodovino oziroma narediti zgodovinski premislek.

Zgodovinske mejnike sem zaznal, ko sem to študiral, približno takole: Slovenija je o svoji narodni državi vsaj v zametkih, če ne v svoji končni izvedbi, začela razmišljati v programu Zedinjene Slovenije, to je ob pomladi narodov leta 1848. Državniški program je skušala oblikovati v dunajskem parlamentu šele po obnovi ustavnega življenja, to je bilo leta 1860. Prvi vrhunec, ki ga vidim, bi lahko bil Majniška deklaracija leta 1917, po koncu prve svetovne vojne, po razpadu monarhistične Avstrije in po tem, ko se je avgusta 1918 vzpostavil Narodni svet, ki je tudi razglasil nastanek prve SHS. V tem bi bilo mogoče videti podobnosti z letom 90 oziroma z narodno prebuditvijo v smislu državništva leta 1990 oziroma neposredna leta pred tem. V tedanjem narodnem zanosu pa se Slovenija ni zavedla, da so se sodobni nastavki poavstrijske Slovenije pravzaprav določali že junija 1917 na Krfu, ko je predsednik jugoslovanskega odbora Ante Trumbić podpisal sporazum o SHS s predstavnikom Srbije Nikolo Pašićem. In tisto, kar je pomembno: to se je dogajalo pod pokroviteljstvom velesil, to je Anglije, ZDA, Francije in Rusije. Dani so bili temelji sodobne, nove južnoslovanske tvorbe, ki je zasnovana večkonfesionalno, večnacionalno ter ustavno, parlamentarno in, vsaj v zamisli, kot pravno zasnovana država. Ta zgodba se je potem v naslednjih letih izjalovila v srbsko kraljevo prevlado, ki je dosegla preimenovanje leta 1929, in sicer v prvo Jugoslavijo. Tako smo imeli opravka s t. i. zahodno SHS in pa SHS v obliki prevlade Srbov. Ta tvorba je bila sklenjena na podlagi slavjanofilskega ali slovanskega vidika, navdihnjena je bila po moči slovanske Rusije. Medtem se je

po oktobrski revoluciji preoblikovala v Sovjetsko zvezo, kar je imelo spet izredno pomemben, če ne odločilen vpliv na oblikovanje v našem prostoru.

Med obema svetovnjima vojnama in po razpadu avstromonarhizma je pod vplivom sodobne in jugoslovanske ideje naraščal napredni liberalni blok, ki se je zgledoval po Veliki Britaniji. Rekrutiral se je sprva iz narodnjaško ozaveščenih mladoslovencev, potem pa iz kapitalističnih progresistov, ki so zajemali iz blaginje sodobnosti. To je bilo prvič, da je slovenski prostor dihal sodobnost, vsaj v evropski obliki. Katoliški blok je po razpadu Avstrije izgubljal idejne in vse bolj tudi narodne pozicije, zato pa se je prek Kreka začetni katoliški liberalizem uspešno preobrazil v socialno občutljivi krščanski socializem. Ta je bolj kot na sodobnosti gradil na narodnem kolektivizmu ter solidarizmu, ki je bil neposredna konkurenca socializmu. Solidarizem in Gosarjeva ideja delavskega soupravljanja sta bila več kakor verjetno podlaga Kardelju, ko je zasnoval idejo samoupravljanja. Socialisti, kot sta bila Ivan Cankar, Albin Prepeluh, so delovali v istem narodnem polju, vendar brez pokroviteljstva katoliške cerkve. Oboji pa so svoj socialni kontekst izgubili, ko je nacionalno idejo po navdihu Sovjetske zveze prevzela KP in jo kot kontinuiteto slavjanofilskega ali proslovanskega občutenja v južnoslovanskem prostoru po revolucionarnem prevratu ob drugi svetovni vojni tudi utrdila kot polstoletno družbeno ureditev z aksiomi socializma. Torej gre za sicer naraščajoče pridobitve sodobnosti, vendar v obliki aliberalne vrste demokracije. To sem želel predstaviti zato, ker se s temi postulati dandanes spet srečujemo. To je pomenilo ustavno življenje brez zadnjih in bistvenih sestavin pravne države, vzpostavitev elite, ob kateri večina ni dobila pravice do neposrednega odločanja, nadzora nad šolstvom, medijskega nadzora, omrežja novih subordinarnih koncesij, izbrisa celih generacij zastopnikov drugačnih idejnih polj itd. Prakse, ki so se vzpostavile v tej družbeni paradigmi samoupravnega ustavnega načela, so v precejšnji, točneje v kritični meri prakse, ki so po mojem prepričanju problematične še dandanes. V današnji razpravi sem videl, da mnogi prepoznavajo problematičnost te dvojnosti oziroma te vzpostavitve nekih neprebojnih elit oziroma neke demokratične asimetrije. Zato mislim, da ni pretiravanje, če ugotovim, da se je sodobna Slovenija ugnezdila v dokaj tipičen primer aliberalne in zgolj protomoderne državne demokracije in je njen prvi cilj, da prebije te blokade.

Smiselnostni modeli: Slovenija se v svojem demokratičnem razvoju pravzaprav ni naslanjala na individualistične koncepte pojmovanja človekove svobode, ampak bolj na kolektivistične. Taka je pač njena zgodovina. Tudi ni nujno, da so se v prakso selektivno zasidrle hkrati sestavine klasičnih modelov kakor tudi sodobnih modelov, vendar z izjemno pomembno pripombo, da

je bilo od vsakega modela mogoče uveljavljati le dele, ki niso poškodovali obstoječih tranzicijsko obnavljajočih se centrov moči. To je resnično pomembna ugotovitev, ki pove, da demokracija v Slovenija nima temeljnega, ampak, naj mi bo oproščeno, bolj mimikrijski značaj.

Druga, tudi pomembna ugotovitev je, da Slovenija zelo verjetno nima niti kritične mase niti energije, da bi tako stanje spremenila in na svojem duhovnem in nacionalnem prostoru zagotovila realno delujoči in učinkovit samoregulacijski značaj demokracije. Moje prepričanje je, da težko pričakujemo oziroma se bo še težje zgodilo, da bi se centri tradicionalne in zgodovinsko utrjene moči odpovedali moči, ki jo imajo, oziroma bi se odpovedali svoji prednosti drugače kakor pod prisilo oziroma v izrednih okoliščinah. Časi velikih revolucionarnih strasti pa so se v globalizaciji iztekli in niso več mogoči, niti niso več smiselni, zgodovina jih tudi ne dopušča več. Seveda ima ta ugotovitev tudi svoj drugi pol oziroma demokratizacijsko naravo, kajti nov okvir formalne demokracije, ki se ji reče Evropska unija oziroma evropske demokracije, tudi v slovenskem prostoru kaže znake razpiranja, prepotrebne razpiranja zaprtega nacionalnega sistema in sestavine formalne demokratizacije. Zdaj pa tisto, kar je bistveno: ta formalna evropska demokracija, ta sestavina, ki jo Evropa prinaša v slovenski prostor, žal nima in pravzaprav tudi ne more imeti vgrajene duhovne sestavine tega prostora, dilem, prizadevanj tukaj živečih ljudi, ki, kot bi dejal znameniti sociolog Tomaž Lukman, edini lahko povežejo svojo preteklost in prihodnost v družbeno relevantno biografijo. To je nekaj, kar je naše, in to je nekaj, kar bomo sami naredili. Če tega ne bomo naredili, tega ne bo! In moje prepričanje je, da stojimo na točki, ko se odločamo, ali bo do tega prišlo ali ne, in bojim se, da ne bo. Naj sklenem: kriza identitete, če hočete identitete demokracije, se v Sloveniji skozi evropsko perspektivo zato paradoksalno kaže kot rešitev duhovno zaprte družbe, ki si, kot kaže in kakršno je moje prepričanje, ni bila zmožna zagotoviti samoregulirane demokracije. Prav tako je moje prepričanje, in seveda globoko upam, da se pri tem motim, da nadomestitev zamujenih priložnosti ni več mogoča. To je problem, ki je presegel akademsko razpravo o odličnosti slovenstva in družbenega protektivnega elitizma, kajti odprtost Evrope in izzivi globalizacije v prihodnosti ne bodo več dovoljevali dušenja individualne pobude, na kateri so bili zgrajeni idejni in čisto represivni kolektivizmi, močna gospodarska in medijska omrežja.

To pomeni, da otroci oziroma nasledniki gospodarsko in intelektualno depriviranih generacij utegnejo uspešneje uveljaviti svojo novo priložnost, ki je zasnovana v naravi nove evropske skupnosti, vendar ne iz svojih narodnih, temveč izključno iz kozmopolitskih izročil ter z zavestjo, da se je zgodilo nekaj,

kar bi se moralo že pred davnimi leti. Medtem bo Slovenija, če bo šlo tako naprej – kot rečeno, upam, da se v tem motim – premogla zgolj še segregirano elito, ki je že povedala v glavnem vse, kar zmore povedati, in se kaže, še bolj pa se bo pokazalo, da je tega premalo, da ima premalo povedati. Kar torej Sloveniji ostaja kot avtonomna vrednost, pa je nacionalna kultura. Bitko za demokracijo je po mojem osebnem prepričanju bolj ali manj izgubila. Bati pa se je, da bo nacionalno vprašanje politično strelivo, kot je bilo tu že rečeno, in da bo tudi kultura namesto ona sama postala bojno polje getoizirane politike. Ne želim, da bi bil to neki manifest pesimizma, želim pa povedati to, kar se mi zdi, da v slovenskem prostoru ni bilo izgovorjeno, pa bi moralo biti. Mislim, da se bo moralo v prihodnjih letih o tem še zelo veliko govoriti. Hvala lepa.

Dr. France Bernik: Hvala lepa, dr. Markeš. Gremo naprej po vrstnem redu, kot je pred menoj. Najprej nam bo spregovoril doc. dr. Nežmah, za njim pa dr. Boris Pleskovič. Prosim.

Dr. Bernard Nežmah: Najprej se zahvaljujem za dano besedo. Opisoval pa ne bom neke abstraktne podobe, ampak dva zelo konkretna koncepta, koncept človekovih pravic in koncept opozicije, in sicer s stališča konkretne politične oblasti.

V slovenski ustavi v drugem členu piše, da je Slovenija pravna država. Pred meseci je v parlamentu varuh človekovih pravic med drugim povedal, da je v tej državi približno 10 odločb ustavnega sodišča, ki jih oblast ni realizirala, od tega je najstarejša že izpred osmih let. Še en konkreten primer, ki je zelo nazoren, zelo jasen. Leta 1999 je ustavno sodišče ugotovilo in razsodilo, da je v nasprotju z ustavo člen o dohodnini, ki mešane družine, družine s pastorki postavlja v neenak, slabši položaj. Parlamentu oziroma vladi so dali pol leta časa, da ga postavi v zakon. To je bilo aprila 1999, zdaj smo maja 2004, vmes je minilo pet let, tega člena, drobne novele, ki bi bila sestavljena iz dveh vrstic, slovenski parlament ni uzakonil. Vmes je bil sprejet že nov zakon o dohodnini, vendar je dejstvo, da popolno kršenje ustavnih in človekovih pravic, ki traja pet let, nikoli ni bilo objekt tega, da bi ga vlada ali parlament skušala izničiti oziroma doseči, da Slovenija deluje kot pravna država. Ne za vlado ne za parlament ustavna določba oziroma ustava ni bila vrednota sama po sebi. Še več, ignorirali so ombudsmana, njegove pozive, konec koncev tudi ustavno sodišče in tudi medijske kritike. Vprašati se moramo, ali deluje politična oblast vedno tako ignorantsko?

Vzemimo druge zglede, zglede, ki so povezani z zakoni, ki pridejo kot nekakšne direktive, smernice Evropske unije! Tam ni nikakršen problem sklicati

izredne seje oziroma po hitrem postopku spremeniti zakona. Ko je študentska organizacija zagrozila z referendumom, je vlada v zelo kratkem času obljubila, da bo spremenila zakon o dohodnini njej po volji. V bližnji prihodnosti je napovedan še en zanimiv zakon o registraciji istospolnih zvez, kar je seveda radikalna izpeljava človekovih pravic. Vendar je zanimivo nekaj: da si je za ta zakon vlada našla čas in energijo, medtem ko tisto staro izničenje človekovih pravic, torej zakon o dohodnini glede pastorkov, mešanih družin, ni bila topika. Vprašamo se torej lahko, kako deluje oblast? Očitno deluje, kadar je v odnosu do direktiv Evropske unije, kadar ji zagrozi referendum oziroma kadar se neka tema predvolilno lahko šteje kot predvolilni zadetek.

Kako si pojasniti, da država in njeni najvišji predstavniki, mirno ignorirajo nepravnost države? Da ne spoštujejo svoje lastne pravne ureditve? Če bi podal svoj odgovor, bi ta izzvenel izjemno kritično, vendar v okviru tega srečanja, ki ga razumem kot prostor konstruktivne kritike, bi po odgovoru: kdaj bo začel uresničevati teh nerealiziranih 10 ustavnih določb? vprašal premiera, ki pa je medtem že zapustil razpravno dvorano.

Druga tema je demokratični primanjkljaj. V predlogih predsednika države imamo pojem "idealna ureditev". Da bi govorili o idealni ureditvi, moramo seveda najprej predpostavljati neko pomanjkljivost. Skratka, da v državi Sloveniji sprejmemo dejstvo, da je naš politični sistem oziroma delovanje politike neka hendikepiran, da ni popoln. To je seveda zelo vprašljivo. Namreč, ali obstaja občutek, da je sedanja oziroma nova slovenska demokracija pomanjkljiva? Slišale so se besede, da je naša demokracija mlada. To samo po sebi ne pove nič. Namreč, nastala ni iz nič, ampak je v resnici dedič svoje lastne politične zgodovine. Konec koncev, med nami je gospod Stanovnik, ki pozna demokracijo še iz časa pred drugo svetovno vojno. Se pravi izkušnje demokracije političnih režimov so obstajale. Konec koncev, vsi odrasli poznamo tako ali drugače režim enopartijskega vodenja stare Jugoslavije. Kaj pa je bila tista značilnost nekdanjega režima? Tista značilnost je bila odsotnost opozicije. Opozicije ni bilo! Bila je ali pod rušo, kar vedno znova ponavlja akademik Hribar, ali v emigraciji ali pa je, bi rekel, samokastrirano molčala. Oblast oziroma vladajoči krogi z mediji vred so jo opisovali z nekaj termini, tako smo poznali sovražno emigracijo, klerofašiste in buržoazno deviacijo. Skratka, v tem času brez opozicije je bil pojem opozicije predstavljen kot nekaj najhujšega, nekaj uničujočega. Kaj je uničevala opozicija? Seveda je uničevala idilo, stanje brezkonfliktnosti, katerega značilnost je bil titoizem. To, kar je zame šokantno oziroma zanimivo, je, če opazujemo sedanjo, novo slovensko politiko in opažamo stališča vladajoče koalicije, to je njen novi žargon. Ko se opozicija bori na vse mogoče načine, jo vladajoča koalicija opisuje z zlonamerno, da širi sovraštvo in kseno-

fobijo, da ji gre samo za oblast, da izrablja TV-prenose, da poskuša diskreditirati vlado. Kaj torej počne? Riše psihogram opozicije, psihiatrično sliko, kako nesposobna oziroma kako slaba je opozicija.

Skratka, vlada ne sprejema opozicije kot sogovornika, ki mu odgovarja na konkretna vprašanja, niti ne zmore drže, da preprosto trpi nezadovoljstvo opozicije, ampak v opoziciji vidi tako rekoč novo seme zla, nekaj družbeno negativnega. Se pravi, nimamo načela, da vlada opazuje, da vlada odgovarja, da vlada pravzaprav sprejme ta stalni nestrpni, konfliktni dialog z opozicijo. In ravno zdaj se praznuje obletnica osvoboditve Evrope izpod nacizma in s tega vidika je treba pogledati primer dveh voditeljev, ki sta bila na neki način vojna zmagovalca: v Jugoslaviji vojaškega poveljnika Tita in v Angliji premiera Churchilla. Po zmagi so bile v Jugoslaviji volitve in na njih je zmagal Tito, ki je potem v petintridesetih letih svojega vladanja izkoreninil in izničil opozicijo in kakršno koli javno izražanje nezadovoljstva. Na drugi strani imamo velikega zmagovalca II. svetovne vojne Churchilla, ki je prvi ustavil nemško invazijo in nemške napade in je celo v Jugoslaviji veljal za zgled upornika. Ta isti Churchill je na prvih volitvah izgubil na račun svojega tekmeca, svojega podrejenega uradnika – zunanjega ministra Attleeja. Vprašanje, ki je signifikantno, je, kako lahko na volitvah izgubi tako popularen, tako uspešen, tako močen politik? Razlog bi kazalo iskati v politični, mentalni zgodovini, Angleži imajo tudi Shakespeara. Shakespeare je napisal dramo Julij Cezar, v kateri utemeljuje atentat na Cezarja z idejo, ne da zarotniki Brut, Kasij, Kaska in tovariši Cezarja niso imeli radi, ampak ker so se zbal, da bi postal premočen, samovoljni cesarski diktator. Po analogiji bi človek lahko zelo enostavno izpeljal, da so dali Angleži glas proti Churchillu iz strahu, da bi dobili premočnega, prevelikega, bi rekel tudi samodržca. Da to drži, potrjujejo naslednje volitve, na katerih je Churchill spet zmagal in je danes zapisan v angleški zgodovini kot eden najpopularnejših Angležev skupaj s fizikom Newtonom.

V Sloveniji imamo zdaj dve demokratični vrednoti: ustavo oziroma človekove pravice in po drugi strani opozicijo kot načelo korekcije. Ti dve vrednoti imata zelo majhno težo ne samo s stališča, bi rekel aktualne oblasti, ampak pravzaprav tudi s stališča volivcev. Ni se še zgodilo, da bi vlada, ki ne bi spoštovala ustavnih odločb in skrbela za ustavnost, izgubila na volitvah. Kar se tiče opozicije, je stvar še radikalnejša. V zgodovini slovenskih volitev od leta 1990 dalje opozicija nikoli ni zmagala na volitvah. Sedaj bo kdo protestiral in rekel, leta 1990 je zmagal Demos. Toda če pogledamo individualne izide, je bila najmočnejša stranka na volitvah leta 1990 Zveza komunistov. Se pravi, da imamo poseben pojav, ko je ljudstvo pravzaprav zelo zadovoljno z demokracijo, kakrš-

na koli že je. Seveda to ni paradoks, treba se je spomniti, da je bilo tudi za časa Tita ljudsko soglasje, da so zadovoljni z vladavino tovariša Tita oziroma enopartijskega režima. Se pravi, ti dve temi, ta dva koncepta sem poskušal predstaviti v njuni, bi rekel, spornosti, vprašljivosti, na nek način v njuni "hendikepiranosti", ko kot politični vrednosti veljata izredno malo, skoraj nič.

Dr. France Bernik: Govoril je docent dr. Bernard Nežmah. Hvala lepa. Na vrsti je dr. Pleskovič.

Dr. Boris Pleskovič*: Gospod predsednik, hvala za besedo, zahvaljujem se Vam tudi za vabilo. Živim v tujini in sem prvič na taki razpravi. Predstavljam si, da dr. Drnovšek te sestanke o prihodnosti Slovenije sklicuje zato, ker je pri nas nekaj narobe in ker želi vzpostaviti »fair-play«. Upam, da je tako. Nihče ne bo zanikal trditve, da je Slovenija relativno uspešna na gospodarskem področju, če to primerjamo z drugimi državami v tranziciji. V zadnjih desetih letih je bila povprečna gospodarska rast okrog 3 – 4 odstotke letno, potencial gospodarske rasti Slovenije pa je 8 – 10 odstotkov, kar pa bi zahtevalo deregulacijo ekonomije, tako kot je to že omenil dr. Drnovšek.

Preden nadaljujem, bi se želel z zgodbo navezati na besede enega od prejšnjih razpravljalcev, ki se je spraševal, ali bodo pri nas bogati vedno bogatejši in revni vedno revnejši. Pred dvema letoma sta dva ameriška ekonomista prejela Nobelovo nagrado za »experimental and behaviour economics«, ki je nova veja ekonomije. Lani je neka ekonomistka pri Svetovni banki v Indiji naredila poskus – otroke iz bogatih družin je v razredu združila z revnimi (t. i. nedotakljivimi, ki so najnižja kasta v Indiji). Teden dni jim je razlagala neko snov, po enem tednu pa so morali opraviti preizkus znanja v obliki testa. Pri prvem testu otroci niso vedeli, kdo je reven in kdo bogat. Rezultati testov med revnimi in bogatimi otroci se statistično niso razlikovali; najrevnejši so dobili ravno tako dobre ocene kot najbogatejši in razporeditev odličnih in slabih ocen je bila pri revnih in bogatih približno enaka. Ko pa je potem poskus ponovila z drugo skupino, v kateri so bile med revnimi in bogatimi razlike opazne že na prvi pogled – tudi po oblekah, so revni dobili veliko slabše ocene. Revni otroci so bili v tem primeru prestrašeni in si niso upali pričakovati, da lahko na vprašanja odgovorijo tako dobro kot bogati. Iz tega primera izhaja, da ima politična, gospodarska ali kakršnakoli druga diskriminacija potencialno lahko močno negativne posledice za razvoj družbe.

---

*Op.: Besedilo je bilo dopolnjeno ob avtorizaciji.

Dr. Bučar je zelo dobro povedal, kako naš sodni in pravni sistem ne delujeta, kaj vse je narobe. Verjetno ima prav, a ne od njega in ne od drugih nisem slišal nič ali pa zelo malo o tem, kaj je potrebno narediti, da bi se stanje izboljšalo. V teh razpravah opažam ogromno pesimizma. V Sloveniji obstaja paradoks: na oblasti je že dvanajst let stranka, ki ni bila navdušena niti za osamosvojitve države niti za uvedbo demokracije. Ne bi mogel reči, da je stranka zelo slabo delala. Sčasoma se je precej spremenila, relativno dobro je delovala v gospodarstvu. Ampak to, da je bila v štirinajstih letih, vse od uvedbe demokracije naprej, samo dve leti na oblasti še skupina drugih strank (DEMOS), potem pa dvanajst let ena in ista stranka, LDS, je bolj podobno stanju v osrednji Aziji kot pa stanju v višjegrajskih državah. Na Poljskem se je velikokrat zamenjala vlada, enkrat je bila leva, drugič desna in videti je bilo, da to povzroča politično nestabilnost. V resnici pa je to menjavanje pripomoglo h graditvi demokracije, tudi če gospodarstvo ni vedno delovalo optimalno. Smo pa v Sloveniji sedaj vsi bolj zadovoljni s stopnjo demokracije kot pred padcem berlinskega zidu. Če bi se pri nas vlada menjavala vsake štiri ali pa morda vsaj vsakih osem let, verjetno ti sestanki ne bi bili potrebni.

Za boljši razvoj Slovenije je potrebna konkurenca, tako v politiki, kakor tudi v gospodarstvu. Pri nas pravijo, da ni kadra, ki bi nadomestil ljudi vladajoče LDS. To ni res. Iz svojih izkušenj, kot glavni ekonomist predsednika prve demokratične vlade, vem, da je bila prva Demosova vlada prav tako dobra kot tista, ki jo je nasledila (LDS). Prva vlada je postavila temelje sodobni Sloveniji in je bila še boljša kot naslednja, saj se je morala soočiti z novonastalo politično in gospodarsko situacijo. Zdaj večina razpravljalcev pravi, da je treba tukaj iskati vzroke problemov v obstoju monopolov na področju politike, gospodarstva in medijev. To analizirajo v nedogled, vendar zelo malo govorijo o rešitvah teh problemov. Še najbolje je rešitve nakazal dr. Drnovšek, ko je govoril o deregulaciji gospodarstva. Ko sem tri leta delal leta z nobelovcem Josephom Stiglitzem, ki je bil glavni ekonomist ameriškega predsednika Billa Clintona in kasneje glavni ekonomist Svetovne banke, sem ga vprašal, če mi lahko pove, zakaj je bila Amerika v obdobju osmih let Clintonove administracije tako uspešna. Navedel je dve poglavitni dejstvi – uvedbo uravnoveženega proračuna in deregulacijo, ki se je začela z Jimmijem Carterjem in nadaljevala z Ronaldom Reganom in je potrebovala več kot deset let, da je prišlo do pravih učinkov.

V Sloveniji ni danes nobenih razlogov, da ne bi mogli izvesti deregulacije na področju medijev, gospodarstva in politike, kar je pred menoj nakazal že gospod predsednik. To bi zahtevalo sodelovanje vseh strank, sestaviti pa bi

bilo potrebno neodvisne skupine strokovnjakov, ki bi se s tem resno ukvarjale. Vendar je to izredno velik in zahteven projekt, kar lahko vidimo tudi na primeru Evrope, ki z uvedbo in izvajanjem gospodarske deregulacije močno zaostaja. Šele zdaj so se pocenile letalske karte, kar je posledica povečane konkurenčnosti v evropskem potniškem letalstvu. Temu smo bili v Ameriki priča že pred petnajstimi leti.

Naj rečem še nekaj besed o civilni družbi. Kot predsednik Svetovnega slovenskega kongresa (SSK) predstavljam, vsaj po svoji funkciji, pol milijona Slovencev razseljenih po svetu, in dr. Gabru lahko zagotovim, da v našem upravnem odobru ne sme biti noben aktiven ali vodilen politik. Smo nestransko društvo in smo v tem pogledu dejanska civilna družba. Zelo sem vesel, da je dr. Drnovšek prvi od visokih politikov, ki nas je podprl pri našem delu. Organizirali smo namreč že sedem konferenc: po tri konference znanstvenikov in zdravnikov in eno gospodarstvenikov. Lani nas je gospod predsednik počastil s svojim obiskom, kot pokrovitelj 3. konference znanstvenikov. Te konference pripeljejo v Slovenijo okrog 80 do 100 vrhunskih znanstvenikov slovenskega porekla z vsega sveta, ki si sami plačajo letalske karte in stroške pisanja referatov. Podobne konference stanejo – kot primer navajam podobni letni konferenci Svetovne banke v Washingtonu in Evropi – od četrta do pol milijona dolarjev. Pri nas vlada in parlament za te stvari žal nimata dovolj posluha in denarja, SSK pa za taka srečanja prejema zelo skromna finančna sredstva. Tako so srečanja osnovana večinoma na prostovoljnem delu in prispevkih.

Rad bi sprožil pobudo, da bi v Sloveniji parlament sprejel zakonodajo o davčnih olajšavah za ustanovitev dobrodelnih fundacij in za financiranje civilne družbe. Osebno dobro poznam Georgea Sorosa in njegovo delo. Njegova fundacija vsako leto nameni okoli 500 milijonov dolarjev za potrebe Vzhodne Evrope, Rusije in drugih držav bivše Sovjetske zveze, namesto, da bi njegovala finančna družba plačala davke v enakem obsegu. Te dejavnosti počne torej tudi iz ekonomskih in ne zgolj iz humanitarnih razlogov. Na Švedskem zakonodaja z davčnimi olajšavami pospešuje razvoj in nastanek fundacij, ki krepijo švedsko civilno družbo, vendar pa so davčne olajšave omejene le na fundacije na področju Švedske same. Bolj odprte so v tem primeru ZDA, kjer zakonodaja omogoča davčne olajšave tudi fundacijam v podporo civilnih družb, ki se nahajajo zunaj same države. Če bi Slovenija uvedla takšno zakonodajo, bi se lahko vsakdo sam odločal, katero civilno družbo bo pomagal sofinancirati preko davčnih olajšav. Gospod Janez Markeš, ki sedi tukaj poleg mene, bi tako, na primer, lahko rekel: »Dobro, jaz lahko dam nekaj denarja v podporo Svetovnemu slovenskemu kongresu ali kakšni drugi civilni družbi,

namesto, da bi plačal davek v enaki vsoti.« To je neposredna demokratična podpora civilni družbi. To pa je tudi pravilen pristop, kajti če je civilna družba neposredno odvisna od vlade, je pod neprestanim političnim pritiskom in od nje ni mogoče kaj dosti pričakovati.

Pomen civilne družbe je dobro razviden iz našega dosedanjega dela na področju povezovanja slovenskih strokovnjakov povsod po svetu. Dragocen slovenski znanstveni potencial, ki je v tujini, je pomembna priložnost za boljšo prihodnost Slovenije same. Ti strokovnjaki lahko močno pripomorejo k bodočemu gospodarskemu in znanstvenemu razvoju naše države. Zato upam, da bo v prihodnosti v Sloveniji več posluha in podpore za razvoj civilnih društev, ki si prizadevajo za boljše vrednote in boljšo Slovenijo.

Dovolite mi še eno pripombo. Zelo malo smo danes slišali o tem, kako v Sloveniji nekateri neupravičeno bogatijo in kako narašča korupcija. Če se bo to nadaljevalo, bo to zavrlo gospodarsko rast in razvoj demokracije. Demokracija in gospodarska rast sta najuspešnejši v državah, v katerih ni prevelikih razlik v dohodkih in bogastvu državljanov. Če se bodo te razlike pri nas še povečevale, se bo s tem šibil srednji sloj, kot se je to zgodilo v Latinski Ameriki, kjer niti ekonomija niti demokracija ne delujeta dobro. Obraten pa je bil ta proces v vzhodni Aziji.

Omeniti želim še ureditev grobišč, v katerih leže žrtve povojnih pobojev in dogodkov iz slovenske polpretekle zgodovine. Neetično in necivilizirano je, da so tako pomembna vprašanja še vedno nerešena. V tem se popolnoma strinjam z analizo dr. Tineta Hribarja, rad pa bi ga dopolnil s pojasnilom, da se SSK že od same ustanovitve zavzema za razrešitev teh problemov, ki nas Slovence kazijo v očeh domače in tuje javnosti. SSK je kot eno izmed svojih osnovnih nalog zapisal v ustanovni statut, da je treba doseči in preseči narodno spravo, saj je to edina možnost, da kot narod resnično razvijemo vse svoje potencialne. Pozivam vlado in vse institucije, da se teh problemov resno lotijo in jih čim hitreje razrešijo.

Za zaključek bi priporočil, da naj bi se te koristne razprave o prihodnosti Slovenije v bodoče osredotočile predvsem na rešitve in ne zgolj analizo problemov. Kjer obstaja politična volja, tam obstaja tudi pot za boljšo prihodnost.

Dr. France Bernik: Slišali ste prispevek dr. Borisa Pleskoviča, zdaj pa je na vrsti gospod Janez Stanovnik, za njim pride k besedi docentka dr. Cirila Toplakova, Fakulteta za družbene vede. Gospod Janez Stanovnik, imate besedo.

Janez Stanovnik: Hvala lepa, gospod predsednik. Preostali udeleženci tega posveta pričakujejo, da bo moj prispevek polemičen. Ker pa je uvodničar prof. Hribar sobo zapustil, mislim, da mi boste oprostili, bo moj prispevek razmišljajoč in ne polemičen. Mislim, ker je to že tretje srečanje, na katerem sodelujem, da se je na teh pogovorih izoblikovala vsaj ena od perspektiv prihodnosti Slovenije, in to je, da je za prihodnost Slovenije nujno treba ustvariti enakost možnosti za sprostitvev ustvarjalne energije slovenskih ljudi. Moj sosed gospod Pleskovič je navajal Štiglica, da je deregulacija glavni dejavnik dinamičnega razvoja. Jaz bom navedel ruskega akademika Trapeznikova, ki je dejal: "Vi ne morete imeti izuma ali pa inovacije niti s policijskim pritiskom, pa tudi ne z apelom na patriotizem." Mislim, da je povedal veliko resnico, kajti eno in drugo nas pripelje do spoznanja, kako pomembna je demokracija za družbeni in tudi gospodarski napredek. Sodobna demokracija se je rodila iz razsvetljenstva, ameriške in francoske revolucije in z deklaracijo človekovih pravic. Dejstvo je, da je bil človek ustvarjalec, posameznik postavljen v središče sistema nasproti tiranijam, tiranom, ki so dotlej vladali amorfni in politični pasivni množici. To dejstvo, da se kot vir oblasti pojavlja razumen, zavesten posameznik, je dejansko bilo nosilec svobode, enakosti, bratstva. Da bi se pa taka atomizirana družba lahko sintetizirala, je bilo treba razviti celo vrsto postopkov, mehanizmov in institucij, ki posameznika povezujejo v suvereno skupnost. Ne verjamem v globalno demokracijo. Demokracija je vedno konkretna, demokracija mora vedno odgovoriti na izzive konkretne družbe, v kateri se pojavlja in tu vidim zvezo med t. i. civilno družbo in formalno demokratično ureditvijo. Ker predstavljam eno velikih civilnodružbenih organizacij, menim, da je moja glavna naloga v tej civilnodružbeni organizaciji vzgoja članstva za politično kulturo, za razvijanje politične morale, kajti dokler v družbi nimate te organske podstaty – uporabil bom izraz infrastrukture – dokler nimate nepisanega moralnega kodeksa v organskem delu družbe, mehanizmi, institucije, pravila formalne demokracije enostavno ne delujejo.

Primanjkljaj demokracije. Ni demokracije na svetu, ki ne bi bila deficitarna. Samo ravni primanjkljaja demokracije so različne. Poglejte našo zakonodajno vejo. Če bi v zakonodajni veji odstranili televizijo, ki je ni v ustavi, bi po mojem mnenju naš parlament neprimerno bolje deloval. Vidim, da je konflikt med formalno demokracijo in neformalno demokracijo oziroma neposredno demokracijo. Smisel, da je v našo ustavo vgrajena sestavina neposredne demokracije v obliki referendumu, je bil upravičen zaradi tega, ker je taka oblika neposredne demokracije varovalka proti tiraniji večine. Treba pa je vedeti, da je zloraba tega instrumenta z druge strani lahko preoblikovana v teror manjšine, ki uniči demokracijo. Menim, da so rezultati današnjega posveta, zlasti

pa to, kar je povedal predsednik državnega sveta, nekaj, česar se je treba v prihodnosti zavedati. In naj končam s tem, da glasno in jasno povem, da se s prof. Hribarjem popolnoma strinjam, kar se tiče deficitarnosti pravne veje naše demokracije. Hvala lepa.

Dr. France Bernik: Hvala lepa, gospod Stanovnik, za vaš prispevek. Bližamo se koncu. Za besedo prosim docentko dr. Cirilo Toplakovo, za njo pa še dr. Matevža Tomšiča s Fakultete za družbene vede. S tem bi bil naš spisek, aktualni spisek razpravljavcev končan. Prosim, gospa docentka, imate besedo.

Dr. Cirila Toplak: Hvala za besedo, cenjeni gospod predsednik. Spoštovani prisotni. Če sklepam po tem, kar je bilo do zdaj danes tukaj povedano, ustavno zagotovljena demokracija v Sloveniji še ostaja na papirju. V javnem diskurzu demokracija in vladavina prava gresta zelo pogosto z roko v roki. V praksi to ni tako zelo samoumevno ali z besedami Bertranda Russella: "Oblast lahko obstaja brez prava, ni pa mogoče pravo brez oblasti, ki ga uveljavlja."

Ne bom ponavljala že povedanih kritik. S številnimi se strinjam. Tisto, kar mislim, da je tudi vsakdanjemu državljanu Slovenije jasno v primerjavi z bližnjo preteklostjo in kar je pozitivno, je, da imamo zdaj opozicijo in v navezavi z opozicijo večjo svobodo govora in izražanja. Žal premalokrat kritike pospremi dobra alternativna rešitev problema, ki je kritiziran. Tudi se mi zdi, da je svoboda izražanja nekaj, kar je vsaj nekatere med nami nekoliko prevzelo, če se lahko tako izrazim, ker se dogaja, da se ni mogoče izogniti ali upreti kritiziranju kar počez. Zdi se, da včasih to zlasti zdravi frustracije kritika, pri kritiziranih pa povzroča t. i. duševne bolečine, ki si jih težko predstavljamo, dokler sami nismo izpostavljeni po našem mnenju krivični javni izpostavitvi.

Če se ozrem malo širše okrog nas, dobim vtis, da morda drži, da večja, kot je država, večja farsa lahko postane predstavniška demokracija. Če pogledam svetovne velesile, je demokracija marsikje pod precejšnjim upravičenim vprašajem ali pa je sploh ni. Zato menim, da prav majhnim državam, kot je Slovenija, ostaja obet izvedljive, sodobne demokracije. Mi si vsaj lahko privoščimo referendum! Naša družba je sicer res v procesu demokratizacije postala hierarhično očitno razslojena, ampak menim, da za zdaj izobrazba pri nas še odpira marsikatera vrata.

Srednjeročna možnost za več in boljšo demokracijo, ki ni odvisna od velikosti države, je neposredna elektronska demokracija, kot je bilo danes že omenjeno. Je pa njen temeljni pogoj zadosten, tudi splošen tehnološki napredek in izobraženost prebivalstva. Če naj večina odgovorno odloča, bi morala biti družba

nasploh še veliko bolj obveščena, kot so danes zahodne in druge družbe. Zato menim, da je demokracija proces v napredovanju, za katerega si bomo še nadalje prizadevali, za katerega se bomo izobraževali in poučevali druge. Če pa se bomo državljani raje kot s političnim prostorom ukvarjali sami s seboj, bo oblast še naprej bolj ali manj materialistično in pokroviteljsko odločala o naši varnosti in blaginji.

Mislim, da je dolžnost posameznika do skupnosti neke vrste aktivno državljanstvo, skozi katero se demokracija sploh lahko razvija. Hočem reči, da znamo izrabiti instrumente soodločanja, ki jih imamo na voljo, in si prizadevamo za še več soodločanja pri zadevah, ki se nanašajo na nas. Obenem pa se poskušamo naučiti soodločati odgovorneje. To pa je mogoče tako, da za odločitev pridobimo kar največ čim bolj objektivnih informacij in da imamo pri odločitvi v mislih tudi skupnost in ne samo svojo neposredno korist. Svoje t. i. državljanske obveznosti bomo torej lahko sprejeli in opravljali v prihodnje, če bomo sprejeli najprej za svojo dolžnost tudi to, da kot posamezniki do konca razvijemo svoje zmožnosti in sposobnosti. Ta dolžnost je zapisana navsezadnje v najpomembnejšem sodobnem dokumentu demokracije in človekovih pravic, to je Ustanovna listina Združenih narodov.

Končala bi pa z naslednjo mislijo. Kdor koli vlada, mislim, da vladati ni lahko. Vladanje, odločanje o blaginji in celo o usodi življenja drugih ljudi bi najbolj zahtevalo in predpostavljalo odgovornost in modrost. Zato je nam državljanom veliko lažje pritrrditi Konfucijevemu učencu Menciju, ki je že pred več tisoč leti ugotavljal, da "moder človek pozna troje radosti in oblasti ni med njimi. Prva radost so dobri odnosi v družini. Čista vest je druga radost, možnost vzgajati najbolj nadarjene v deželi je tretja radost. Modri pozna tri radosti in oblasti ni med njimi."

Dr. France Bernik: Hvala dr. Toplakova za vaš prispevek k naši razpravi, zdaj pa vabim k besedi dr. Matevža Tomšiča. Se opravičujem, gospod Janša je prosil za repliko. Prosim.

Janez Janša: Hvala za besedo. Še enkrat bom zelo kratek. Dve stvari sta me zmotili. Ena pri gospodu Stanovniku in ena pri dr. Toplakovi. Gospod Stanovnik je dejal, da televizija ne spada v parlament, oziroma da ljudje oziroma volivci ne bi imeli pravice videti, kako dela zakonodajna oblast, se pravi tisti, ki odločajo v imenu njih. In druga misel dr. Toplakove, da je veliko kritike, a malo alternativnih predlogov. Odgovorim lahko s konkretnim primerom seje, ki je bila pred desetimi dnevi, ko je opozicija v parlamentu pripravila pet

zakonskih predlogov, ki so bili vsi na izredni seji, med njimi zakon o reševanju problema brezposelnosti, zakon o statusu Slovencev po svetu in še trije drugi. Vse zakone pripravlja opozicija, kljub temu da nima aparata. Vladajoča koalicija je s temi petimi zakoni opravila v enem dnevu in niti eden ni bil sprejet, niti eden ni bil argumentirano zavržen in javna televizija je seveda upoštevala nasvet gospoda Stanovnika. Seje niso prenašali in dr. Toplakova teh alternativ ni mogla videti, kar pa ne pomeni, da jih ni bilo. Hvala lepa.

Dr. France Bernik: Za repliko je prosil g. Stanovnik. Prosim.

Janez Stanovnik: Hvala lepa, gospod predsednik. Zadnjič so bili pri meni moji vnuki in vnukinje. Pa me je eden vprašal, ali je gospod Janša v službi na televiziji. Hvala lepa.

Dr. France Bernik: Hvala tudi vam. Je še kaj pripomb v zvezi s to repliko, če ne, dajem besedo dr. Tomšiču, da s svojim prispevkom zaokroži našo razpravo na temo demokracija o prihodnosti Slovenije.

Dr. Matevž Tomšič: Najlepša hvala za besedo. Ne vem sicer, ali mi bo uspelo sintetično zaokrožiti današnjo razpravo, kajti tukaj v tej vlogi sem zgolj po nekem spletu naključij. Naneslo je, da sem jaz zadnji govornik. V bistvu bom v svojih razmišljanjih poskušal dopolniti to, o čemer je govoril kolega dr. Matej Makarovič. Ko govorimo o stanju demokracije na Slovenskem ali politike na Slovenskem, se moramo nedvomno ozreti na zgodovino oziroma na razvoj političnega prostora, kakor se je v zgodovini konstituiral in oblikoval na naših tleh. Namreč, ugotovimo lahko dve temeljni značilnosti, ki sta opredeljevali ta razvoj in sta nekako v veliki meri, morda celo odločilno, oblikovali tudi slovensko politično kulturo, s kakršno imamo opraviti tudi danes. To sta na eni strani že omenjeni korporativizem ali neka ideologija slogaštva, ki zagovarja oziroma je zagovarjala neko enotnost bolj ali manj za vsako ceno in je bila izrazito ne negativno opredeljena do konflikta kot nečesa motečega, kot nečesa, kar moti harmonijo v družbi in politiki. In druga značilnost, v marsičem različna ali celo nasprotna od te, je izrazita ideološka polarizacija, ki jo opredeljujejo pojmi, kot je npr. kulturni boj. Skratka, gre za neke izrazito ideološko, nazorsko ali kako drugače motivirane konflikte, ki so pogosto tudi zastrupljali politično ozračje na Slovenskem ali so se pogosto kazali v izraziti medsebojni sovražnosti ideološko nasprotnih si političnih taborov. No, omenjeni tradiciji ali omenjeni značilnosti, kakor koli že izrazito različni med seboj, sta pogosto obstajali hkrati, sicer pogosto v različnih kombinacijah, in sta vsaj po mojem mnenju sestavljali neko relativno nesrečno kombinacijo nekih političnih segmentov, skratka, ta kombinacija

je v veliki meri oteževala razvoj tekmovalne politike, utemeljene na soočenju idej, ki bi na ta način omogočala oblikovanje ustreznih in razvojnih politik.

V bistvu so bile omenjene korporativne prakse, o katerih je govoril kolega Makarovič, pogosto mišljene kot odgovor ali korektiv omenjene ideološke polarizacije, ki pa jim je nekako ni uspelo ublažiti ali so jo morda celo v posameznih primerih okrepile. Kje je razlog? Pri teh korporativnih sentimentih je šlo za nek v bistvu kvazikonsenzualizem. Skratka, kvazikonsenz, konsenzualizem, ki je temeljil na nekem podrejanju šibkejših, recimo politično prevladujočih nazorskih opcij. To je bilo značilno za omenjeno obdobje slogaštva iz konca 19. stoletja, ko je šlo pod vplivom posebne politične situacije v avstro-ogrski monarhiji za vstop slovenskih poslancev v dunajskem državnem zboru v t. i. konzervativni tabor. S tem se je na neki način liberalna politična opcija podredila prevladujoči konzervativni opciji zaradi nekega višjega interesa do obdobja, kateremu smo priča tudi danes po demokratičnem prehodu. Vselej je šlo v teh t. i. velikih razširjenih koalicijah, ki so združevale stranke z različnih političnih opcij, dejansko za podrejenost strank t. i. pomladnega tabora, za neko vlogo recimo manjšega, manj pomembnega partnerja nasproti prevladujoči, se pravi liberalni demokraciji. Ta kvazikonsenz je seveda oteževal, v bistvu onemogočal oblikovanje nekega pravega, utemeljenega soglasja, do katerega bi prišli evolutivno in bi bil utemeljen na neki deliberativni podlagi. To pomeni ob neki enakopravnosti in tudi enakovrednosti različnih političnih opcij, enakovrednosti predvsem v smislu nekega relativno enako korektnega, enakovrednega dostopa recimo možnosti predstavitve svojih alternativ, denimo v javnosti, po medijih itd. No, in kaj vidim kot glavni razlog za to mogoče paradoksalno situacijo, da v vsaj deklarativno konsenzualnih sentimentih ni prišlo do nekega, recimo, pravega soglasja. Glavni razlog za to je, kar je danes tudi nekaj mojih predgovornikov omenilo, da gre za izrazito neravnotežje moči in vpliva, skratka, za stalno kontinuiteto neke prevlade političnega tabora. Pred drugo svetovno vojno je bil to katoliški tabor, danes je to, kot je že bilo rečeno, levi liberalni politični tabor. Tu gre za neravnotežje, ki se izraža, o čemer je bilo v zadnjih letih precej razprav, v visoki stopnji reprodukcije elit, ne zgolj politične, ampak tudi ekonomske in kulturne elite, ki je, kot kažejo podatki, izrazito višja kot, denimo, v primerljivih državah v prehodu. Gre za neravnotežje in ne zgolj v politiki, ampak na splošnem družbenem področju. Opažamo lahko, da so nekatere nazorske opcije, glede tega v relativno podrejenem položaju ali se pogosto celo nekako zanika njihova legitimnost.

Pri tem pa je seveda treba omeniti, da gre za precejšnjo povezanost med neravnotežjem v politiki in na drugih področjih. Namreč, kot je omenil kole-

ga prof. Adam, ravno ta prevlada t. i. leve liberalne opcije, v veliki meri izhaja iz boljše preskrbljenosti z različnimi viri – finančnimi, medijskimi, organizacijskimi, skratka, temelječimi ne zgolj na formalni moči, ampak tudi na različnih neformalnih dogovorih. Po drugi strani pa lahko rečemo, da tudi vzročna povezava deluje v obratni smeri, da lahko prevlada v politiki vzdržuje prevlado v preostali družbi. S tem, ko politika z različnimi bolj ali manj organiziranimi dogovori vzdržuje neke vrste prijateljsko civilno družbo, podpira tiste civilnodružbene organizacije, ki so ji nazorsko blizu itd. Omenjeno neravnotežje družbene moči in vpliva vodi v neko, skoraj bi rekel, aroganco oblasti, ki se kaže ne samo v poskusih po marginalizaciji akterjev, ki ne spadajo v prevladujočo politično opcijo, ampak tudi po izločanju različnih nasprotni, prevladujoči opciji neljubih tokov. Kot zadnji primer bi lahko omenil že danes v razpravi večkrat omenjeno izredno sejo državnega zbora o vprašanih korupcije ipd., ko so se v delu vladajočih krogov in njim naklonjenih medijev pojavili glasovi o tem, kako ta tema nekako ne spada v parlament, kako so na dnevnem redu pomembnejši problemi itd. Ponovno se absolutno strinjam s tem, kar je povedal kolega Makarovič, da v parlamentarni demokraciji vsaka tema spada v parlament, neodvisno od tega, kaj si mislimo o konkretni ravni posameznih razprav, o kulturi dialoga nastopajočih. Nedvomno ni teme, ki v demokraciji ne bi spadala v parlament. Tu, kot namreč pravi znani ameriški politolog in teoretik demokracije Larry Diamond, je eden temeljnih pogojev razvite liberalne demokracije ravno to, da ne obstajajo neka t. i. rezervirana področja. Skratka, da ne obstaja v družbi nobeno področje, ki je zunaj dosega, zunaj nadzora izvoljenih predstavnikov. Predvsem to velja za parlament. Skratka, rečemo lahko, da tovrstne težnje, to je stvar razprave o tem, koliko tukaj v našem prostoru prevladujejo, ki pomenijo v bistvu poskuse nekega omejevanja, recimo tudi parlamentarnih razprav ipd., nekako nevarno vodijo v smer neke dirigirane demokracije, skratka, demokracije, ki se lahko v končni fazi izrodi zgolj v neko fasado. Ne trdim, da je to smer, v katero vodi naš razvoj, da so omenjene težnje po nekem dirigiranju demokracije, v slovenski politiki, predvsem vladajoči, prevladujoče. Nedvomno je tovrstna težnja, če se pojavlja, izrazito nevarna. To, kar omogoča oziroma na podlagi česar lahko pride v končni fazi tudi do ravnotežja moči v politiki in predvsem do razvoja neke dinamične pluralne družbe, je odprtost na institucionalnem področju, odprtost političnih institucij in na civilnodružbenem področju do različnih pobud, različnih alternativnih predlogov in posledično njihovem soočanju na enakopravni podlagi. Najlepša hvala.

Dr. France Bernik: Hvala, dr. Tomšič za to, kar ste povedali in če ni drugih prijav ugotavljam, da ... Prijavila se je Manca Košir. Prosim.

Dr. Manca Košir: Zelo se me je dotaknila pripomba cenjenega kolega Pleskoviča o našem pesimizmu. Rada bi to naše pesimistično razmišljanje in srečanje obrnila na pozitivno stran. Kolega in predhodnik sta rekela, da prihaja do velikega neravnotežja v naši družbi in tudi drugi smo uporabljali to mišljenje. Kadar se pojavi tako neravnotežje v človekovem telesu, pride do bolezni. Večje ko je neravnotežje, hujša je bolezen. Ampak bolezen, kot pravijo modri Kitajci, pomeni dvoje, zato je beseda zanjo sestavljena: wei-yi. To je beseda za bolezen, ki je sicer kriza (wei), ampak je tudi nova možnost (yi). Tukaj smo opisovali bolj bolezen kot krizo in predlagam, gospod predsednik Drnovšek, da na naslednjem srečanju od nas zahtevate, da prispevamo predloge za nove možnosti, kaj storiti. Kajti ni res, da se ne da nič storiti. Da se. In skrajni čas je, da storimo, saj bomo sicer kmalu ostali tudi brez njega (kot poje Ihanova pesem). Hvala.

Dr. France Bernik: Zaploskali smo optimizmu, tudi to nekaj velja. Priznam, da sem vsem rad in pozorno prisluhnil in če po sebi sodim, so tisti, ki so predčasno zapustili današnje posvetovanje na temo demokracije o prihodnosti Slovenije pri predsedniku dr. Drnovšku v marsičem prikrajšani. Ker pa ima predsednik države prvo in zadnjo besedo, ga prosim v imenu vseh navzočih in v svojem imenu za sklepno besedo.

Dr. Janez Drnovšek: Pridružujem se mnenju, da je bila razprava zanimiva in koristna. Nekateri so dvomili o teh naših pogovorih o prihodnosti, češ, le zakaj sploh so. Po vsakem takem pogovoru se vprašam, ali je boljše, da je bil, ali je boljše, da ga ne bi bilo. Na to vprašanje lahko danes prepričljivo odgovorimo, da je prav, da smo ta pogovor imeli. Izrečena je bila marsikatera zanimiva misel, ocena, analiza. Tudi jaz bi se bolj nagnil k optimizmu kot pesimizmu. Nekatero razpravo so izzvenele pesimistično, druge niti ne.

Dr. Markeš je predstavil odlično analizo, ampak kot je sam dejal na koncu, morda kot izziv, precej pesimističen pogled za naprej. Mislim, da moramo ta izziv sprejeti in ga obrniti v pozitivno smer. Tudi ni tako velikih razlogov za pesimizem, če smo objektivni in če pogledamo malo širše. Zelo malo družb na tem svetu pravzaprav živi v nekem boljšem ravnotežju, če uporabim ta izraz, kot mi v Sloveniji. In navsezadnje smo kljub nekaterim poskusom, ki jih je razložil dr. Markeš, v prejšnjem stoletju tudi še zelo mlada demokracija, ampak dejansko se demokracija formalno in tudi vsebinsko razvija v Sloveniji v zadnjih trinajstih letih. In v teh trinajstih letih smo morali veliko napraviti na novo, navsezadnje vso normativo, novo državo smo morali postaviti na noge, celotno zakonodajo. Ko smo to storili, smo jo morali začeti že spreminjati in prilagajati evropskemu pravnemu redu. Zakaj pravzaprav nismo tega

napravili bolje ali pa zakaj smo to dopustili? Enostavno je bilo verjetno v tej veliki količini postavljanja vseh zakonov, vseh popravkov, vseh institucij v tej državi zelo težko vse to narediti brez kakršnih koli napak. Napake so seveda bile in zato se tudi pogovarjamo in tudi iščemo odgovore za slabosti. Seveda ne želim idealizirati stanja, ker bi to bilo spet zelo slabo, če bi bili neupravičeni ali neutemeljeni optimisti.

So resne nevarnosti, za sorazmerno majhno državo, kot je Slovenija, je nevarnost klientelizma lahko resna nevarnost za delovanje nekega demokratičnega sistema, preglednost tega delovanja, navsezadnje tudi pravičnost vseh odnosov. Niti ni nujno, da je povezava politike ali dela politike s kapitalom, kapitala z mediji ali vpliv z denarjem na medije in potem s tem na politiko neposredna ali na prvem mestu, čeprav je lahko tudi to. Seveda lahko tisti, ki usmerja medije na tak ali drugačen način, usmerja v veliki meri tudi politiko, to je dejstvo. In zato so take nevarnosti lahko zelo resne in opozorila v tej smeri je treba upoštevati in se resno ukvarjati s tem, da do tega ne bi prišlo, ker potem seveda institucije delujejo drugače kot bi sicer. Druga nevarnost, na katero je opozoril že prof. Bučar, pa tudi drugi, je nevarnost tega, da bi ljudje dobili občutek, da pravna država ne deluje, skratka, da pravice ni za vse ali da ne morejo priti do nje. To je za demokracijo lahko zelo resna nevarnost in v zadnjem času je opozoril precej. V tej smeri bomo morali resno delovati in tudi sam razmišljam, kako bi ali v okviru naših pogovorov ali morda na kakšen drug način še posebej obravnavali ta vprašanja. Tretje resno opozorilo je bilo razporeditev dohodka, zaznava prevelikih socialnih razlik. Slovenija je, kar se tiče korupcije, pa tudi kar se tiče socialnih razlik, boljša od drugih držav v prehodu, manj imamo tovrstnih problemov. Razlike so kljub temu manjše. Seveda se lahko do neke mere izgovarjamo na to oziroma na to vedno opozorimo, ampak tudi če je drugje še slabše, to ne pomeni, da pri nas ne bi moglo biti bolje. Če bi občutek, da se z delom ne da ustvariti dostojno življenje, da je potrebno nekaj drugega ali nekaj več kot solidno in pošteno delo, začel prevladovati pri večini državljanov, bi kazal, da je nekaj res narobe in da bo nekaj najbrž še bolj narobe. Tako da je usmeritev pozornosti na to več kot potrebna.

O odnosih med pozicijo in opozicijo je bilo rečenih kar nekaj besed, najbrž tudi zaradi aktualnih dogodkov, navsezadnje smo pred volitvami, kot smo že uvodoma povedali. Zame je bilo v politiki vedno bistveno, da so odnosi med političnimi akterji korektni, da so na dovolj visoki ravni in da temeljijo na medsebojnem spoštovanju. Slabo je, če se v sorazmerno majhni državi, družbi, kot je Slovenija, zaide v situacijo, ko se odnosi tako zelo poslabšajo, da pravzaprav

ni več mogoče skupaj delovati, da bi dosegli javno dobro, kar je pravzaprav naš skupni cilj in tisto, kar državljani pričakujejo od nas. Sem optimist. Tudi v preteklosti, v prejšnjem desetletju, smo imeli nekatera posamezna obdobja precejšnjih zaostritev, pa se mi zdi, da smo potem s skupnimi izkušnjami na vladni in opozicijski strani le vzpostavili neko višjo kakovost in tudi nekoliko drugačne odnose. V prejšnjem obdobju je pozicija velikokrat upoštevala tudi predloge opozicije ali pa nekatere interese, ki niso bili v prvi vrsti njeni. Naj omenim hiter prehod v poklicno vojsko, ki je bila pobuda opozicije, ki jo je vlada prevzela, ali Vatikanski sporazum ali še nekatere druge dogodke. Občutljivost in tudi sprejemanje pobud opozicije se mi zdita potrebna, če imamo v interesu to, kar je boljše za državljane in državo, torej ne samo neposredna politična igra in konfrontacija. To, da je LDS že dolgo na oblasti, je morda res. Tudi sam sem imel občutek, ko sem bil deset let predsednik vlade, da je to že kar zgornja meja. Toda švedski socialdemokrati so veliko dalj časa na oblasti. Švedski premier Erlander je bil dvajset let premier, in to v času, ko je bila Švedska najbolj uspešna, ali Helmut Kohl, nemški krščanski demokrat, ki je vladal šestnajst let. Ni nujno, da je to tisti odločilni pokazatelj, da je v državi kaj slabo ali kaj dobro. Res pa je, da se povečuje nevarnost klientelizma in podobnih pojavov. Pozornost je treba nameniti tudi temu, ampak tako kot večini stvari, o katerih smo danes govorili, povsem kategoričnih in absolutnih resnic pravzaprav ni. Lahko so zadeve dobre, tudi če trajajo dlje časa, ali so pa slabe, tudi če se zelo hitro izmenjavajo. Politična nestabilnost sama po sebi tudi ni posebna kakovost do zdaj.

Da končam. Razprava je bila zanimiva. Težko jo je povzeti, ker ste povedali marsikaj, kar gre skupaj, včasih pa so pogledi povsem nasprotni. Razprava je bila zelo koristna za razmislek nas vseh, tudi za širšo javnost. Upam, da smo nekaj prispevali. Razmislili bomo o tem, kako na najboljši način uresničiti našo pobudo in navsezadnje, kako na najbolje uveljaviti tisto, kar ste danes povedali ali kar bi še lahko povedali.

Hvala za vaše prispevke in se vidimo na naslednjih pogovorih.

III. PISNI PRISPEVKI UDELEŽENCEV

Dr. Tine Hribar

Evropska demokracija

Lahko začnemo z vrha: unitarna Evropska unija ne bi bila demokratična, marveč nedemokratična zveza. Zveza česa? Kljub vsem razpravam zadnja leta povsem jasnega odgovora na to vprašanje še vedno ni. In vse kaže, da enopomensko enostavnega tudi biti ne more, saj je ime "unija" spotoma dobilo več razsežnosti in s tem pomenov.

1.

Ne glede na to, ali se zavzemamo za zvezno državo ali zvezo držav, ali poudarjamo njeno naddržavno ali meddržavno naravo, ali nam gre za ustavo ali ustavno pogodbo, bo temeljni zakon Evropske unije kot demokratične politične skupnosti uzakonil, kar je navsezadnje razvidno iz njegovega osnutka, tudi individualne temeljne človekove pravice in državljske svoboščine Evropejcev. Nas Evropejcev kot posameznikov, ne kot skupine, na primer kot evropskega demosa, ki kot tak še ne obstaja. Zgodovinske postaje na poti do evropskega demosa kot ljudstva v političnem pomenu so: 1. ko se »naravna« ljudstva zavedo svojih jezikovnih in drugih specifičnosti, postanejo narodi, narodi s svojo avtonomno, kulturno zavestjo; 2. ko si narodi pridobijo, najpogosteje priborijo svojo lastno državo, postanejo nacije s svojo suvereno, nacionalno samozavestjo; 3. ko prebivalstvo unije nacionalnih držav začuti svojo pripadnost k tej uniji kot republikansko pripadnost, se začinja oblikovati v politično ljudstvo te unije, recimo, v demos EU. Prvi korak do tretje postaje so »evropske« parlamentarne volitve, ob čemer narekovaja kažeta na to, da bodo evropski volivci na volitvah 2004 svoje poslance še vedno čutili prav kot *svoje* poslance, tako rekoč kot svoje nacionalne odposlance, kot delegate, ne pa kot evro(re)prezentante.

Zato tudi evropska demokracija še ne obstaja; obstajajo le posamične demokracije posameznih evropskih držav, na podlagi katerih delujejo obstoječe demokratične evropske institucije in na podlagi katerih obstaja, kolikor obstaja, tudi evropsko državljanstvo: »Konceptualno in psihološko (kaj šele pravno)

je nemogoče, da je nekdo evropski državljan, ne da bi bil državljan države članice» (Weiler 2002: 453). Skratka, obstaja EU, zdaj razširjena, ne obstaja pa, vsaj za zdaj še ne, Evropa kot *res publica*, kot republika.

Republika Evropa strukturalno ne obstaja. Obstajajo pa elementi evropskega ljudstva, evropskega demosa in s tem evropske republike. Od ekonomskih in političnih do pravnih in kulturnih. Tak element je evro, denarna enota EU, in vse tisto, kar stoji za njo. In tak element, element z drugega konca, je odprava smrtne kazni. To je zelo pomemben pravni element evropske skupnosti, morebitnih Združenih držav Evrope, v primerjavi z Združenimi državami Amerike, ki še vedno izrekajo in izvršujejo smrtno kazen, takoj po 11. septembru 2001 pa je ameriški pravosodni minister napovedal tudi ponovno uvedbo mučenja kot sredstva v vojni s terorizmom. Toda še pomembnejša od pravne je duhovna razsežnost ukinitve smrtne kazni, saj izraža brezpogojno spoštovanje svetosti (človekovega) življenja. Duhovna razsežnost, ki jo vsebuje odprava smrtne kazni, je eden od duhovnih temeljev, morda ključni temelj EU kot duhovne skupnosti.

Nismo sredi oblikovanja le ekonomske in politične, ampak tudi pravne in duhovne Evrope. In prav duhovna Evropa oziroma Evropa duha, kot bi rekel Edmund Husserl, je najgloblji temelj, obenem pa največji porok evropejstva. Je panevropska etična podlaga nastajajoče evropske demokracije. Te specifične demokracije v globalni konstelaciji drugih demokracij in drugačnih političnih oziroma družbenih ureditev. Z vidika te konstelacije in duhovne Evrope so razprave o politični Evropi in notranjem razmerju med različnimi odtenki demokracije (njene predstavniško parlamentarne posrednosti, soupravljalvske participativne neposrednosti, inkluzivnosti in konsenzualnosti) sicer potrebne, celo neogibne, a kljub temu drugotnega pomena. Poleg tega je ob njih treba paziti, da se razprava o demokratičnem deficitu ne sprevrže v razpredanje o demokraciji sami kot deficitu, se pravi, v tako ali drugačno brezobzirno kritiziranje liberalne demokracije, ki na politični ravni lahko vodi (Arendt 2000 in 2003), četudi skozi anarhijo, le v (desni ali levi) totalitarizem. Tako Derridajeva (2004: razmišljanja o »prihajajoči demokraciji« oziroma »demokraciji prihodnosti« kot Žižkove (2004: 5) zamisli o »koraku ven«, s katerim naj bi »sledili trendu samoorganiziranih kolektivov na področju zunaj zakona«, imajo prej eksistencialno kot pa politološko razsežnost. Zato omogočajo distančno refleksijo obstoječega, ne pa tudi programsko zasnovo novega življenjskega sveta. Sam (Hribar 1988: 276–295) sem skušal zasnovati (post)demokracijo 21. stoletja na temeljih »postmoderne civilne družbe«, namreč na pravičnosti, ki zagotavlja privilegiranje deprivilegiranih (družbeno ali kako drugače šibkejših).

V drugotnostne razprave spadajo tudi koncepti, ki jih na podlagi svoje politične filozofije razvijajo Jürgen Habermas (1998; 2003) in njegov nasprotnik Peter Koslowski (2003) ali Jean-Marc Ferry (2004: 361–384) in njegov nasprotnik Alain Renaut (2004: 385–401). Habermas izhaja iz »ustavnega patriotizma« in »postnacionalne identitete«. Koslowski pa poudarja, da je EU sicer »nacionalna tvorba«, nikakor pa ne postnacionalna identiteta. Kajti EU je »tvorba iz nacij, ki so še daleč od tega, da bi se spojile v eno samo nacijo«. Evropska nacija, heglovsko rečeno, enotnost evropskega naroda in evropske države ne obstaja. Ker ne obstaja bazično izhodišče, namreč evropski narod; in zagotovo nikoli tudi obstajal ne bo. Ko se bo, če se bo, izoblikovalo evropsko ljudstvo (namreč v političnem, ne etničnem pomenu), bo morda nastala tudi evropska nacija, toda nacija v čisto političnem pomenu. Zato tudi kot taka nacija EU ne bo zastopala ali celo odpravljala narodov, narobe, omogočila bo renesanso evropskih narodov prav kot narodov. EU je transnacionalna, ni pa postnacionalna entiteta.

Tudi po obstoječi praksi na evropsko skupnost, tj. na organe EU, suvereno prenaša svoje pristojnosti ali pa jih lahko spet odtegne le nacionalna država, namreč s suverenim rahljanjem tradicionalne, brezpogojne oziroma izključne suverenosti. Koslowski postmoderne evropske nacije, ki so države pripadnic in pripadnikov državotvornega naroda, obenem pa tudi lastnih državljanek in državljanov drugih narodnosti, primerja s tradicionalnimi (angleškimi) klubi, ki vključujejo člane, ki so člani kluba že po rojstvu, in člane, ki so se vpisali pozneje, seveda pod klubskimi pogoji in merili. Ne more se vpisati kdor koli, ugotavlja Koslowski, kajti »dosedanji člani kluba ocenijo, ali jim pristop novega člana utegne koristiti ali škoditi«. Prav možnost izstopa posameznih nacionalnih držav iz EU je tisto, kar najrazločneje označuje njeno konfederativno zaznamovanost, če že ne naravo. Pristop in izstop sta prostovoljna, toda vpisni vstop ni zadeva predvsem vstopajočih. Kot smo videli, je bila nekdanja EU tista, ki je oblikovala pogajalska izhodišča širitve EU in tako bo ravnala tudi zdajšnja, naša EU v odnosu do držav, ki bodo vanjo želele vstopiti v naslednjih letih.

2.

Obstajata torej dve *vsebinski* podlagi evropske (transnacionalne, ne pa tudi postnacionalne) demokracije kot politične *forme*, moralnoetična in etničnonacionalna podlaga.

Zato politični filozof in direktor Centra za politično teorijo na Svobodni univerzi v Bruslju Jean-Marc Ferry v tekstu *Politična integracija in evropska identiteta* izhaja na eni strani iz dvojne suverenosti, se pravi, iz suverenosti ljudstva

ali demokracije in suverenosti države ali nacionalne suverenosti, na drugi strani pa iz multinacionalnih ekonomij in pluralnosti nacionalnih kultur. Posebej poudari, da se ideja demokracije in ideja nacije ne izključujeta, narobe, ni demokracije onkraj nacij. Nacija in demokracija sta po Ferryju soizvorni, še več, predpostavljata druga drugo. Demokracija kot nekaj univerzalnega, vključno z vsemi človekovimi pravicami, se lahko faktično realizira le znotraj singularnih ljudstev, v okviru nacionalnih specifičnosti glede jezika, kulture in zgodovine. Demokracija je torej nacionalna demokracija, sovpadajoča z republikanskimi nacijami. Zato demokracija ni nekaj anacionalnega ali celo nekaj kontranacionalnega, narobe, je edina politična forma, ki zmore ohranjati in ohraniti nacionalno identiteto. Analogno velja za vzratno razmerje med nacijo in demokracijo: Nacija ni že kot taka antidemokratska. »Nacija po bistvu ni niti demokratska niti antidemokratska« (Canivez 2004: 80). Prav zato v faktičnem življenju obstajajo demokratske in nedemokratske nacije.

Ferry razliko med nacionalnimi zgradbami in evropsko zgradbo označi z razliko med vertikalno integracijo in horizontalno integracijo. Nacionalna integracija je bila in je deloma še vedno vertikalna, s poudarkom na (obveznem) šolstvu, (naborniški) vojaščini in (predpisanih) davkih. Evropska integracija pa bi se morala še naprej razvijati horizontalno. Horizontalno integracijo, podprto s sodobno informacijsko in komunikacijsko tehnologijo, sestavljajo: kooperacija, harmonizacija prava, transverzalne asociacije, svobodni pretok idej, kapitala, blaga, storitev, ljudi itn. Ohranjajo se kategorije in metode, ki jih poznamo že iz nacionalnih držav, toda na evropski ravni naj bi postopki ne temeljili na vertikalni subordinaciji, temveč na horizontalni koordinaciji. Tako naj bi prišlo do nove sinteze med evropsko civilizacijo in kulturami evropskih narodov, ki se razvijajo po dveh načelih: po načelu multikulturalnosti oziroma multilingvističnosti znotraj določene nacije in po načelu interkulturalnosti med nacijami oziroma narodi.

Ideja o »evropski državi« kot unitarni, četudi »multikulturalni evropski republik«, kakršno zagovarja Renaut, je za Ferryja zato iluzorna fikcija. Nacionalnih držav ne gre podrediti republikanski koncepciji nacije. Ni nobene »čiste«, tj. pogodbeno voluntaristične države. Na ustavni pogodbi lahko temelji le zveza držav, v našem primeru (kon)federativna. Pogosti so nesporazumi zaradi razlik v terminologiji; v nemškem kulturnem prostoru federativnost pomeni pravzaprav konfederativnost, saj Kant npr. federacijo opredeljuje kot zvezo držav, ne kot zvezno državo. Evropska unija, izhodiščni temelj prihodnjih Združenih držav Evrope, namreč združenih evropskih nacionalnih držav, ne pa ameriško republikanskih anacionalnih oziroma habermasovskih ali rena-

utovskih postnacionalnih držav. Kolikor pa nas pojma federativnosti in konfederativnosti vežeta na stare modele, bo treba za nastajajočo novo Evropo, za EU “enotnosti v različnosti” (Komel 2004: 279), poiskati “popolnoma nov model” (Bučar 2004: 10). Odkriti bo treba model, ki ne bo le mešanica federativnosti in konfederativnosti, temveč kombinacija eminentnosti EU, samoomejevalne suverenosti nacionalnih držav, ki jih je v Evropi več kot trideset, in nezavrte avtonomnosti narodov, ki jih je v Evropi okoli petdeset.

3.

Kako pa je z demokracijo v Sloveniji, s slovensko demokracijo? Načeloma tako kot v drugih, recimo, demokratično razvitih evropskih družbah. Ob tem pa je treba razločevati med demokratičnimi družbami in demokracijo kot politično formo, lastno vsem demokratičnim državam, namreč nacionalnim državam, tem enotam naroda/narodov in države oziroma države in družbe.

Kot forma deluje demokracija sama po sebi, toda substanca, nosilna podlaga demokracije, ne more biti spet demokracija. Formalna demokracija, kar sodobna demokracija je, drugače rečeno, demokracija, ki je forma, se ne more vzpostaviti, kar sicer verjamejo ultraliberalci, kot svoja lastna vsebina. Vendar to ne pomeni, da vsebina v demokracijo priteka – kot v nekakšno posodo – od zunaj. V tridelni demokratični strukturi, ki jo sestavljajo legitimna oblast, pravna država in civilna družba, vsebina vznikaja iz civilne družbe. Legitimna oblast je garant prostega vznikanja te vsebine, namreč v okvir pravne države. Pravna država s svojo trojno (zakonodajno, izvršno in sodno) oblastjo pa bi morala skrbeti ne samo za neoviran dotok, ampak tudi za učinkovit pretok te vsebine.

In na tej ravni, na ravni pravne države, smo v Republiki Sloveniji najšibkejši, najbolj zavrti in najmanj učinkoviti. Komunikacija med delnimi sistemi (ekonomijo, politiko, socialo in kulturo) družbe, kolikor je v rokah države, zelo šepa že na ravni ministrstev, ki so pristojna za posamezna področja, kaj šele na ravni razmerja med ministrstvi in nevladnimi ustanovami (npr. uradom varuha človekovih pravic), da o odnosu do večine državljanov kot posameznikov sploh ne govorim. V območju teh komunikacij je demokratični primanjkljaj v Sloveniji največji.

Literatura

Arendt, Hannah 2000: *Macht und Gewalt*, Piper, München 2003: *Izvori totalitarizma*, Študentska založba, Ljubljana.

Bučar, France 2004: *Dajte no, v politiki ni upokojitev*, Delo – Sobotna priloga (24. april), Ljubljana.

Canivez, Patrice 2004: *Qu'est-ce que la nation*, Vrin, Paris.

Derrida & Habermas 2003: *Povojni preporod Evrope*, *Nova revija* 22(2003)259–260, str. 247–253, 2004: *Le "concept" du 11 septembre*, Galilée, Paris.

Ferry, Jean-Marc 2004: *Intégration politique et identité européenne*; v *La République ou l'Europe* (ur. P. Savidan), LGF, Paris.

Hribar, Tine 1989a: *Slovenska državnost*, *Nova revija* (dodatna številka 1), Ljubljana 1989b: *Geslo "en človek – en glas" ni nič drugega kot sredstvo tistih, ki hočejo Jugoslavijo spremeniti v Srboslavijo*, *Demokracija* (21. jun.), Ljubljana 1991: *Slovenci in evropska transnacionalnost*, *Nova revija*, št.113, Lj. 1995: *Slovenci kot nacija*, *Delavska enotnost*, Ljubljana 2004: *Evropski demos*, *Ampak* 5, str. 4–5.

Joerges & Vos 1999: *EU Committees – Social Regulation, Law and Politics*, Hart Publishing, Oxford.

Komel, Dean 2003: *Evropa proti Evropi*, *Nova revija* 22(2003)259–260, str. 276–281.

Koslowski, Peter 2003: *Wilkomen im Club (Die Europäische Union ist ohne historisches Beispiel)*, *Die Zeit* (1. okt.), Hamburg.

Renaut, Alain 2004: *Une République multiculturelle*; v *La République ou l'Europe* (ur. P. Savidan), LGF, Paris.

Weiler, J..H..H. 2002: *Ustava Evrope*, *Pravna fakulteta*, Ljubljana.

Žižek, Slavoj 2004: *Canis a non canendo*, *Problemi* 1–2, str. 32.

Dr. Jože Krašovec

Osebnostne osnove demokratične zavesti

Ta prispevek se navezuje predvsem na tretji del vabila, ki vsebuje vprašanje: Kakšna je vloga civilne družbe in nevladnih organizacij na delovanje in razvoj demokratične ureditve v Sloveniji? Civilno družbo sestavljajo religiozne in nereligiozne skupine. Za večino skupin te vrste je značilno, da za svoje posege v družbeno dogajanje iščejo globljo, pogosto duhovno utemeljitev stališč, ki jo narekuje sama osebnostna struktura našega bitja. Razmislek o razvoju demokracije nujno vključuje razmislek o temeljnih etičnih dilemah našega bitja in spodbuja iskanje rešitev v okviru najbolj univerzalnih duhovnih postavk in izkušenj človeškega rodu.

Vprašanje demokracije po sami definiciji spada na področje izvajanja oblasti oziroma moči. To spoznanje spodbuja razmislek o notranjem razmerju med oblastjo oziroma močjo, avtoritetu, pravičnostjo in sočutjem. Razmislek o vlogi moči in oblasti ne more mimo sociološkega vidika moči, toda težišče je vendarle na izkušnji našega bivanjskega teženja po dinamičnem samopotrjevanju življenja v soočanju z notranjimi in zunanji ovirami. Moč in oblast se uresničujeta le v odnosu do drugih nosilcev moči in oblasti v svetu, ki se spreminja. Razmerje moči je glavna tema v vsaki interpretaciji zgodovine. V celotnem obsegu moči sveta in družbe človek kot posameznik lahko uresniči ali izgubi moč svojega bivanja; taka ali drugačna usoda je odvisna od tega, ali naše življenje določa notranja sila dinamike našega bitja ali zunanja prisila kot izraz moči brez osebnih vsebin. Od te dileme je najbolj odvisna stopnja demokracije v posameznih primerih, saj kakovost našega življenja ni odvisna toliko od celotnega družbenega reda kot od tihih kreposti našega bitja, kot so ljubezen, sočutje in pravičnost. Tihe kreposti stojijo in padejo s pripravljenostjo ali nepripravljenostjo, da drugega poslušamo, ga obdarujemo in mu odpustimo.

Najpomembnejši vidik razmisleka o demokraciji je presoja enotnosti med močjo in oblastjo ter sprejemanjem osebnostnih vrednot. Med močjo in tihimi krepostmi nikoli ni popolne harmonije; tihe kreposti so bolj ali manj tragične žrtve prisile. Toliko bolj se čuti potreba po vzpostavitvi notranje in zunanje skladnosti. V prizadevanju za uresničevanje notranje zveze med oblastjo in vrednotami igra posebno pomembno vlogo pravičnost, ki je nedvomno soci-

ološka, a še bolj ontološka kategorija. Osnova pravičnosti je notranja zahteva po pravičnosti v vsakem človeškem bitju. Platon v pravičnosti vidi združevalno vlogo v človeku in posamezniku ter družbenih skupinah. Nadomeščanje ontološke osnove pravičnosti s pozitivistično razlago zakona v vseh časih neizbežno vodi v tiranijo na osebni in družbeni ravni. Pravičnost je kategorični imperativ na ontološki in sociološki ravni, kajti pravičnost ima svoje osnove v racionalni strukturi sveta in globinskem človekovem čutu za absolutna moralna merila.

Pravičnost je najočitnejši izraz univerzalnosti naravnega zakona, ki brezpogojno zavezuje vsakega človeka. Spoštovanje pravičnosti daje moč osebni in družbeni biti, teptanje pravičnosti pomeni najprej uničenje lastne eksistence. Nepravičnost v razmerju do drugega vedno hkrati pomeni nepravičnost do sebe. Nadrejeni, ki s podrejenim ravna kot s predmetom, vedno prizadene svoj lastni jaz. Vzdrževanje zunanje neenakosti gre vedno vzporedno z destrukcijo kakovosti jaza tistega, ki ravna nepravično. Pravično ravnanje izhaja iz notranje moči tihih kreposti, brezdušna zunanja prisila je produkt izpraznjenih posameznikov in sistemov. Zato je bolje govoriti o načelu osebnosti kakor o načelu pravičnosti, kajti načelo pravičnosti zahteva, da v razmerju do drugih izrazimo spoštovanje do njihovega osebnega dostojanstva, njihove odgovornosti in njihovih pravic. Prvo načelo pravičnosti in torej tudi demokracije je vzajemnost med obliko in vsebino, drugo načelo je enakost med vsemi osebami. Čut za enakost izraža edino pravo, to je duhovno moč, ki deluje v celoti osebnosti in vpliva na okolje.

Čut za pravičnost se notranje povezuje s čutom za svobodo. Svoboda je bistveno načelo pravičnosti, kajti svoboda političnega in kulturnega samoodločanja je bistvena prvina človekove eksistence. Sociološki pojem svobode pomeni notranjo superiornost osebe nad zaslužnjevalnimi pogoji zunanjega sveta. Moralni pojem svobode pomeni veliko več: notranjo skladnost in gotovost, ki ostane neomajna tudi, ko je človek vklenjen v verige, in edina postavlja temelje demokracije. Polarnost med notranjim imperativom pravičnosti in svobode in zunanjimi okoliščinami nikoli ne dopušča zanesljive statistične gotovosti glede mogoče stopnje demokracije v globalizacijski konstelaciji sveta. Toda samo notranji imperativ omogoča dinamično in nepopustljivo iskanje najboljšega mogočega družbenega reda v malem in velikem. Notranja in zunanja prisila je opravičljiva le, ko njen cilj ni uničenje objekta prisile, temveč njegova izpopolnitev. Za uveljavljanje demokracije v najčistejšem pomenu besede ne zadošča pravilo praktične modrosti, da z drugimi ravnamo tako, kot bi želeli, da oni ravnajo z nami, kajti po tem pravilu je še vedno mogoče braniti pravi-

co do nečesa, kar je v nasprotju s pravičnostjo. Demokracija nastaja in raste le z notranjo skladnostjo med individualno človeško zavestjo in izkušnjo človeštva, utelešeno v zakonih in izročilu v univerzalnih razmerjih.

Dr. Marko Milosavljević

Razvoj demokracije v Sloveniji: vloga in položaj množičnih medijev

Na današnjem razmisleku o razvoju demokracije v Sloveniji naj bi poskusili odgovoriti tudi na naslednje vprašanje, zastavljeno v povabilu: kakšne so odlike in kje so šibke točke našega demokratičnega razvoja? In: Ali bi veljalo razmišljati o spremembi katere od obstoječih rešitev, da bi zagotovili oziroma okrepiли transparentno in odgovorno delovanje javnih institucij?

Množični mediji so ena ključnih institucij vsake družbe. To družbo obveščajo o dogajanju v njej in izven nje, temu dogajanju pa dodajajo tudi pomen. Državljanom ne prinašajo zgolj informacij, kaj se okrog njih dogaja, temveč tudi interpretacije, kaj naj si o teh dogajanjih mislijo. S svojo odprtostjo, profesionalnostjo, strpnostjo, kakovostjo ali pa pritehnostjo, površnostjo, manipulativnostjo in zlaganostjo lahko pomembno vplivajo na zavest in razmišljanje posameznikov in hkrati celotne družbe. Na razvoj demokracije lahko vplivajo pozitivno ali pa skrajno negativno. To so dokazali primeri takšnih in drugačnih medijev v naši neposredni bližini, ko so nekateri, večinoma državni mediji razvoj demokracije zatirali v kali, medtem ko so nekateri drugi, bolj neodvisni mediji poskušali to demokracijo vzpostaviti.

Ko razmišljamo o razvoju in stanju množičnih občil v zadnjih trinajstih letih, se lahko primerjamo z drugimi postsocialističnimi državami in v večini primerov ugotovimo, da je položaj medijev v Sloveniji v marsikaterem pogledu bistveno boljši. Prihranjeni so nam bili najhujši ekscesi tako divjega kapitalizma v vzhodni Evropi kot političnih diktatur na Balkanu.

Toda to še ne pomeni, da moramo biti s stanjem medijev v Sloveniji zadovoljni. Položaj množičnih občil v Sloveniji je lahko v marsikaterem pogledu boljši od tistih na vzhodu in jugovzhodu, vendar je daleč od optimalnega. Za marsikatero pomanjkljivost je kriva vlada in pristojna ministrstva, ki so v minulih trinajstih letih do medijev imele ignorantski odnos. Do medijev ni bila oblikovana niti ustrežna politika niti ustrežna regulacija. Korist od tega so imeli posamezniki, predvsem v ekonomskem pogledu, ki so se okoristili z regulacijo, ki je

bila polna lukenj in brez pravih sankcij. Koristi so imeli tudi posamezniki in skupine, ekonomske in politične, ki so izkoriščale pišmeuhovski odnos oblasti do javne radiotelevizije. Tu ni bil nikoli storjen korenit poseg v njeno delovanje, ki bi zagotovil odpravo izgub in potencialnega okoriščanja posameznikov blizu organov vodenja in upravljanja.

Posledica tovrstnega dolgoletnega odnosa politične sfere do politike na področju množičnih občil je čutiti še danes. Ena temeljnih pomanjkljivosti medijev v današnji Sloveniji je pomanjkanje transparentnosti njihovega delovanja.

Transparentnosti manjka na vseh področjih: na področju lastništva zasebnih medijev, na področju vodenja in upravljanja javne radiotelevizije, na področju financ, na področju naklad tiskanih občil in navsezadnje na področju uredniškega, novinarskega, managerskega in oglaševalskega dela.

Začnimo z lastništvom. Dolga leta je bilo lastništvo slovenskih medijev skoraj popolnoma netransparentno, z množico ljudi, ki so za majhne vsote posojali svoja imena resničnim lastnikom, ki so se skrivali pred očmi javnosti. Sprejete zakona o medijih je popravilo ta položaj, v razvid medijev se morajo vpisati vsi, ki imajo več kot pet odstotkov lastništva v mediju. Toda predstavniki ministrstva za kulturo še vedno pravijo, citiram lanski članek v Večeru: »Od dobre volje lastnikov je odvisno, ali bodo povedali, kakšen je njihov lastniški delež. Zakon tega namreč ne zahteva. Tisti, ki so pametnejši ali imajo boljše odvetnike, javijo le, da imajo več kot pet odstotkov.« Konec citata. Takšna netransparentnost na področju lastništva je posebej nevarna, saj lahko vodi v nenadzirano koncentracijo lastništva. Na primeru Silvia Berlusconija v Italiji ali Ruperta Murdocha v Veliki Britaniji in Združenih državah lahko vidimo, kako nevarna je tovrstna koncentracija tudi ko gre za velike države. Na tako majhnem območju, kot je Slovenija, je nevarnost velike koncentracije medijskega nadzora v rokah peščice posameznikov – pri čemer se sploh ne bi vedelo, koliko medijev imajo v resnici v lasti – toliko večja. Kot da že ne bi bila dovolj spet slaba in površna zakonodaja, nato vlada za nadziranje celotnega delovanja nekaj sto medijev v Sloveniji določi enega samega inšpektorja.

Transparentnost delovanja javne radiotelevizije, ki pač ne pozna lastnikov, ni nič boljša. Stroški minute njihovih programov še vedno niso znani, čeprav to najavljajo že vsaj pet let. Plače vodstvenih delavcev so postale javne šele po dolgotrajnem pritisku javnosti, novinarjev in posegu inšpektorja za dostop do informacij javnega značaja.

Ko so se pred slabim desetletjem v slovenskem medijskem prostoru pojavile tuje televizije, ni bilo o njihovem poslovanju moč dobiti takorekoč nobenih podatkov. Slovensko javnost so zalagali s starimi ali zavajajočimi podatki o svojih prihodkih in stroških, medtem ko so na primer v Združenih državah Amerike tamkajšnjim regulacijskim organom morale poročati o svojem poslovanju do zadnjega centa – vključno s podatki o svojih slovenskih televizijah. Tako smo podatke o televizijah, ki delujejo v Sloveniji, lahko nemudoma dobili v Združenih državah, toda nikakor ne v Sloveniji.

Ko te kolegi iz tujine zaprosijo za podatke o nakladah slovenskih časopisov, jim nikakor ne moreš dopovedati, da teh podatkov preprosto ni. Medtem ko v tujini časopisi morajo vsako četrletje objaviti do zadnjega izvoda točne podatke o natisnjeni, prodani in razdeljeni nakladi, pri nas podatke o svoji natisnjeni in prodani nakladi objavlja le peščica časopisov, vse ostale stotnije časopisov pa te podatke skrivajo. Namen tega skrivanja je seveda skrivanje njihove resnične naklade, saj pred oglaševalci in bralci najpogosteje prikazujejo nekajkrat večje številke. Takšno prikrievanje in laganje je v tujini nepredstavljivo in seveda tudi zakonsko nedopustno. Pri nas trinajst let kasneje še vedno traja.

Navsezadnje pa manjka tudi transparentnosti, ko gre za uredniško, novinarsko, managersko in oglaševalsko delovanje. Najprej se zastavi vprašanje, kako naj politično neodvisno delujejo množični mediji, ki so še vedno v večinski ali odločilni lasti podjetij ali skladov v večinski državni lasti. Kako naj tovrstni mediji nadzirajo oblast, ko pa ji ta oblast še vedno določa upravo in tudi urednike? Izrazit negativen primer, kako predstavniki teh podjetij v večinski državni lasti nimajo pojma o osnovnih funkcijah novinarstva, predvsem njeni nadzorni funkciji, je primer Večera in Nove KBM.

Težave se pojavljajo v odnosih med lastniki in uredniškim delom medija, v nenehni komercializaciji vsebin, v iskanju najhitrejšega dobička in čim manjšega stroška, kar povzroča slabše delovne razmere. Rezultat tega so vedno slabše možnosti za dobro, temeljito novinarsko delo, tako pomembno za vsako demokracijo in družbo. Rezultat pritiskov upravnega in oglaševalskega dela medijev na urednike in novinarje so tudi zahteve po odstranitvi kritičnejših vsebin, vsebin, ki bi lahko užalile velike oglaševalce ali velike lastnike, tudi državo. Rezultat so tudi ogromne količine prikritega oglaševanja, ko mediji zaradi iskanja hitrega zaslužka objavljajo reklamna sporočila, oblikovana in postavljena tako, da čim bolj spominjajo na novinarska besedila. Posledica je zavajanje bralca in dodatna izguba novinarske kredibilnosti in kredibilnosti samega občila.

Naj sklenem. V povabilu na današnji pogovor je bilo zastavljeno tudi vprašanje: Ali bi veljalo razmišljati o spremembi katere od obstoječih rešitev, da bi zagotovili oziroma okrepili transparentno in odgovorno delovanje javnih institucij? In: kakšne so odlike in kje so šibke točke našega demokratičnega razvoja? V svojem razmisleku sem navedel samo nekaj šibkih točk naših množičnih medijev. O spremembi nekaterih od obstoječih rešitev bi bilo treba ne samo razmisliti, ampak te spremembe tudi izvesti. Pri marsikateri od navedenih težav so nas druge vzhodnoevropske države že prehitete in poskrbele za bistveno večjo transparentnost svojih množičnih občil.

Navsezadnje: kako naj množična občila izvajajo svojo temeljno nalogo obveščanja državljanov in nadzorovanja oblasti, kako naj od nosilcev ekonomske in politične moči zahtevajo javno in transparentno delovanje, če pa sama ne funkcionirajo javno in transparentno?

NEKAJ OPOMB

Komercialne radijske in televizijske postaje ter javna RTV Slovenija

Radijske in televizijske postaje delujejo prek frekvenc, te pa so javno dobro, zato jih država krepkeje regulira in običajno od uporabnikov zahteva tudi nekaj, od česar bi imela širša javnost korist. Običajno zahteva zadostne količine domačega programa, s tem ustvarjanje novih delovnih mest za domače ljudi, ter udeležbo domačih fizičnih ali pravnih oseb pri poslovanju in lastništvu takih medijev, da tako čim več denarja ostane doma. Zahteva tudi specifične programske vsebine (izobraževalne, informativne, otroške, verske), s katerimi rtv postaje ne bi služile zgolj svojemu ustvarjanju dobička, temveč tudi javni koristi.

Nič od tega ni zahtevala v zakonu o javnih glasilih in posledice so bile takoj vidne. Zasula nas je poplava enih in istih vsebin in zvrsti, na radijskih postajah nenehno iste glasbe, na televizijah pa nenehnih žajfastih nadaljevank in telenovel, teh televizijskih ekvivalentov hamburgerjev: dajo ti občutek sitosti, toda njihova prehrabena vrednost je nična, le množico praznih in škodljivih snovi in nobene potrebne in zdrave.

Komercialne televizije predvajajo reklame, vmes, med oglasnimi bloki, pa tudi nekaj programa. Taka definicija je lahko krivična do tistih ustvarjalcev vsebin na komercialnih postajah, ki se svojih nalog (informativnih, zabavnih) lotevajo z enako vnemo, profesionalnostjo in nadarjenostjo kakor njihovi kolegi na

javnih postajah, toda razkriva bistvo oziroma sam razlog obstoja komercialnih radijskih ali televizijskih postaj: njihov prvi in glavni motiv in cilj je služenje denarja. Včasih je zraven še nekaj politično-socialne vneme njihovih lastnikov ali njihovega občasnega altruizma, včasih tudi osebnih muh direktorjev in urednikov, ki v program pretihotapijo kaj za osebno korist, na koncu pa je njihov namen jasen. Zato tudi ne skrbijo za komercialno nezanimive manjšine, za specifične okuse in želje, ki niso (dovolj) dobičkonosni. In zato se pri njih vse suče okrog oglasov. Vse, kar predvajajo vmes med oglasi, je tam zato, da privabi gledalca, da bo nekaj minut zatem videl tudi oglase.

Na javni televiziji bi stvari morale biti drugačne. Razlog obstoja javnega radia ali televizije ni služenje komercialnim potrebam. Razlog je služenje javnemu interesu in ustvarjanju javnega dobra. Oglasi, če so že (vse javne televizije pač še vedno ne predvajajo oglasov), so v programu kot nujni, a moteči dejavnik: hiši, natančneje ustvarjalcem, prinesejo nekaj dodatnega denarja, ki jim ga ne uspe zbrati zgolj z naročninami ali pristojbinami. A ta dodatni denar ni namen sam po sebi, temveč je potreben za program, za ustvarjanje še boljšega, še bolj drznega, še bolj inovativnega programa, ki mora na javni RTV-postaji poskrbeti za vse okuse, tudi tiste, ki jih trg zanemarja zaradi njihove ekonomske nepriljubljenosti. Toda hkrati je z oglasi na javnih RTV-postajah treba biti dvakrat bolj previden kot kjer koli drugje: če želi javna RTV ohraniti poseben status, mora paziti, da ne postane s svojim oglasnimi vsebinami preveč moteča in agresivna. Zato je posebej zaskrbljujoč podatek (vir: Mediana), ki kaže, da se je med letoma 1997 in 2002 količina oglaševanja na TV Slovenija povečala za 130 odstotkov (s 530 tisoč sekund na 1,25 milijona).

RTV Slovenija v zadnjih letih prav gotovo ni v bleščečem položaju. Izguba, ki se je nabrala, sega v milijarde. Finančna šibkost hitro pomeni tudi direktorsko in uredniško šibkost. In raznim državnim uradom in ministrstvom lahko takšen položaj javne rtv hiše pogosto koristi. Škodi pa takšen položaj vsem plačevalcem obvezne rtv pristojbine, ki pričakujejo neodvisno, nepristransko, neoporečno informacijo in interpretacijo v informativnem programu, a tudi v drugih programih.

Vsaka javna televizija, ki želi služiti vsej javnosti in ne želi nazadovati v državno televizijo, si mora prizadevati za največjo možno politično neodvisnost. RTV Slovenija se financira iz obveznega rtv prispevka in komercialnega oglaševanja. Le malenkosten del prihodka prispeva država oziroma vlada. Zato bi potencialno imela vse možnosti za resnično politično neodvisnost (če seveda zanemari-

mo potrditev generalnega direktorja v parlamentu, prenos ustanoviteljskih pravic na vlado in politično močno opredeljen svet RTV). Toda stalna finančna neuspešnost rtv zavoda, ki rezultira v nenehnih prošnjah vladi, naj poveča prispevek, odpiše izgubo, da garancije za posojila in podobno, to potencialno politično neodvisnost zmanjšuje. Deljenje raznih odpustkov (dolgov, davkov) omogoča politiki, natančneje vladajoči koaliciji, da drži vodstvo rtv zavoda v nenehni odvisnosti in ponižnosti. V občutljivih obdobjih, kot je obdobje pred volitvami, nato običajno pride čas, ko je treba usluge vrniti in pokazati hvaležnost. Finančne težave tako vplivnega javnega zavoda, kot je javna rtv hiša, se lahko politično zelo dobro izrabi. Nekaterim zato bolj koristi, če je javni rtv zavod v nenehnih finančnih težavah, kot če bi bil uspešen.

RTV Slovenija (predvsem televizijski del) je poleg tega v zadnjem času zadela vrsta škandalov, ki so povzročili zamenjavo generalnega direktorja, televizijskega programskega direktorja, urednika informativnega in izobraževalnega programa na TVS in bi kmalu terjali tudi položaj urednice razvedrilnega programa. Predvsem pa so ti škandali omajali podobo javnega rtv zavoda kot servisa v službi državljanov. Za škandali je ostal okus korupcije, podtikanj, zlobe, nesposobnosti in neupravičenega trošenja davkoplačevalskega zaupanja in denarja.

Poročanje TV Slovenije je bilo zadnja leta (pre)pogosto prestrašeno, nepogumno in razvodenelo. Javna televizija se je spreminjala v državno televizijo, ki je vsako temo, v uredniških krogih dojeta kot državotvorno, obravnavala kot krhek porcelan, s katerim je treba delati v rokavicah, nikakor ne grobo, včasih pa se ga je bilo najbolje sploh ne dotikati.

Iz takšne uredniške drže je izhajal tudi strah pred novinarskim izražanjem mnenj in v prvotni različici kodeksa RTV Slovenije je bilo novinarjem celo prepovedano izražati mnenja. Komentar kot ena najbolj znamenitih in temeljnih oblik novinarskega upovedovanja je bil dolgo časa nezaželen in je še danes izredno redek.

Ohranjanje takšnega stanja, kakršno vlada na RTV Slovenija zadnje desetletje, koristi le posameznim politikom in pogodbenim partnerjem, ne more pa zaposlenim na tem zavodu, posebej ne novinarjem, ki naj bi skrbeli za neodvisnost. Najmanj pa takšen status quo koristi celotni slovenski javnosti, ki je in bo izgubo v takšni ali drugačni obliki (povišanem rtv prispevku, kritju izgube iz državne blagajne) na koncu plačevala.

Svet RTV

Prišel je čas, ko se moramo vprašati, ali je bila ideja o ustanovitvi sveta RTV res tako dobra ideja in ali svet RTV, kakršen je danes, sploh potrebujemo. Ideja je sicer bila v skladu z duhom ohranjanja moči civilne družbe in skepse do (ponovne) politične prevlade nad največjim množičnim občilom v državi: če je RTV Slovenija želela postati javna radio-televizija, je morala imeti telo, ki bo nadziralo njeno delovanje in ki bo sestavljeno iz predstavnikov javnosti. Po nemškem zgledu smo zato v svet RTV imenovali predstavnike različnih poklicnih združenj, univerz, organizacij in društev. Le pet od petindvajsetih članov sveta je prišlo iz neposrednih političnih vrst, imenovanih v državnem zboru.

Toda kot še marsikatera načeloma lepa in dobra ideja iz preteklosti se je ideja o civilnodružbenem svetu RTV izrodila. Svet RTV je, namesto da bi poskušal reševati položaj v javnem zavodu, ki se je vedno znova soočal s finančno, vodstveno, identitetno in ustvarjalno krizo, skrbel za partikularne interese posameznih članov, kar je vodilo v kompromisarsko simbiozo z vsakim novim vodstvom – na škodo zaposlenih in javnosti, v imenu katere bi moral delovati.

O pluralnosti

Pluralnost ali raznolikost množičnih medijev se ne kaže zgolj v raznolikosti političnih vsebin, kot se vprašanje pluralnosti rado skrči pri nas, temveč se odraža na več ravneh: intelektualni in ideološki, geografski oziroma regionalni, kulturni in oblikovni (formati in žanri). Evropske države se, ko razmišljajo o pomoči množičnim medijem, večinoma najprej odločajo za nediskriminatorno pomoč in šele nato za neposredne subvencije. Pri tem so se nekateri načini dodeljevanja neposrednih subvencij v preteklosti izkazali za izrazito sporne (Italija, Portugalska) ali neučinkovite (Nizozemska, Belgija, Danska), zato so način dodeljevanja subvencij spremenili ali pa jih popolnoma odpravili. V vseh državah, ki so dodeljevale ali še dodeljujejo neposredno pomoč, je bilo zagotavljanje politične raznolikosti vsebin pomemben, a le eden od motivov za dajanje pomoči. Enako pomembno je bilo zagotavljanje regionalne, kulturne in oblikovne raznolikosti. Vsi navedeni primeri s svojimi dobrimi in slabimi izkušnjami ponujajo pomoč pri razmisleku o teh vprašanjih v Sloveniji.

Nevarnost subvencioniranih informacij

Vloga novinarjev se je v zadnjih letih nevarno deformirala in degradirala. Nekoč je bila osnova novinarjeve kredibilnosti trditev, implicitno ali eksplicitno zapisana v njegovem članku: 'Bil sem tam, na licu mesta, videl dogodke z

lastnimi očmi in zdaj jih opisujem.' Danes je takšne, z lastno prisotnostjo in lastno verodostojnostjo ustvarjene kredibilnosti vedno manj. Nadomeščajo jo sporočila, prejeta iz služb za stike z javnostjo, ter kvazi dogodki, uprizorjeni zgolj za novinarje in kot nadomestki za prave dogodke, ki so potekali za zaprtimi vrati, stran od oči javnosti. Tako imenovane subvencionirane informacije, kakršne so zajete v sporočilih za javnost, ki jih sproducirajo PR službe političnih, gospodarskih in drugih akterjev, sicer včasih olajšajo in pocenijo novinarsko delo. Toda s svojo sfabriciranostjo in prirejenostjo za svojega delodajalca ali plačnika nikoli ne morejo povsem nadomestiti informacij, ki jih novinar lahko zbere na terenu, med ljudmi, na kraju dogodka, ki mu je sam prisostvoval.

Samoregulacija: novinarski kodeks

Novinarski kodeks je vse od časov, ko se je prvič pojavil, nenavadna stvaritev. Vse od tistega prvega, francoskega iz leta 1918 je to kodeks poklica, ki ni prava profesija, med drugim ker ni omejen z licenčnim dostopom do opravljanja tega poklica. Razlog za to neomejenost je znan: novinarsko delo temelji na osnovni človekovi pravici, to je svobodnem izražanju mnenj in izmenjevanju informacij. Pravo ali medicina temeljita na drugih principih in zato lahko vstop v svojo profesijo omejujeta z licencami. Če bi v novinarstvu uvedli podeljevanje licenc, bi omejili temeljne človekove svoboščine in osnovo vsake demokratične družbe, to je pravice do nestrinjanja.

Prav zato ker ima možnost opravljanja novinarskega poklica vsakdo (ne glede na zahteve, v zadnjem času vse pogostejše, po akademski izobrazbi), je vzpostavljanje različnih oblik samoregulacije (kamor sodi tudi novinarski kodeks) najpogostejše Sizifovo delo. To velja tudi za kodeks Društva novinarjev Slovenije.

Kodeks našega novinarskega društva je prostovoljni interni kodeks prostovoljne organizacije. Njegova določila niso pravno zavezujoča (kot so recimo določila danskega; ali kot je sicer zakonsko zavezujoča medijska samoregulacija v Litvi), velja zgolj za člane društva, napisali pa so ga (zase) sami člani združenja. S tem izpolnjuje vsa izhodišča koncepta samoregulacije: državi preprečuje pretirano poseganje v novinarsko delo in tako z omejevanjem pravzaprav ohranja svobodo tiska, pri tem pa je nastal v internih krogih, ob upoštevanju vseh samozaščitniških interesov stroke. Če je 27. (zadnje) določilo kodeksa, ki pravi »Novinar je dolžan upoštevati enaka merila, kot jih sam zahteva od drugih« (določilo je dobesedno vzeto iz etičnega kodeksa Društva profesionalnih ameriških novinarjev), na prvi pogled videti ohlapno, je ob dodatku nekaterih

bistvenih zahtev do drugih sfer družbe (recimo »da se javni posli opravljajo javno in da so vladni dokumenti dostopni za preverjanje«, kot pravi ameriški kodeks) jasno, da novinarski kodeks na ta način pravzaprav govori o večji transparentnosti in javnosti lastnega poklica: če od drugih zahtevaš javno delovanje (utemeljeno na zgodovinskem principu javnosti), moraš tudi sam delovati tako. Stoletja star očitek, da imajo novinarji in mediji »moč brez odgovornosti«, se vsaj v zadnjem času pogosto poskuša odpraviti prav z večjo transparentnostjo samega novinarskega delovanja. Temu so namenjene razne oblike samoregulacije (kodeksi, tiskovni sveti): ustvariti odgovornost (ali vsaj vtis odgovornosti) novinarstva do družbe s pomočjo samoomejevanja – ki naj bi preprečilo kakšno drugo, bolj neprijetno obliko omejevanja, posebej državno.

Novinarski kodeks pri tem skrbi za štiri vrste subjektov: prvi je vir informacij, drugi je predmet novinarskega upovedovanja, tretji je naslovnik (bralec, poslušalec, gledalec) in četrti je sam novinar. Viru informacij so v novem kodeksu DNS namenjeni trije člani, predmetu novinarskega upovedovanja so neposredno namenjeni štirje člani, naslovníku (v najširšem pomenu celotni javnosti) pa sedem členov. Razvidno je torej, da je veliko pozornosti posvečeno zaščiti naslovníkov in njihovi pravici do temeljite, resnicoljubne informacije ter hkratnega transparentnega delovanja novinarja. Člani, namenjeni naslovníku, naj bi omogočali prav to: jasne principe, po katerih novinarji delujejo, in njihovo odgovornost do javnosti. Že prvi člen tako denimo pravi, da mora novinar svoje napake – četudi nenamerne – priznati in popraviti.

Zanimivo je, da kodeks ameriških novinarjev (po katerem so se ustvarjalci novega domačega kodeksa po lastnih besedah precej zgledovali) vsebuje tudi naslednja določila: »Novinarji morajo: razjasniti in pojasniti medijsko pokrivanje dogodka in pozvati javnost na dialog o obnašanju novinarjev. Orogumiti morajo javnost, da predstavi pritožbe na račun medijev. Javno morajo predstaviti neetične postopke novinarjev in medijev.« Podobno pravi etični kodeks Ameriškega združenja časopisnih urednikov. Teh določil v slovenskem kodeksu ni, a bi verjetno pripomogla k še večjemu občutku transparentnosti novinarskega in medijskega delovanja.

Vse izboljšave, dobre plati in dobronamernosti novega kodeksa DNS pa imajo težavo: je kodeks našega novinarskega društva prostovoljni interni kodeks prostovoljne organizacije. Ker v novinarstvu ne veljajo licenčne omejitve, kot recimo v pravu ali medicini, Društvo novinarjev Slovenije ob kršitvah svojega kodeksa ne more zagroziti z ali izvesti tako usodnih sankcij, kot jih v primerih hudega kršenja svojih kodeksov lahko pričakujejo pravniki ali zdravniki.

Prav zato je tudi kodeks Ameriškega združenja časopisnih urednikov, prvič sprejet leta 1922 kot zakonik novinarskega obnašanja, že v nekaj letih neslavno propadel in ponovno zaživel šele leta 1975, tokrat kot Izjava o načelih. Nemoč tovrstnih kodeksov bi morda preprečila šele vključitev (vseh) založnikov in njihovih združenj v dosledno izvajanje in upoštevanje novega kodeksa. Šele to bi morda lahko zagotovilo dejansko večjo odgovornost (vseh) novinarjev do javnosti.

(Čeprav bi kdo v tem primeru lahko že govoril o ogroženosti in omejevanju svobode govora s strani samih novinarjev oziroma njihovega društva. Benjamin Franklin se je nekoč vprašal: »Zlorabe svobode govora morajo biti zatrte, toda komu si upamo predati moč, da bi to počel?« Je to – zgolj – društvo novinarjev?)

Po drugi strani je marsikaterega novinarja strah prav prevelike moči in vpliva lastnikov, pa tudi oblastnikov in sodnikov, in želi samoregulacijo svojega delovanja ohraniti pod nadzorom svojih, novinarskih vrst (v nasprotju z recimo tiskovnim svetom, ki vključuje tudi lastnike). Kodeks Društva novinarjev Slovenije je način, kako izboljšati takšno samoregulacijo. Je pomemben korak v smeri večje transparentnosti in odgovornosti novinarskega delovanja. Čas pa bo pokazal, ali bo zadostoval za razbitje očitka o »moči brez odgovornosti«.

Dr. Alja Brglez

Država in državljani ob koncu tranzicije

Tranzicija kot obdobje prehoda iz enega v drug sistem nikoli ni povsem enovita in enopomenska, predvsem pa je to le redko kratkotrajna doba. V sklep raziskovalne naloge z naslovom Posttranzicijska država vs. civilna družba, ki jo je pred nedavnim izvedel Inštitut za civilizacijo in kulturo, je bilo zato treba zapisati vsaj okvirno časovno opredelitev tega pojma v prostoru ali (če zapišemo kot zgodovinopisci) potrebna je bila periodizacija tranzicije na Slovenskem. Tudi če si mnenja o tem, ali se je tranzicija pri nas že končala ali ne, niso ne enotna ne blizu, je vendarle mogoče doseči precejšnje strinjane o tem, da je čas po letu 2000 v Sloveniji vsaj doba visoke tranzicije, če ne kar izteka tranzicije oziroma posttranzicije. Ni namreč mogoče reči, da se do tega časa v Sloveniji ne bi v celoti izoblikovale vse demokratične institucije državne ureditve, v večjem delu izpeljale glavne kapitalske preureditve (privatizacija, denacionalizacija, liberalizacija) in da nista v celoti dosežena oba izhodiščna cilja nove mednarodne vpetosti Republike Slovenije z izpolnitvijo njenih kriterijev vred (vključitev v Evropsko unijo in Nato).

Ocene dejanskega delovanja institucij in dosežene stopnje prestrukturiranja ekonomije so razumljivo različne; ni dvoma o merljivih rezultatih izpolnjevanja eksterno vzpostavljenih kriterijev, ki pa se bodo na resnični preizkušnji znašli šele po dejanskem vstopu v evropske povezave. V navedeni raziskavi smo se ukvarjali s prvim: z dejanskim delovanjem demokratičnih institucij državne ureditve, ugotavljanjem njihovega odnosa in odprtosti do državljanov/državljanek in njihovih pobud in preverjanjem obstoja možnosti, ki jih ima za sooblikovanje politik tako imenovana civilna družba.

Za družbeno teorijo tranzicije, ki se šele razvija v konsistentno vedo, velja tako kot za ekonomsko politiko, da zanju analitiki še nimajo vzorcev, ki bi jih lahko neposredno uporabili za označevanje prehoda. Dosedanje izkušnje v evropskih državah tranzicije so kot področja, ki jih mora nadzorovati ekonomska politika, posebej poudarile: institucionalni okvir, odpravo destabilizacijskih pričakovanj in restrukturiranje gospodarstva. Sleherni periodizacija tranzicije mora zato obravnavati časovno razvrščanje reformskih korakov, pri čemer si sledijo

oblikovanje institucionalnega okvira (država kot »mati vseh institucij«); institucionalne reforme in verodostojnost politik; stabilizacija in destabilizacijska pričakovanja kot dediščina prejšnjih sistemov; usklajevanje med privatizacijo in restrukturiranjem; mednarodni vidik ekonomske politike reform in vpliv mednarodnih in regionalnih integracij na politiko države.

Če ekonomisti ugotavljajo, da je eden osnovnih problemov tranzicije nekdanjih evropskih socialističnih gospodarstev v tržna gospodarstva evropskega tipa pomanjkljiva teoretska in empirična izkušnja za tak prehod, je treba to ugotovitev, ko raziskujemo družbeno tranzicijo, za njimi ponoviti. In če je prav zaradi te značilnosti politična ekonomija »prehoda« postala eno najbolj dinamičnih področij razvoja ekonomske teorije, je mogoče tudi od preučevanj demokracije »v prehodu« pričakovati pomembne prispevke k razvoju družbene teorije demokracije in oblikovanja novih demokratičnih procesov.

Demokratizacija je v vseh državah v prehodu pomenila proces, katerega rezultat je vzpostavitev konstitucionalnih demokracij, kakršne obstajajo v zahodni Evropi. Kaže se kot proces spremembe režima od začetka do konca in vključuje koncept tranzicije in konsolidacije. Demokratična tranzicija tu najprej pomeni zrušenje avtoritarnega oziroma totalitarnega sistema, ki je pripeljalo do uveljavitve nove ustave in demokratičnih struktur, in nato prilagoditev obnašanja političnih elit novim, demokratičnim normam, uveljavitev postopkov za politično konkurenco, ukinitvev avtoritarnih agencij in odstranitvev zakonov, ki onemogočajo demokratično življenje. Demokratična konsolidacija je daljši proces, ki vključuje postopno odstranitev negotovosti in popolno institucionalizacijo nove demokracije, ponotranjenje njenih pravil in postopkov in splošno širjenje demokratičnih vrednot.

Državni zbor je predstavniški ideal parlamentarnih demokracij, poslanci kot izvoljeni predstavniki so posredniki volje državljanov in državljanek. V raziskavi smo zato preučevali ureditve in delovanje tega krovnega predstavniškega telesa. Pregledali smo poslovniška določila, ki urejajo njegovo delovanje in pri tem zlasti tiste ureditve, ki zadevajo možnosti za državljansko intervencijo v nastajanje in oblikovanje zakonodaje kot najpomembnejšega elementa za demokratično urejanje življenja družbe; preučili smo, katere možnosti imajo državljani/državljanke za izražanje svojih pobud in koliko jim jih poslanci/poslanke pomagajo uporabljati (poslanska vprašanja in pobude, referendumске zahteve, druge oblike povezav med državljani in poslanci), ugotavljali smo, na kakšen način so državljani/državljanke obveščeni o oblikovanju politik, koliko se za zagotavljanje informacij v državnem zboru že uporabljajo nove oblike

elektronskega komuniciranja in koliko lahko te prispevajo k večji prepustnosti državljskih pobud in njihovi bolj neposredni prodornosti.

Če vzamemo, da so poslanska vprašanja in pobude (ne nazadnje zaradi neposrednih televizijskih prenosov in nasploh razmeroma velikega zanimanja medijev) ena najvidnejših in odmevnih prvin udejstvovanja poslancev in poslank, je presenetljivo, da nekateri med njimi to možnost uporabljajo zelo malo ali sploh ne. Zlasti to velja za poslance strank vladajoče koalicije, ko kar dvajseterica poslancev LDS v preučevanem obdobju ni zastavila niti enega poslanskega vprašanja ali dala pobude. To velja tudi za poslanca italijanske narodne skupnosti, medtem ko je za poslance opozicije mogoče ugotoviti, da so v zadnjem mandatu prav vsi uporabili navedeni instrument. Poslanci opozicije so precej pogosteje naslavljali vprašanja in pobude na predsednika vlade in vlado (kar je razumljivo tudi zato, ker se z vprašanji predsedniku vlade začne vsakokratna seja državnega zbora in ima ta institut pri delovanju parlamenta prav poseben, tudi simbolni pomen), poslanci pozicije pa skoraj nikoli ali zelo redko (kar razlagamo s predvidevanjem, da 'svojemu' predsedniku ne želijo postavljati vprašanj, ki praviloma odpirajo probleme in so torej neprijetna, a hkrati zelo medijsko odmevna). Prav tako ugotavljamo, da poslanci redkeje naslavljajo vprašanja 'lastnim' ministrom, kar pomeni, da so za morebitne državljske pobude, če so namenjene tem naslovnikom, ti poslanci slabše prepustni. Prav to nas je pri preučitvi najbolj zanimalo: koliko zastavljenih vprašanj in danih pobud je takih, da je o njih mogoče soditi, da so jih poslanci postavili 'v imenu državljanov', da so jim jih sporočili oziroma jih nanje naslovili predstavniki nevladnih organizacij, civilnih združenj ali posamezni državljani in državljanke. V ugotovitvah pojasnjujemo, kako negotovo je ugotavljanje izvora posameznega vprašanja ali pobude, saj jih v državnem zboru ne razvrščajo po kriterijih (torej ne zapisujejo, kako pobuda za oblikovanje poznejšega poslanskega vprašanja oziroma pobude pride do poslanskih skupin in posameznih poslancev). Pričakovali smo, da bomo nazornejše ugotovitve oblikovali na podlagi vprašalnikov, na katere so odgovarjali poslanci in poslanske skupine, vendarle je treba tudi v sklepni ugotovitvi ohraniti nekoliko previdnosti – rečemo pa lahko: parlamentarne stranke so v splošnem slab prevodnik za mnjenja, predloge, vprašanja in pripombe državljanov in državljanek, če jim jih ti sploh posredujejo. Opozicijske stranke uporabljajo institut poslanskih vprašanj in pobud predvsem kot orodje institucionalizirane opozicije in manj kot način za zagotavljanje sodelovanja civilne družbe pri političnih odločitvah. Še bolj slednje velja za pozicijske stranke, ki postavljajo relativno malo poslanskih vprašanj, zlasti še glede na število sedežev, ki jih imajo v parlamentu.

Po približno letu dni uporabe novega poslovnika je bilo že mogoče oblikovati prve ugotovitve o tem, kaj spremembe pomenijo za možnosti državljskega vključevanja v procese oblikovanja politik v državnem zboru. Splošna ocena, s katero so se strinjali tudi nekateri poslanci, je, da bi bilo teh možnosti lahko več, in da bi bilo prav, ko bi bili državljani vključeni v proces že ob pripravi zakonodajnih predlogov in ne šele v fazah, ko se razpravlja o posameznih konkretnih rešitvah, ne pa o celoviti zakonski ureditvi.

Posebno mesto je bilo v raziskavi namenjeno analizi referendumov kot najbolj neposrednega izraza volje volivcev. Skrb vzbujajoče je nezaupanje državljanov in državljanek v referendum, saj v različnih javnomnenjskih povpraševanjih, ki jih navajamo v raziskavi, pravijo, da ne verjamejo, da lahko s svojim glasom kaj spremenijo, da gre pri referendumih za nekoristno zapravljanje denarja, priznavajo, da velikokrat ne vedo, o čem se odloča, in podobno. Take odgovore nekoliko relativizira razmeroma visoka udeležba na vseh referendumih, na katerih so se sprejemale »državotvorne« odločitve o prihodnosti države (plebiscit, EU, Nato), na drugi strani pa je res, da so bile udeležbe na vseh drugih referendumih precej nižje od udeležb na volitvah. (Razmisleki o referendumskem »pragu« in tudi o uvedbi posebnih vnaprej določenih dnevov v koledarskem letu, ko bi izvedli več referendumov hkrati, so zato razumljivi, a govorijo bolj o logistični kot o vsebinski ureditvi.)

Ker referendum razumemo kot polje dejavnejše udeležbe državljanov, smo v raziskavi analizirali tudi njihovo medijsko predstavitev – pregledali smo poročanje medijev o vseh referendumih, izvedenih od leta 2000 naprej (razen obeh integracijskih, torej referendumov o vključitvi v EU in Nato). Ugotavljali smo, koliko se v medijsko razpravo vključuje civilna družba in kakšni načini so ji za to na voljo. Če soočamo možnosti neartikulirane, neorganizirane civilne družbe in državljske pobude z možnostmi, ki jih mediji namenjajo državnemu, vladnemu in strankarskemu sporočanju, moramo v zvezi z izvedenimi referendummi ugotoviti naslednje:

- mnenja neorganizirane civilne družbe so v glavnem predstavljena v priložnostnih anketah in izjavah posameznikov, vsebovana so v predstavitvah raziskav javnega mnenja, sicer pa jih lahko najdemo le še v pismih bralcev;
- mnenja bolj izoblikovane civilne pobude je mogoče najti v stališčih posameznih interesnih skupin, združenj, tudi v komentarjih posameznih mnenjskih voditeljev, ki jih objavljajo mediji, in kar postaja vse pogostejša praksa, v oglasih, naročenih objavah in plačanih sporočilih, ki jih zagotovijo nosilci posameznih pobud.

Nesporna ugotovitev dosedanjih referendumskih odločanj pri nas je, da pobude nimajo možnosti za uspeh, če za njimi ne stoji razmeroma številčna in dobro organizirana (politična) sila. Če namreč ni šlo za vladno politiko (EU, Nato), je bila že za sam razpis referenduma, pozneje pa tudi za njegov izid, vedno potrebna vsaj močna sindikalna podpora, če ne bolj ali manj uradna politična in strankarska podpora (odpiralni čas trgovin, lastninjenje Slovenskih železnic, OBMP, t. i. izbrisani).

Medije smo uporabili za preučitev še ene študije primera: zanimalo nas je, kako se v medijih kot javni sferi za izmenjavo mnenj znajde razmeroma močno ideološko zaznamovano vprašanje – izbrali smo medijsko obravnavanje tako imenovanega vatikanskega sporazuma. Ugotovili smo, da se v medijih razmeroma hitro zgodi dvoje: prostor razprave se zoži na strokovno obravnavo, ko bralci/bralke tudi sami ugotavljajo, da jih razprava ne zanima in da jo spremljajo le občasno in obrobno ali pa sploh ne; in drugič, na medijski površini ostanejo le posamezna, običajno največ tri (iztrgana, fragmentarna) vprašanja. Podobno kot v primerih, ko so se mediji vključevali v predreferendumska dogajanja, tudi tu velja, da se državljan v medijskem prostoru znajde le, če se vanj vključi sam (pisma bralcev, odmevi, kontaktne radijske oddaje), če naključno sodeluje v (praviloma) anonimni anketi, ali pa kot brezimni odstotek v raziskavah javnega mnenja, ki jih mediji vse pogosteje naročajo in komentirajo. Izjema je televizija, na kateri razprava ves čas ohranja splošno raven, je manj strokovna, a (tudi zato) nosi preštevilne atribute manipulativnosti in posledično vzbuja dvome o verodostojnosti in objektivnosti poročanja. Za medijske obravnave izpostavljenih, 'perečih' tem je mogoče reči še, da se v njih razmeroma hitro oblikuje zelo malo argumentov in nasprotnih argumentov (v resnici pa gre včasih zgolj za izjave in protiizjave), ki se nato v razpravi ponavljajo in jemljejo prostor nadaljnjim, morda tehtnejšim argumentacijam. Pri t. i. vatikanskem sporazumu se je na primer razprava naglo zožila na vprašanje razmerja med kanonskim pravom in pravnim redom Republike Slovenije in na vprašanje verouka v cerkvi, čeprav je besedilo urejalo še številna druga področja. Podobno je bilo tudi pri drugih 'velikih medijskih' temah, na primer pri obravnavanju vključevanja RS v Nato, pa pri tako imenovanem kulturnem sporazumu, avnojskih sklepih, nacionalnem interesu, nazadnje pri gradnji mošeje in t. i. izbrisanih idr.

Posebno mesto v raziskavi zasedajo razmisleki o razvoju svetovnega spleta kot enem mogočih odgovorov na prihodnje poti razvoja demokracije. Temu poglavju smo namenili razmeroma veliko pozornost, saj menimo, da to področje razen rednih kvantifikacijskih analiz še ni doživelo podrobnejšega pregleda. Razen

tega gre za razvoj, ki v Sloveniji poteka povsem sočasno z razvojem v drugih, razvitejših demokracijah, zato je smiselno, da se mu tudi v nadaljevanju posveti ustrezno teoretsko in raziskovalno zanimanje, kar bi pomenilo, da se lahko vanj (v razvoj in ne nazadnje v njegovo teoretsko raziskovanje) in v njegovo sooblikovanje Slovenija vključi tako rekoč v realnem času. Predvidevamo, da bi bilo mogoče posamezne rešitve izvajanja t. i. neposredne e-demokracije v Sloveniji modelno, praktično preizkusiti prej, kot bodo to lahko storili v večjih državah.

Ali je treba za konec reči, da je diskurz o civilni družbi v času tranzicije zamrl? Se je treba strinjati s tistimi, ki menijo, da se je bogata dediščina osemdesetih let prejšnjega stoletja izgubila v opredeljevanju in vzpostavitvi demokratične države? Morda res, četudi je hkrati že mogoče videti, da se razprava o civilni družbi oživlja, tokrat uporablja terminologijo nevladni sektor, nevladne organizacije, nevladna sfera, še najbliže pa nekdanji konceptualizaciji civilne družbe pride tedaj, ko govori preprosto o državljanu in državljanke. Ta pojem sega širše od načina organiziranosti. Kot drugod, je tudi tu mogoče reči, da se besednjak in akcijski načrti vzpostavljajo na podlagi evropskih pričakovanj, da torej slovenska država lastno demokratičnost vzpostavlja zato, da v EU ne bo odstopala od že doseženih stopenj. Razlog zanesljivo ni pravi in tudi pot ne najboljša, a če ni druge, mora biti razvoj demokracije zadovoljen tudi s to.

Civilna družba je splet posameznikov, vrednostnih sistemov, razmerij. Ni nemogoče razumeti, da so civilnodružbeni potenciali v obdobju tranzicije nekatera opravila prepustili državnim in strankarskim politikom, niti ni danes za nazaj treba ugotavljati, da je bilo to narobe. Stanje civilne družbe danes in aktualno razmerje državljanov do države je treba oceniti na novo in upoštevati nove možnosti za njuno tesnejše in boljše sobivanje, kakršno predvideva razvoj sodobnih demokratičnih družb tudi na drugih področjih in kakršno po svoje spodbujajo tudi načini novih komunikacij in informacij. Najpomembnejše pri tem je zavedanje, da demokracija ne more trajati dolgo, če njeni državljani in državljanke ne soustvarjajo in ne sooblikujejo politične kulture, ki podpira demokratične ideale in njihovo uresničevanje v življenju; demokratična kultura poudarja vrednost osebne svobode in na ta način zagotavlja preživetje tudi drugim pravicam in svoboščinam. Dvom o demokratičnosti je najhujše, kar se lahko primeri demokratični ureditvi in pomeni toliko kot njen konec.

Dr. Matej Makarovič

Od kvazikonsenza h kompetitivnosti?

14 let predstavniške demokracije v Sloveniji je pokazalo nekatere posebnosti, ki zahtevajo temeljit kritičen razmislek. Ena od njih je močna težnja po konsociativizmu, tj. »preseganju« delitev v političnem prostoru z oblikovanjem t. i. velikih koalicij, pri katerih je največja stranka kot partnerja v vlado vključila najmočnejšo stranko nasprotnega političnega bloka, ali pa vsaj s pritegnitvijo nekaterih šibkejših elementov in nasprotnega političnega bloka. Prva možnost je bila značilna v letih od 1992 do 2000, druga pa v zadnjih štirih letih. Težnjo po takem kvazikonsenzualnem vladanju je mogoče razumeti v kontekstu prevladujoče slovenske politične kulture, ki jo je najprej zaznamovala predvojna katoliška, nato pa komunistična (samoupravna) korporativistična tradicija. Obema je bilo skupno negativno dožemanje političnih konfliktov, celo kadar so institucionalizirani z jasno opredeljenimi pravili igre, kot to velja za parlamentarno demokracijo. Posledica take vrste korporativizma je bila v slovenski zgodovini politika, v kateri se soglasje namesto z demokratičnim dialogom bolj poskuša dosežati s hegemonijo ene politične opcije v imenu potrebe po »enotnosti«.

Toda konsociativni modeli so v praksi evropskih demokracij velika redkost, primerna za zelo specifična okolja. Zato tudi ni nenavadno, da so bili učinki tega modela v slovenskem prostoru vprašljivi oziroma so lahko celo prispevali k demokratičnemu primanjkljaju v naslednjih elementih:

1. zdi se, da je imela delitev na interesne domene (»fevde«) koalicijskih partnerjev praviloma prednost pred medsebojnim nadzorom;
2. lepo vedenje v koaliciji naj bi vključevalo reševanje problemov v koaliciji, kar zmanjšuje javno preglednost, zamegljuje odgovornost in slabi vlogo parlamentarnega dialoga; občasno odstopanje manjših koalicijskih partnerjev od teh pravil lepega vedenja je bilo praviloma zavrnjeno kot grdo, »predvolilno« obnašanje;
3. vse velike koalicije so bile asimetrične s prevlado iste stranke, ki je ostajala na oblasti, medtem ko so se menjavali le njeni partnerji;
4. velike koalicije že po definiciji slabijo opozicijo, saj izhajajo iz implicitne predpostavke, da je vlada že tako »široka«, univerzalistična in s svojimi tehnokratskimi vrtilinami že skoraj nadstrankarska, da je opozicija le še disfunkcionalni ostanek.

V zadnjem času se sicer zdi, da se praksa konsociativizma izteka. Od leta 2000 Slovenija nima več klasične velike koalicije, po uspešni vključitvi v evro-atlantske povezave pa se je zmanjšala tudi potreba po iskanju zelo širokega soglasja. Če ne gre samo za predvolilni cikel, temveč za bolj dolgoročen premik k bolj tekmovalnemu in konfliktnemu modelu politike, ki se ne konstituira s prizadevanjem po enotnosti, temveč predvsem s posebnim razlikovanjem med oblastjo in opozicijo, menim, da je tak premik lahko spodbuden.

Toda zdrava tekmovalnost zahteva še vsaj dvoje. Prvo je soglasje o pravilih igre, drugo je enakost možnosti. Pri razumevanju vprašanja enakosti možnosti si lahko pomagamo s primerjavo s področja družbene mobilnosti: Če so otroci bogatih vedno bogati in otroci revnih vedno revni, pomislimo na dve možnosti: so eni po naravi tako izjemno sposobni in drugi tako izjemno nesposobni ali pa je nekaj narobe z enakostjo možnosti. Če 86 odstotkov časa, odkar imamo demokracijo, vodi vlado ista politična stranka, kroženje elit pa je med najnižjimi v širšem evropskem prostoru, sta prav tako dve možnosti: ali so eni sami po sebi toliko superiorni ali pa imamo problem z enakostjo možnosti.

V vsakem primeru pa je situacija posebna. Tudi če so za to »krive« samo fantastične vrline te stranke in brezupna nesposobnost njenih nasprotnikov, taka situacija potrebuje korektive, ki preprečujejo potencialne nevarnosti, kot so: npr. oblastniška aroganca, korupcija, klientelizem, morda celo avtorski elementi. Korektivi morajo biti namenjeni predvsem večji preglednosti in nadzoru, ki ga opravljajo javnost, opozicije in institucije posameznih vej oblasti.

V slovenski javnosti je bilo na to temo že izrečenih več pobud, sam bi želel omeniti le dva elementa: parlament kot element predstavniške demokracije in referendum kot element neposredne demokracije.

Slovenska ustavna ureditev pripisuje državnemu zboru izrazito osrednjo vlogo, drugo vprašanje pa je, kako je ta vloga dojeta v praksi. Predvsem problematično je dojemanje, ki ga je mogoče do neke mere zaznati v okvirih izvršilne oblasti in javnosti, naj bi bil dober parlament predvsem servis, v katerem se v čim krajšem času čim bolj gladko sprejme čim več zakonov, ki jih ponudijo usposobljeni državni birokrati. Taka pojmovanja parlamenta je bilo med pridruževanjem EU deloma v resnici možno legitimizirati z nujnostjo hitrega usklajevanja z evropskim pravnim redom, zdaj pa postajajo izrazito problematična.

Merilo učinkovitosti demokratičnega parlamenta ne more biti preprosto število sprejetih zakonov. Njegovo vsaj toliko pomembno poslanstvo je namreč

zagotavljanje institucionaliziranega dialoga in soočenja nasprotnih pozicij ter tudi nadzorovanje oblasti. V tem kontekstu so še posebno problematične ideje o tem, kako naj nekatere teme – navadno predvsem tiste, ki zadevajo ob interese nosilcev moči – ne bi bile primerne za parlamentarno razpravo.

Zgovorno je, da se razmišljanja o tem, kaj naj bi bilo »neprimerno« za parlamentarno razpravo, vsaj deloma ujemajo s težnjami po ožjenju možnosti za referendumsko odločanje ali s poskusi razvrednotenja in diskreditacije same institucije referenduma. Podobno kot dejaven in samostojen parlament spada tudi referendum v slovenskem kontekstu med bistvene demokratične korektive. Ne enega ne drugega ne smemo omejevati, če naj bi bil naš cilj dejansko premik od tega, kar je R. Dahl označil kot inkluzivno hegemonijo, k idealom poliarhične demokracije.

Dr. Matevž Tomšič

Korporativizem in ekskluzivizem kot glavna elementa slovenske politične tradicije

Da bi razumeli značaj aktualne demokracije na Slovenskem, je nujno potreben pogled v zgodovino, tj. v razvoj in način konstituiranja slovenskega političnega prostora. Opazimo lahko dva ključna dejavnika, ki sta kot politični stalnici opredeljevala ta razvoj od samih začetkov sodobnega političnega življenja dalje in v veliki meri zaznamovala slovensko politično kulturo. Prvi je ideološki ekskluzivizem kot izraz velikih idejnih razlik glede temeljnih osebnih in družbenih vprašanj, kar označuje izraz »kulturni boj«. Posledica tega je bila močna politična polarizacija, ki je pogosto privedla do neprikrite sovražnosti med predstavniki različnih ideoloških usmeritev. Drugi pa je kolektivistični korporativizem, ki je s svojimi težnjami po narodni in kakšni drugi enotnosti izražal odpor ne samo do političnih konfliktov, ampak tudi do razlik in tekmovanja, saj bi to škodovalo družbeni harmoniji.

Kljub temu da se ti dve potezi slovenske politične tradicije v marsičem razlikujeta ali si celo nasprotujeta, pa sta se pogosto dopolnjevali. To je bila nesrečna in neugodna kombinacija, ki je oteževala razvoj demokratične in pluralistične politike, temelječe na soočanju in tekmovanju idej. Korporativni pristop je bil pogosto mišljen kot odgovor na politično-ideološko polarizacijo, vendar pa mu napetosti, konfliktov in iz njih izhajajočih frustracij ni uspelo ublažiti. Glavni razlog za njegovo neuspešnost je v tem, da je šlo pri korporativizmu za kvazi-konzenz, ki je bil vselej dosežen na podlagi podreditve šibkejše politične opcije prevladujoči. Tovrstna praksa se je začela že v obdobju t. i. slogaštva v sedemdesetih letih 19. stoletja, ko so se zaradi posebnih političnih razmer v avstro-ogrski monarhiji vsi slovenski politični predstavniki (liberalci in konservativci) enotno priključili konservativnemu političnemu taboru in podprli vlado grofa Taafēja, ki so jo imeli za relativno naklonjeno slovenskim narodnim interesom. To pa je dejansko pomenilo podreditev slovenskih liberalcev katoliško-konservativni večini – seveda v imenu »višjih« ciljev. Podobno so po letu 1990 t. i. velike oziroma razširjene vladne koalicije, sestavljene iz strank različnih idejno-nazorskih taborov, predstavljale politično obliko prevlade levoliberalne opcije, predvsem LDS, ki je imela vse ključne vzvode oblasti v svojih rokah. Pri tem so t. i. pomladne stranke, ki so sodelovale v koalicijah, igrale zgolj vlogo »druge

violine«, kar pomeni, da jim je bilo omogočeno odločanje o manj pomembnih vprašanjih, medtem ko je na strateško najpomembnejših področjih odločilno besedo vselej imela LDS.

Prav ta vsiljeni kvazikonsenz je v bistvu onemogočal oblikovanje pravega konsenza, do katerega bi lahko prišlo evolutivno in deliberativno ob soočanju pogledov in vizij različnih političnih opcij, ob njihovi ne le enakopravnosti, ampak tudi enakovrednosti glede možnosti javnega izražanja in njihovih predstavitev.

Glavni razlog za ohranjanje takega stanja je izrazito politično oziroma – širše gledano – družbeno neravnovesje, ki opredeljuje celotno sodobno zgodovino Slovencev. Tako je imel v obdobju pred drugo svetovno vojno prevladujočo vlogo katoliški tabor, po demokratičnem prehodu pa jo ima t. i. levoliberalni tabor pod vodstvom LDS (da ne omenjamo obdobja med leti 1945 in 1990, ko je monopol komunistov pomenil sistemsko normo). Pri tem ne gre samo za neuravnoteženost v smislu posedovanja politične moči, ampak tudi za hegemonijo v civilni družbi, v kateri so predstavniki posameznih nazorskih usmeritev v podrejenem položaju, pogosto pa se jim celo odreka legitimnost. Ob tem je treba povedati, da se politična in družbena prevlada medsebojno podpirata. Tako družbena hegemonija omogoča vladajoči garnituri vzdrževanje na oblasti, saj ji na podlagi neformalnih povezav zagotavlja bistveno boljše »preskrbljenost« s strateškimi viri (finančnimi, organizacijskimi, medijskimi) nasproti opoziciji. Po drugi strani pa je politični monopol instrument vzdrževanja družbene hegemonije. Vladajoča elita si lahko namreč z različnimi regulativnimi in finančnimi vzvodi oblikuje klientelo v gospodarstvu, znanosti, civilni družbi itd., tako da daje prednost »prijateljskim« skupinam in organizacijam ter izloča tiste, ki ne spadajo v njen ideološki in interesni kontekst.

Tako neravnovesje moči in vpliva tako rekoč »po naravi stvari« vodi v aroganco oblasti, ki se kaže v najprej prikritih, pozneje pa v vedno bolj odkritih težnjah po marginalizaciji, če že ne eliminaciji nasprotnikov. In slovenski primer ni pri tem nikakršna izjema. Tako aktualni predsednik vlade v svojih javnih nastopih ne skriva prezira in odpora do opozicije, ki jo očitno vidi kot nebodigatreba oviro pri uresničevanju »nacionalnih« interesov. Oblastniška samoljubnost se je dodobra pokazala ob sklicu izredne seje Državnega zbora RS, namenjene problematiki klientelizma in korupcije, ko so se v delu vladajočih krogov in njim naklonjenih medijev pojavili glasovi o tem, kako take teme »ne spadajo v parlament«, saj so na dnevnem redu pomembnejši problemi itd. Dejstvo je, da je v parlamentarni demokraciji vsaka tema legitimni

predmet parlamentarne razprave. In to ne glede na to, kaj si mislimo o smiselnosti ali intelektualni ravni teh razprav. Takoj namreč, ko se neka sfera ali tematika postavi zunaj dosega parlamenta, o polno delujoči demokraciji niti slučajno ni več mogoče govoriti; ampak prej o dirigirani demokraciji, ki se lahko spremeni v farso. Zato so tovrstne težnje po omejevanju parlamentarnega dela nevarne. Parlamentarne razprave so namreč eden tistih mehanizmov, ki opoziciji omogočajo opravljanje njenega dela – to je predvsem nadzor nad ravnanjem oblasti in predstavljanje alternativnih predlogov. Omejevanje dela opozicije (pri čemer ni pomembno, kakšne politične barve je) pa vodi proč od načel liberalne demokracije, utemeljene na odprtosti, enakopravnosti in dialogu.

Dr. Cirila Toplak

Demokracija

Ustavno zagotovljena demokracija v Sloveniji deloma še zmeraj ostaja na papirju. Naša demokracija je mogoče še premlada, da bi bila črka zakona primerno spoštovana. Demokracija in pravna država sicer v javnem diskurzu pogosto nastopata v besedni zvezi, v praksi pa njuna medsebojna pogojenost seveda ni samoumevna. Ali z besedami racionalističnega filozofa Bertranda Russella: »Oblast lahko obstaja brez prava, ni pa možno pravo brez oblasti, ki ga uveljavlja.« Ljudje ne bodo spoštovali zakonov, če za nespoštovanje niso kaznovani v skladu z zakonom.

Ustava nam zagotavlja enakost in svobodo, v resnici pa na primer verske skrupnosti v Sloveniji niso vse enakopravne. Obvezno članstvo v nekaterih zbornicah zanika popolno svobodo združevanja. Pred zakonom nismo vsi enaki. Za nekatere sodne pravice ni, drugim se pusti dolgo čakati, tretji lahko izsilijo hitre razsodbe. V Sloveniji obstaja dokazljiva diskriminacija vsaj glede na narodnost, spol in spolno nagnjenje.

Pomembna pozitivna razlika v primerjavi s slovensko politično bližnjo preteklostjo, ki je razvidna tudi običajnemu državljanu, je ob obstoju opozicije in v povezavi z njo večja svoboda govora in izražanja. Premalokrat pa kritike pospremi še dobra alternativna rešitev problema, ki je sprožil kritiko.

Žal nas je svoboda izražanja tudi nekam prevzela, da se velikokrat ni mogoče izogniti/upreti kritiziranju kar počez in povprek, ki včasih nima drugega namena, kot da zdravi frustracije kritika, pri kritiziranih pa povzroča »duševne bolečine«, ki si jih težko predstavljamo, dokler sami ne doživimo krivične javne izpostavitve.

Demokracije v njenem izvornem antičnem pomenu v sodobnosti ni več in je tudi ne more biti. Samo v številčno omejenem polisu je o skupnih zadevah res lahko odločala večina, in še tam je to bila manjšina moških, svobodnjakov, ki so zmogli plačevati davke. Tako da je bila demokracija tudi v svoji retrospektivno idealizirani obliki zgolj približek, po svoji definiciji nedosegljiv ideal. Bila pa je in je še velik napredek v primerjavi s tedaj in tudi danes obstoječi-

mi alternativnimi političnimi ureditvami, ki dopuščajo še večjo samovoljo in še več krivic.

Če se ozremo okrog nas: večja kot je država, večja farsa lahko postane demokracija. V nekaterih svetovnih velesilah je demokracija, zlasti institut volitev, pod upravičenim vprašajem (v ZDA in Ruski federaciji), ali pa je formalno ni (Kitajska).

Majhnim državam, kot je Slovenija, zato ostajajo boljši obeti izvedljive sodobne demokracije. Tukaj si glede na število prebivalcev vsaj lahko privoščimo referendum! Naša družba se je v procesu »demokratizacije« sicer razslojila na privilegirane, ki odločajo, in večino, ki so ji odločitve dopovedane s pomočjo medijev, a kljub temu je slovenska družba precejšnja meritokracija, saj izobrazba tu še odpira vrata. Lahko pa da se bodo z oblikovanjem novih elit začela zapirati.

Evropska unija, katere del smo sedaj, je po drugi strani za zdaj izrazita tehnokracija, zadeva preplačanih birokratskih elit, ki je državljani držav članic še nismo vzeli za svojo in o kateri imamo premalo besede. Po drugi strani pa, če bi lahko državljani odločali o Evropski uniji, slednje sploh ne bi bilo, tako da lahko samo upamo, da bo izoblikovanje evropske identitete sčasoma dohitelo vizionarstvo politikov, ne da bi tehnokrati medtem projektu združene Evrope zapravili vsakršno kredibilnost.

Srednjeročna možnost za več in boljše demokracijo, ki ni odvisna od velikosti države, je neposredna elektronska demokracija, katere predpogoj pa je zadosten splošen tehnološki napredek in izobraženost prebivalstva. Če naj bi večina odgovorno odločala, bi morala biti družba nasploš še veliko bolj informirana in osveščena, kot so danes zahodne, kaj šele ostale družbe. Zato je demokracija napredujoči proces, za katerega si bomo še nadalje prizadevali, se še nadalje izobraževali in poučevali druge. V politologiji se na primer soočamo z nujno potrebno nalogo posodobitve političnega izrazja in ponovnega osmišljanja pojmov, kot so demokracija, ljudstvo, svoboščine, Evropa, ki so se s stoletno rabo obrabili in pomensko zastareli.

Če pa se bomo državljani raje ukvarjali samo s samimi seboj, bo oblast v našem imenu maternalistično in pokroviteljsko odločala o naši varnosti in blagostanju, o javnem dobrem.

V teku razvoja demokracije je bilo veliko več govora o pravicah kot o dolžnostih. Izborjeno je bilo veliko pravic. Končno se začenjamo zavedati tudi svojih

dolžnosti, kot posamezniki in skupno kot državljani družbe, ker smo v povprečju sedaj dovolj izobraženi, da se ne obnašamo več kot neuki in zapeljani izpred sto petdeset in več let, ki znajo samo kričati na barikadah: »Hočemo pravice!«.

Mislím, da je dolžnost posameznika do skupnosti aktivno državljanstvo, skozi katerega se demokracija sploh lahko uveljavlja in razvija – to pomeni, da se naučimo izrabiti vse instrumente soodločanja, ki so nam na voljo, in si prizadevamo za še več soodločanja. Obenem pa soodločamo odgovorno, tako da za odločitve pridobimo kar največ čimbolj objektivnih informacij in imamo pri odločitvi v mislih tudi skupnost in ne samo osebno korist.

Svoje državljske obveznosti bomo lahko sprejeli in opravljali, če bomo sprejeli za svojo dolžnost tudi, da kot posamezniki do konca razvijemo svoje sposobnosti. Navsezadnje je ta dolžnost zapisana tudi v najpomembnejšem dokumentu moderne demokracije, Ustanovni listini Združenih narodov.

Kdorkoli vlada, vladanje je težka naloga. Odločati o blagostanju in celo življenjih drugih ljudi zahteva odgovornost in modrost. Lažje se je strinjati z Mencijem, Konfucijevim učencem, ki je že pred 2300 leti zapisal: »Moder človek pozna troje radosti: oblasti ni med njimi. Prva radost so dobri odnosi v družini. Če ima človek čisto vest – to je druga radost. Če ima možnost vzgajati najbolj nadarjene v deželi – to je tretja radost. Modri pozna tri radosti in oblasti ni med njimi.«

Priloga

SODELUJOČI NA POGOVORU O PRIHODNOSTI SLOVENIJE

I. Nosilci uvodnih tem

dr. France Bučar, predsednik Slovenskega panevropskega gibanja
dr. Tine Hribar, redni član SAZU
dr. Marko Milosavljevič, asistent na Fakulteti za družbene vede

II. Vabljeni k razpravi

g. Borut Pahor, predsednik Državnega zbora RS
mag. Anton Rop, predsednik vlade RS
g. Janez Sušnik, predsednik Državnega sveta RS
dr. Frane Adam, redni profesor na Fakulteti za družbene vede
doc. dr. Sandra Bašič Hrvatinić, Fakulteta za družbene vede
dr. France Bernik, častni član SAZU
dr. Alja Brglez, direktorica Inštituta za civilizacijo in kulturo
dr. Slavko Gaber, minister za šolstvo in šport RS
dr. Pavle Gantar, minister za informacijsko družbo RS
dr. Peter Jambreč, prodekan na Fakulteti za podiplomske državne in evropske študije
g. Janez Janša, predsednik SDS
dr. Manca Košir, izredna profesorica na Fakulteti za družbene vede
dr. Jože Krašovec, redni član SAZU
dr. Igor Lukšič, redni profesor na Fakulteti za družbene vede
doc. dr. Matej Makarovič, Fakulteta za družbene vede
dr. Janez Markeš, filozof in publicist
dr. Jože Mencinger, rektor Univerze v Ljubljani
doc. dr. Bernard Nežmah, publicist
dr. Boris Pleskovič, predsednik Svetovnega slovenskega kongresa
g. Janez Podobnik, predsednik SLS
g. Janez Stanovnik, predsednik Zveze združenj borcev NOB in nekdanji predsednik predsedstva RS
dr. Alenka Šelih, redna članica SAZU in zaslužna profesorica na Pravni fakulteti

doc. dr. Cirila Toplak, docentka za področje politologije, Fakulteta za družbene vede

dr. Drago Zajc, izredni profesor na Fakulteti za družbene vede

dr. Boštjan Žekš, predsednik SAZU

dr. Matevž Tomšič, znanstveni delavec, Fakulteta za družbene vede

**Pogovori o prihodnosti Slovenije
pri predsedniku republike**

VI. pogovor

RAZVOJ DEMOKRACIJE V SLOVENIJI

Ljubljana, 19. maj 2004

IZDAL IN ZALOŽIL

URAD PREDSEDNIKA REPUBLIKE SLOVENIJE

LEKTORICI

Nuša Mastnak, Majda Tome

OBLIKOVALEC

Rudi Uran

TEHNIČNI UREDNIK

Rudi Uran

RAČUNALNIŠKO OBLIKOVANJE TEKSTA

Kramberger & Uran

MULTIMEDIJSKA OBDELAVA

VEMIZ MEDIA video produkcija

TISK

Dravska tiskarna Maribor

NAKLADA

600

Avtorji so svoje prispevke, objavljene v tej knjigi, avtorizirali.

